

kerk^{*} / De Herwaarderung van de Sint-Ritakerk

Quinten Malfait / OMGI Van God Los / KU Leuven, Faculteit Architectuur / Masterproef 2020-2021

kerk
Herwaardering van de kerk
Sint-Rita kerk
kerk van Leon Stynen
parochie kerk
bedevaart kerk
kerk gemeenschap
open kerk
kerk gebouw
iconische kerk
kerk als huis van God
gesloten kerk
kerk toekomst
kerk kern
kunst kerk
een kopie van de kerk
her kerk en
kerk &
omkeer kerk
kijk kerk
kerk in de kijker
kerk netwerk
modernistische kerk
kerk in de 21ste eeuw
kerk kennen
kerk plein
ontmoetings kerk
kerk tuin
dorps kerk
georiënteerde kerk
kerk toerisme
in kerk uit
de waarden van de kerk
kerk en zingeving
spirituele kerk
Het spanningsveld van de kerk
kerk monument
kerk

Marb42: Masterproef
Academiejaar: 2020-2021
KU Leuven, Faculteit Architectuur, Campus Sint Lucas Brussel

OMG! Van God Los
Sven Sterken, Associate professor KU Leuven, Faculteit Architectuur
Charlotte Ardui, PhD Candidate, KU Leuven, Faculteit Architectuur

Masterproef ingediend tot het behalen van de academische graad Master in de architectuur

INTRODUCTIE

OMG! Van God Los	6.
Abstract	8.
Intentienota	10.

BIBLIOGRAFIE

I. ONDERZOEK

Essay 1. Zingeving in de 21ste eeuw	18.
Architect(uur)	26.
Léon Stynen	
Sint-Ritakerk	
Harelbeke	
Don't judge a church by its cover...	42.
Het Spanningsveld van de Kerk	44.
Hippodroom & Steenweg	
Lokaal & Globaal	
Individu & Gemeenschap	
Interieur & Extérieur	
Onderzoeksvraag	52.

II. DRIE SCENARIO'S

Essay 2. Retroactief, Prospectief, Reproductief	56.
Scenario 1. Kerk & Tent	66.
Scenario 2. Kerk & Plein	68.
Scenario 3. Kerk & Museum	70.

III. ONTWERP

Essay 3. De Architectuurpelgrim	74.
Het Web van de Kerk	78.
0. Middelpunt &	
1. Interieur &	
2. Extérieur &	
3. Plein &	
4. Hippodroom &	
5. Netwerk &	
Conclusie	110.

INTRODUCTIE

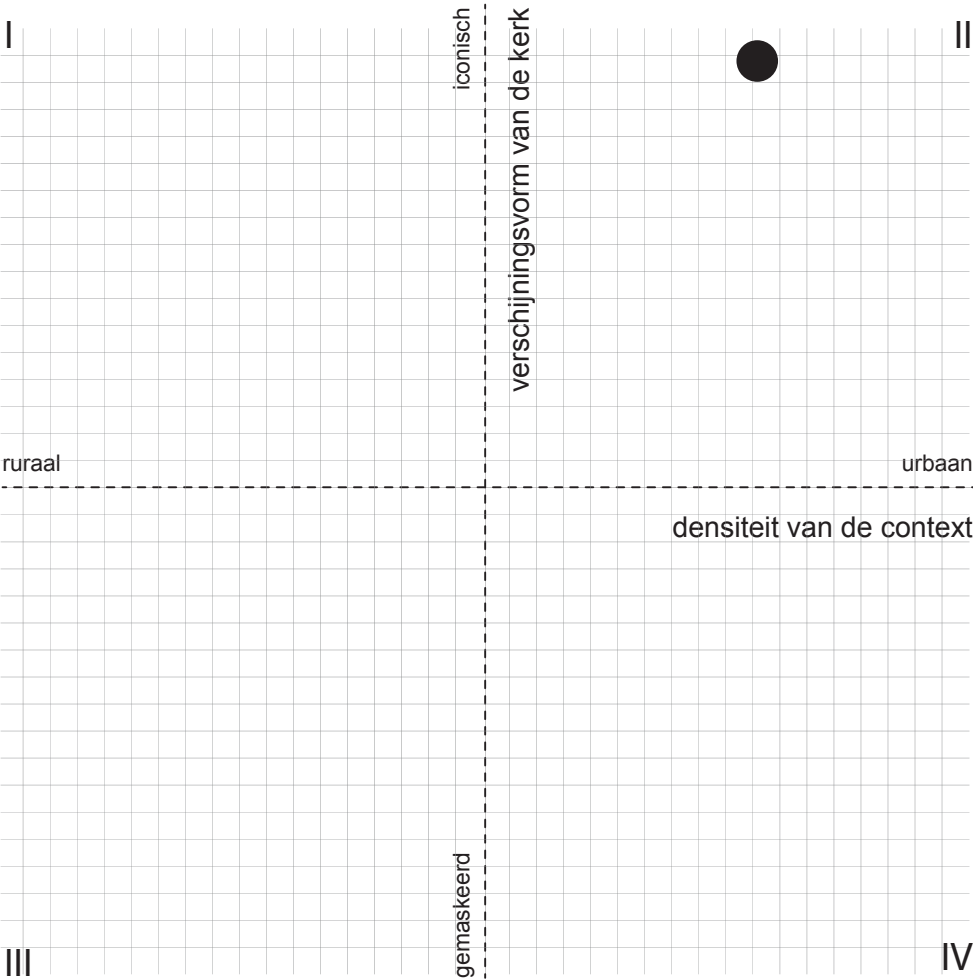
OMG! Van God Los

Ik zou graag ter inleiding van de thesis een oprecht dankwoord uitspreken. Hiermee bedank ik, mijn ouders, zus, familie, vrienden en vriendin om mij in alle tijden te blijven steunen, gouden raad en lieflijke zorg te geven. Verder bedank ik, als student, de KU Leuven, de faculteit architectuur en alle proffen, leerkrachten en personeel die mijn academische loopbaan verrijkt hebben met hun inzet, creativiteit en vakkennis.

De projectnota is opgesteld in het kader van de masterproef OMG! Van God Los en bundelt het onderzoekend en ontwerpend werk. De masterproef spitst zich toe op het relevant en hedendaags vraagstuk rond de herbestemming van het kerkelijk erfgoed in Vlaanderen. Door de groeiende secularisering lopen de kerken, vaak gelegen in het centrum van een wijk of dorp, stilaan leeg. Toch zien architecten, stedenbouwkundigen en erfgoedspecialisten verschillende opportuniteiten ontstaan voor de gebouwen omwille van hun specifieke typologie, strategische ligging en publieke schaal. In dit herbestemmingsvraagstuk is er nood aan een doordachte en voorzichtige strategie aangezien aan deze kerkgebouwen veel verschillende waardes zijn gekoppeld op sociaal, pastoraal, architecturaal en maatschappelijk vlak. Het is de rol van de architect om als mediator tussen de belangen van de actoren te handelen. Het ontwerp kan een katalysator zijn voor een waardevolle her- of nevenbestemming van de kerk, en laat zo het gebouw als een verbindende factor functioneren in de huidige samenleving en vernevelde structuur van Vlaanderen. De overkoepelende onderzoeksvraag van de masterproef gaat hierom als volgt: “Welke rol kan het kerkgebouw vandaag en in de toekomst vervullen op sociaal, architecturaal en maatschappelijk niveau in het vernevelde Vlaamse weefsel?”.

De casestudies richten zich specifiek toe op kerken gebouwd na de Tweede Wereldoorlog. De architectuur zowel in plan als opbouw verschilt fenomenaal van de kerken gebouwd voor de oorlog. De nieuwe rationele architectuur van het modernisme kent in heel Europa een aanhang en gaat gepaard met innovatieve bouwtechnieken die een compleet andere vormtaal met zich meebrengt. De ideologische en historische breuk van het modernisme in de architectuur en kunst heeft een enorme impact gehad op de maatschappij en de secularisering hiervan. De kerk reageerde met het Tweede Vaticaans Concilie, gehouden tussen 1962 en 1965, waarmee de configuratie van de liturgie veranderde waarna de vraag voor de bouw van modernistische kerken in heel Europa exponentieel toenam. De kerk verbindt zich op deze manier aan een dubbelzijdige ideologie. Aan de ene kant is de kerk een architecturale expressie van het christendom met zijn rituelen, verhalen en twee duizend jaar lange geschiedenis, aan de andere kant ontstaat er een vormelijke uitdrukking van de ideologie van het modernisme, gekenmerkt door een internationale, rationele en functionalistische stijl.¹ Men kan zich dus de vraag stellen in welke mate het herbestemmingsvraagstuk verschilt tussen klassieke en modernistische kerken.

De nota gaat aan de hand van de gekozen case die beantwoordt aan de opgestelde parameters een onderzoeksvraag formuleren. Volgens de methodologie van Projectbureau Herbestemming Kerken² zullen drie hypothetische scenario’s bedacht worden die de bron en de denkkaders vormen voor de vertaling naar het ontwerpend onderzoek. Elk van de tien cases uit de masterstudio heeft een specifieke context, architectuur en geschiedenis waardoor de resultaten ook zeer uiteenlopend zullen zijn. De vooropgestelde case van deze nota is de Sint-Ritakerk in Harelbeke van de architect Léon Stynen, ingewijd in 1966.

▲ (fig. 1) Matrix van de cases, Masterproef OMG! Van God Los, opgesteld door Charlotte Ardui. Sint-Ritakerk is de zwarte bol.

(1) Pier Vittorio Aureli, *Rituals and Walls. The architecture of Sacred Spaces* (Londen: AA Publications, 2016), 10-25

(2) www.herbstemmingkerken.be, geraadpleegd op 5 november 2020

Abstract

De projectnota is opgebouwd uit drie blokken, opeenvolgend onderzoek, scenario's en ontwerp. Als een externe zou de nota gelezen moeten worden als een doorlopend proces waarin er telkens een vertaalslag wordt gemaakt tussen een theoretische onderlegger en een ontwerpende uitspraak. Deze uitspraken zijn zowel specifiek voor de case als dat ze ook een toepasselijke methode kunnen zijn voor gelijkaardige cases. Hierom wordt elk van deze blokken ingeleid met een essay dat een theoretische onderlegger vormt, gekoppeld aan een persoonlijke fotografische exploratie van de Sint-Ritakerk.

Het onderzoekende deel start met een essay genaamd Zingeving in de 21ste eeuw dat aan de hand van twee boeken en persoonlijke bevindingen nagaat hoe het hedendaags theologisch discours wordt gevoerd. Wat zijn de grote sociale en maatschappelijke tendensen in Europa en hoe zetten die zich af tegenover de thematiek rond religie, kerk en zingeving? Wat was de rol van de kerk in het verleden en kan het deze rol verder opnemen, of moet de kerk, als gebouw, religie en instituut van gedaante veranderen? Wat typeert en onderscheidt de Sint-Ritakerk van andere kerken en hoe verzoende Léon Stynen de modernistische ideologie met de christelijke? Verder is het onderzoek een verzameling van de basisinformatie over de architect(uur), uiteengezet volgens de onderwerpen 'Léon Stynen', 'Sint-Ritakerk' en 'Harelbeke'. Ze gaan na wie Léon Stynen was als architect en waarom hij een prominente rol heeft tot op heden in het Belgische architectuurlandschap. De Sint-Ritakerk (1958 - 1966) was een van zijn laatste verwezenlijkingen in zijn carrière. Het gebouw is een unicum op bouwtechnisch, architectuurhistorisch en kerkelijk vlak. De vorm en structuur van de kerk vormen een monumentaal geheel en drukken een compleet andere opvatting uit van wat een kerkgebouw kan zijn. Hij is gelegen aan de rand van Harelbeke en de periferie van Kortrijk in de sub-urbane residentiële wijk, genaamd

Zandberg. Het onderzoek komt tot een synthese, uiteengezet in vier spanningsvelden, namelijk 'Hippodroom & Steenweg', 'Individu & Gemeenschap', 'Lokaal & Globaal' en 'Interieur & Exterieur'. Deze spanningsvelden van de kerk bevinden zich op verschillende schaalniveaus en in een mentale en fysieke dimensie. Kortom is het overkoepelende spanningsveld het contrast tussen de kerk als sculpturaal monument en de context als een banale en verkavelde ruimtelijke structuur die de alom gekende Belgisch surrealistische situaties geven. Hierom luidt de onderzoeksvraag van de masterproef als volgt: "Wat is de impact van een 'beschermde monument' op zijn omgeving op korte en lange termijn?". De Sint-Ritakerk wordt hiermee niet enkel een 'heilige' plek voor christenen, maar ook voor architecten en erfgoedspecialisten. Er ontstaat een discrepantie in het gebruik en waardering voor deze kerk tussen de bestaande lokale en de nieuwe globale actor. Uit deze vraag ontluikt zich een nevenonderzoeksvraag: "Kan de globaal groeiende belangstelling en waardering voor de Sint-Ritakerk, die van de lokale bevolking aanwakken?".

Het tweede deel van de nota bouwt verder op deze spanningsvelden en herformuleert de grenzen en perimeters die hiermee gepaard gaan. De drie scenario's zijn het scharnierpunt tussen het onderzoek en het ontwerp. De Sint-Ritakerk blijft een kerk omwille van zijn zingevende en erfgoedkundige rol waarmee het herbestemmingsvraagstuk geconfronteerd wordt met het erfgoedvraagstuk. Ze gaan uit van een 'herwaardering in plaats van herbestemming'. De drie mogelijke scenario's die deze confrontatie tussen monument en context exploreren, plaatsen de kerk in een '&-verhaal'. Het is de kerk die onveranderd blijft, ten opzichte van een veranderlijke omgeving. Essay 2 gaat aan de hand van de termen 'retroactief', 'prospectief' en 'reproductief' na hoe men vandaag de dag ontwerpmatig kan omgaan met erfgoed en monumenten en wat dat betekent in de context van de Sint-Ritakerk.

Het laatste deel van de nota wordt geïntroduceerd door het derde essay, genaamd 'De Architectuurpelgrim'. Deze nieuwe globale actor zal een belangrijk deel uitmaken in de toekomst van de Sint-Ritakerk. Het ontwerpend luik bespreekt aan de hand van een zoom-out het volledige masterplan. Het spanningsveld Monument & Omgeving is van een stedenbouwkundige schaal, dat in een rationeel expansief web wordt geprojecteerd. Het uitgewerkte scenario is een masterplan dat de zones en perimeters die voortkomen uit de gedefinieerde spanningsvelden eerst gaat optekenen om ze vervolgens te gaan herformuleren in een groter netwerk. De intentie is om de kerk van zijn banale omgeving te onttrekken en hem een centrale rol als monument en kerk te geven in de nieuwe gecontroleerde stedelijke ruimte, waar zowel de lokale als de globale actoren in en rond de kerk samenkomen. Het web van de kerk biedt zo een nieuw kader op uiteenlopende schaalniveaus dat de impact van de Sint-Ritakerk op zijn omgeving op korte en lange termijn kan meten als een antwoord op de onderzoeksvraag. Het ontwerp exploreert in hoeverre dit web als het spanningsveld van de kerk kan uitdijen in de regio. De Sint-Ritakerk wordt een vormgenerator voor het ontwerp dat zijn impact als monument profileert aan de hand van enkele stedenbouwkundige en architecturale ingrepen op het web. De kerk krijgt hiermee een dynamisch kader. Aan de voet van de kerk ontstaat er een kerkplein, volledig vormgegeven in functie hiervan. De structuur richt zich toe met zijn twee zijdes op zowel de kwaliteiten van een dorpsplein voor de lokale bevolking, als op het in scène zetten van de benadering van de kerk voor de globale actor. Tot slot wordt de Sint-Ritakerk geïmplementeerd in een kerken-netwerk in de regio, waar de 'architectuurpelgrim' een meerdaagse architectuurroute kan volgen langs ontworpen kluizenaarscellen en markante plekken die architectuur en zingeving laten samenvloeien.

Intentienota

Week 2, 17/02/2021

De intentienota is geschreven in de aanvang van het tweede semester. Er zijn drie intenties te onderscheiden. Het besluit van de nota zal hierop terugkomen ter evaluatie.

De eerste intentie doet een uitspraak over de functie van het gebouw als een alternatief voor het herbestemmings vraagstuk dat een pragmatische functiewijziging wilt overstijgen. Een soort ‘indirecte-herbestemming’ waarin de functie van de kerk bewaard kan blijven, maar waar de context op verschillende schalen transformeert. De Sint-Ritakerk is een uniek voorbeeld van het naoorlogs kerkelijk erfgoed in Vlaanderen. Omdat de kerk geklasseerd is als een volledig beschermd monument, inclusief het meubilair en inplanting, is een complete herbestemming van het gebouw een fragiele daad.

Religie heeft eeuwenlang een rol gespeeld in het zin- en vormgeven van onze samenleving. De rol die de kerk hierin had, is door een sterke en groeiende seculiere trend aan het afnemen en men kan spreken van een soort vacuüm waarin een nieuwe zoektocht naar spiritualiteit en contemplatie kan ontstaan. De intentie spreekt van een herwaardering in plaats van een herbestemming.⁰

Hierna oppert zich de vraag voor wie dit gebouw kan dienen in de toekomst en welke rol het kan vervullen? Uit voorgaand onderzoek en een gesprek met de kerkfabriek en het stadsbestuur ontluikt er zich een tegenstelling. Aan de ene kant is er een achteruitgang in de waardering - tot zelfs spot - door de lokale bevolking. Aan de andere kant is er een groeiende belangstelling op een meer globale schaal. Architecten en toeristen van zowel binnen- als buitenland komen de kerk bezoeken. Dit gaat gepaard met de toenemende belangstelling voor het oeuvre van de architect Léon Stynen. Ondanks deze gevestigde aandacht, blijft de Sint-Ritakerk onbekend en onbemind. Er ontstaan twee groepen mensen. De lokale gemeenschap,

zowel de mensen die religieus verbonden zijn met de kerk als de mensen die de kerk bij wijze van spreken elke dag voorbijfietsen. De tweede groep is de architect die zijn weekenden inzet als bedevaarder, op zoek naar de meest unieke gebouwen in Europa. Hoe kan de belangstelling voor de Sint-Ritakerk van de ene groep, die van de andere groep terug aanwakkeren? Hoe kan deze kerk al deze mensen samenbrengen en verwonderen? Kan deze kerk ingezet worden als stedenbouwkundige draaischijf en een identiteit verlenen aan de wijk, stad en zijn inwoners? Kan de kerk zijn sociale rol blijven vervullen in de 21ste eeuw zonder gereduceerd te worden tot een museaal relikwie? Het ontwerp zou aanspraak moeten maken op de bovengenoemde thema’s en betrokkenen. Het doel is om de lokale bevolking de kerk te laten (her)ontdekken door de belangstelling ervoor aan te wakkeren. De tweede intentie van dit onderzoek is een antwoord te bieden op deze reeks vragen.

De derde intentie maakt aanspraak op de stedenbouwkundige dynamiek rond de kerk zoals de Hippodroomstraat en de aangrenzende basisschool. Het autoluw maken van de straat en het herinrichten van het plein zal ademruimte bieden aan de kerk en de buurtbewoners. De kerk was origineel gebouwd langs een hippodroom waar wielervedstrijden, paardenrennen en buurtfeesten doorgingen. Deze vlakte is vandaag de dag verkaveld geraakt met omheinde tuinen en ééengezinswoningen. Een deel van de renbaan is nu de publieke straat, maar veel meer buiten een verharde weg voor auto’s en straatmeubilair is hier niet te vinden. De hippodroomstraat zal terug zijn sociale rol kunnen vervullen met de Sint-Ritakerk en de basisschool als ankerpunt van een nieuw wijkcentrum.

(0) De uitspraak “herwaardering in plaats van herbestemming” is zelfstandig tot stand gekomen doorheen het semester. Het vormde de basis voor mijn masterproef. Echter heb ik na verloop van tijd ontdekt dat YOT vzw, een labo voor levensbeschouwing te Brugge, deze uitspraak reeds in gebruik namen voor hun project in de Heilige Magdalenakerk. Uit alle respect voor YOT vzw en deze coincidentie vermeld ik hier hun website. <https://www.yot.be/nl/home/5>, geraadpleegd op 4 mei 2021

I. ONDERZOEK

Het onderzoekend deel start met een essay genaamd Zingeving in de 21ste eeuw dat aan de hand van twee boeken en persoonlijke bevindingen nagaat hoe het hedendaags theologisch discours wordt gevoerd. Verder is het een verzameling van de basisinformatie over de architect(uur), uiteengezet volgens de onderwerpen ‘Léon Stynen’, ‘Sint-Ritakerk’ en ‘Harelbeke’. Het onderzoek komt tot een synthese, in vier spanningsvelden van waaruit de twee onderzoeksvragen voortvloeien.

Essay 1: Zingeving in de 21ste eeuw

Deel I. Om een meer genuanceerd inzicht te krijgen in de complexe thematiek rond religie, kerk en zingeving, vergelijkt het eerste essay twee recente theologische boeken, namelijk Religie voor Atheïsten van Alain de Botton en Herkerken van Peter Wierenga en Remmelt Meijer. Binnen dit kader hebben de boeken zowel gelijkenissen als verschillen op vlak van theologische positie, vraagstelling en het bieden van alternatieven voor de toekomst van religie. In het herbestemmingsvraagstuk is het van belang een evenwichtig beeld te vormen over de hedendaagse theologische polemiek om zo inzicht te krijgen in de maatschappelijke rol van de kerk en het christendom als gebouw, religie en instituut. Wat betekende dit in zijn oorspronkelijke bestaansvorm? Hoe is dit in de loop van de geschiedenis geëvolueerd en wat is zijn rol vandaag de dag nog? Hoe zullen we in de groeiende seculiere samenleving nog omgaan met religie, zingeving en het christelijk erfgoed?

Het is interessant de twee boeken te vergelijken omdat ze geschreven zijn met een verschillende theologische bril voor een verschillend doelpubliek. Alain de Botton is een Zwitsers filosoof, gerenommeerd omwille van zijn schrijfstijl die op een eclectische en vernieuwende manier filosofische inzichten leesbaar maakt voor een breder publiek. Het boek Religie voor Atheïsten is geschreven als een handleiding voor atheïsten, over religie en zingeving, zonder het aspect geloof.

Peter Wierenga en Remmelt Meijer zijn theologen en kerkbegeleiders, actief in de kerkelijke besturen in Nederland. Het boek Herkerken is vanuit een pro-christelijke, theologisch en *in-practice* standpunt geschreven, gericht naar de kerkelijke besturen in Nederland en België.

Beide boeken gaan uit van een wereld in verandering en een groeiende seculiere samenleving in West-Europa. Ze analyseren ‘de ziektes’ van onze huidige samenleving zoals individualisme, erosie van/door multiculturele gemeenschappen en het ontbreken van een moreel kader. Ze erkennen beiden dat westerse maatschappijen op een kantelpunt zijn komen te staan, wankelend door de klimaatcrisis, waarheidscrisis, en leggen in het boek Herkerken ook de nadruk op de huidige gezondheidscrisis. In deze tijden van crisis zal de nood aan spiritualiteit, religie en zingeving volgens hen terug groeien. Beide boeken zien religie als een instrument voor zingeving en maatschappijvorming. Het dient zowel de identiteit van het individu als die van de gemeenschap. Vanuit deze gemeenschappelijke bevindingen onttrekken ze beide een vraagstelling.

“Proberen te bewijzen dat God niet bestaat kan een geliefd tijdverdrijf zijn voor atheïsten, maar waar het werkelijk om gaat is niet zozeer de vraag of er God is, maar hoe je verder redeneert wanneer je hebt besloten dat Hij er niet is?”³

▲ (3) (Citaat) Alain de Botton, *Religie voor Atheïsten* (Londen: Hamish Hamilton, 2012), 11-12

▲ (fig. 2) Online misviering in tijden van corona, 2020

“Al geruime tijd vinden er maatschappelijke ontwikkelingen en kantelingen plaats die ook het kerk-zijn beïnvloeden. De coronacrisis heeft dit enkel zichtbaar gemaakt en versterkt. Maar voelen de kerken de urgentie en is er bereidheid tot aanpassen van hun koers? Hoe ziet het Christendom van de toekomst eruit? Hoe kunnen kerken in beweging blijven en op zoek gaan naar een Bijbelse en duurzame vorm van kerk-zijn?”⁴

▲ (4) (Citaat) Remmelt Meijer en Peter Wierenga, *Herkerken* (Amersfoort: Vuurbaak, 2020), achterflap

De twee boeken gaan opzoek naar de essentie van geloof en formuleren hiermee alternatieve houdingen voor de toekomst. Alain de Botton ziet de verschillende wereldreligies als een soort winkelrek waarin men als atheïst de beste opvattingen en rituelen kan uitkiezen. Hij leent dit idee van de filosoof Auguste Comte die paradoxaal op een dogmatische manier een universele religie van het atheïsme wilde starten.⁵ Alain de Botton stelt dat een atheïst het concept religie niet zou mogen verwerpen omdat die hiervan nog veel zou kunnen leren in de vorm van ‘wijsheid zonder dogma’ of ‘zingeving zonder bijgeloof’.⁶ Religie is (een uitvinding) van mensen voor mensen. Hieraan zijn normen en waarden gekoppeld die als een moreel kompas zorgen voor levensbeschouwing en het ordenen van de maatschappij. Dit moreel besef zal essentieel zijn voor onze toekomstige seculiere samenleving. Een atheïst moet de ethische concepten van gemeenschap, dankbaarheid, lijden, tederheid, zorgzaamheid en religieuze concepten zoals rituelen, spirituele oefeningen, toonbeelden terug aanleren om eenzaamheid, criminaliteit en depressie te voorkomen.

De auteurs van Herkerken stellen vast dat het christendom is vastgeroest en te ver is verwijderd van zijn essentie. Ze appelleren om te herbronnen, te herijken en te heroverwegen. Wat heeft Jezus ons geleerd en wat was zijn

boodschap? Heb Lief! Ze stellen dat we terug moeten leven voor God en met liefde voor elkaar.⁷ Het christendom moet terug inspelen op de mens als individu en de multiculturele samenleving omarmen. De kerk moet zijn maatschappelijke en emancipatorische rol terug opnemen. Op figuur 3 zijn de deuren van de Begijnhofkerk in Brussel opengezet om onderdak te bieden aan *sans papiers*, vaak gevlucht voor politieke, economische en de religieuze conflicten. Elkaar begrijpen en met elkaar leren leven, zal enkel gaan wanneer er terug plaats is voor ontmoeting en gesprek. Het gesprek zal de bron moeten vormen voor een duurzamere samenleving.

▲ (fig. 3) Sans papiers in de Begijnhofkerk in Brussel, 2021

(5) Auguste Comte (1798-1857), Frans filosoof en socioloog. Hij ontwierp 'Religie der Mensheid' en paradoxaal riep hij zichzelf uit tot hogepriester.
(6) Alain de Botton, *Religie voor Atheïsten* (Londen: Hamish Hamilton, 2012), 9-21
(7) Remmelt Meijer en Peter Wierenga, *Herkerken* (Amersfoort: Vuurbaak, 2020), 105

“Wat is dan de toekomst van onze gebedshuizen?”

De kerk als het huis van God, het lichaam van Jezus, de architectuur van devotie of het museum van de emoties? Volgens het boek Herkerken zou het christendom moeten afstappen van de formaliteiten van de kerk en de eucharistie. Het beoogt een meer dynamische, organische en gedecentraliseerde aanpak buiten de kerk, los van het instituut. De pastoor moet informele ontmoetingen in en uit de kerk stimuleren om het geloof en de boodschap naar de straat brengen, uitgebroken uit de dikke en blinde muren van de kerk en de rigide systemen van het instituut.

Opvallend is dat Alain de Botton de kracht van religie juist plaatst in zijn architectuur, kunst en rituelen. Deze uniformiteit zorgt ervoor dat religie in dit geval het christendom juist zo populair is kunnen worden in de loop van de geschiedenis, maar hij benadrukt wel dat religie in al zijn facetten iets dynamisch is. Alain De Botton vraagt dan wat zo een gebedshuis zou kunnen zijn voor atheïsten. Hij stelt dat instituten zoals musea of universiteiten deze rol zouden kunnen opnemen. Een museum als plaats waar thema’s zoals emoties en de vergankelijkheid van het leven expliciet zouden worden tentoongesteld in kunst en architectuur. Een universiteit die levensbeschouwing en moraliteit evenwaardig stelt aan specifieke vakkennis. Beide instituten falen volgens hem hierin en laten zich vaak vangen aan economische belangen.⁸

Alain de Botton denkt op een meer anekdotische en exemplarische manier na over wat dan wel de tempels van het atheïsme zijn naast de gebedshuizen van de religies. Hij verbeeldt de tempel van de lente, de tempel van de aarde en de kosmos of de tempel van het perspectief.⁹

De twee boeken zijn respectievelijk een verbloemde lezing over religie. De auteurs gaan ervan uit dat hun ideeën en verzameling van rituelen onze maatschappij terug op de sporen zal helpen. Op die manier blijven ze hangen op redelijk oppervlakkige concepten van contemplatie, spiritualiteit en rituelen. Een derde en nodige bron die over religie in de 21ste eeuw schrijft is Yuval Harari in zijn boek ‘21 lessen voor de 21ste eeuw’.¹⁰ De Israëlsche historicus stelt dat religie altijd onlosmakelijk verbonden zal zijn met politiek, geld en macht. Dit instrument voor maatschappijvorming is het ook voor politiek. De spanning tussen politiek en religie heeft doorheen de geschiedenis geleid tot etnische oorlogen.

De deuren van de gebedshuizen zullen nog voor een onvoorzienbare tijd op een kier blijven staan. Als student architectuur binnen dit onderzoek is het dus belangrijk een evenwichtig overzicht te behouden wanneer je deze deuren naar binnen stapt.

► (fig. 4) Inkom van de Sint-Ritakerk. De deur, het licht en zijn dimensie scheiden het gebedshuis af van de buitenwereld.

(8) Alain de Botton, *Religie voor Atheïsten* (Londen: Hamish Hamilton, 2012), 271

(9) Alain de Botton, idem, 253

(10) Yuval Noah Harari, ‘ 14 Secularisme’, in: *21 lessen voor de 21ste eeuw* (Londen: Jonathan Cape, 2018), 252

Deel II. De mens is zijn connectie met het aardse aan het verliezen. Er is een soort vacuüm ontstaan in het geloof doordat mensen steeds minder gebonden zijn aan religie. Toch blijft er tot op heden onder de radar een grote vraag naar spiritualiteit. Vanwaar komt deze leegte en wat is de oorsprong van de seculiere trend in de westerse landen?

Ik wil hiervoor een vergelijking maken gebaseerd op eigen ervaringen en bevindingen. Mensen in dichtbevolkte gebieden is de kans ontnomen een rechtstreeks zicht te hebben op het heelal en al zijn sterren. Lichtvervuiling en de vergiftigde schermcultuur zijn hier de grote boosdoeners die ons dwingen het hoofd te buigen. Het gevolg is een disconnectie met de natuur, het universum, de aarde en het bewustzijn van je eigen bestaan en de mensheid. Het gewaarworden van je directe omgeving, de sterren en de maan in ons universum kan zowel een oriënterend als desoriënterend gevoel opwekken. Het zet jouw positie in relatie tot het universum die zo de notie van je eigen bestaansvorm en de relativiteit ten opzichte van je omgeving weergeeft. Je stelt jezelf, de schaal, vergankelijkheid en realiteit in vraag. Is dit onderbewuste gevoel iets wat een mens een mens maakt? De filosoof Spinoza¹¹ raakt de essentie van dit ontologisch en fenomenologisch vraagstuk nauw aan via zijn pantheïstische visie op een god. Spinoza beschreef in zijn boek *Ethica* de woorden, “*sub specie aeternitatis considerare*”¹² vertaald “onder het licht der eeuwigheid beschouwen”, hoe waardevol het beschouwen van de sterrenhemel is ter uitbreiding van je eigen perspectief en gezichtsveld.

Vandaag de dag bevindt onze samenleving zich in een epistemologische crisis, gedreven door de globalisering en digitalisering van onze leefwereld. De zoektocht naar waarheden is nog nooit zo groot geweest. De kerk, religie of eender welke vorm van geloof hebben in de loop van de

geschiedenis als doel gehad de mensheid een alternatieve realiteit te scheppen die antwoord boden op existentiële en fenomenologische kwesties. Ze verklaarde fenomenen die voor de mens onbevattelijk waren. De opkomst van de positieve wetenschappen, geloof in de mensheid en het rationeel denken, boden op hun manier alternatieve antwoorden. In de renaissance en verlichting was wetenschap enkel voor de intellectuele klasse. Op figuur 5 staat Flavio Gioia, de legendarische uitvinder van het kompas. Rond dezelfde periode publiceerde Copernicus het boek *De Revolutionibus Orbium Coelestium*¹³ waarmee de wetenschappelijke revolutie in gang werd gezet. Verder in de negentiende eeuw kwam Charles Darwin¹⁴ met zijn befaamde evolutietheorie wat de perceptie en kennis van het ontstaan van de natuur een nieuw perspectief gaf. Het christelijke idee dat de aarde met de mens het centrum van het universum was, gecreëerd door één god, werd zo stuk voor stuk op de brandstapel gegooid. Tot op heden worstelen gelovigen met de contradictie tussen de heilige en wetenschappelijke geschriften. De democratisering van het onderwijs, de ontzuiling en de groeiende scheiding tussen kerk, wetenschap en politiek sluit aan op de essentie van de secularisatie.

▲ (fig. 5) Flavio Gioia, (legendarische) uitvinder van het kompas, 1551, Amalfi. Het kompas kan men zien als symbool voor de wetenschap, verlichting en de ontdekking van de aarde en kosmos.

Daar waar de kerk en religie vroeger de grote waarheden voorkauwden, is er nu terug een leegte die moeilijk opgevuld geraakt. Licht hier een kans voor het kerkgebouw om terug die functie te vervullen? Kan de devotie voor God en de contemplatieve dimensie van de kerk andere gedaantes aannemen? Is er terug nood aan een religie, aan een vorm van levensbeschouwing of de religie van de natuur, de religie van wetenschap en de kosmos of de religie van jezelf? Sluit het geloof in een god, het geloof in jezelf uit?

De etymologische betekenis van de woorden ‘religie’, ‘sacraal’, ‘profaan’, ‘kerk’, en ‘tempel’ relateren terug naar Griekse en Latijnse begrippen.¹⁵ Ze omvatten helder waar het ‘gelovig-zijn’ oorspronkelijk om draaide. De kerk of het huis van God is het gewijde object dat als connectie functioneert tussen het profane en het sacrale. De kerk als een heilige infrastructuur, vormgegeven door een dynamische geschiedenis van traditie en rituelen. De kerk als publieke ruimte dat de connectie maakt tussen het individu en de gemeenschap en deze devieert van de aarde naar de hemel. De enigste plek in de stad waar de klasse en de rijkdom van het individu vervangen wordt door een gemeenschappelijke noemer.

Zowel de Sint-Ritakerk van Léon Stynen als het werk van de kunstenaar James Turrell¹⁶ raken in mijn opzicht de thematiek rond contemplatie en zingeving in zowel de fysieke als mentale dimensie. De landschappelijke ingreep ‘*Celestial Vault*’ in Den Haag is een soort buitenaardse steen in een krater. Het is de abstractie van de aardse atmosfeer waarin enkel nog een heuvel en de blauwe lucht zichtbaar zijn. Het legt de focus op het etherische universum en ontnemt elke vorm van oriëntatie door het wegnemen van de horizon. Dit versterkt zowel de specificiteit als het generieke van de locatie waardoor de nadruk komt te liggen op jezelf als mens. Het sacraal

karakter van de ingreep maakt het, zoals Alain de Botton het zou noemen, een tempel van de kosmos of een tempel van de mensheid. De Sint-Ritakerk ontnemt zoals in het werk van James Turrell elke link met de buitenwereld door zijn schuine muren. De enigste bron van licht komt van boven en belicht de ruimte, het altaar en jezelf. De sereniteit van de ruimte stelt jezelf in direct contact met de religie, de hemel, en het aardse. De architectuur van de Sint-Ritakerk richt zich niet enkel tot het rationeel vormgeven van de liturgie van een kerk maar bewerkstelligt dit transcendentaal en metafysisch doel, wat eigen zou moeten zijn aan een sacrale ruimte. Het interieur van de kerk is een gesloten kamer in een generische context. Zo een omsloten sacrale kamer is zeldzaam in de Vlaamse nevelstad en zou ten alle tijden moeten blijven dienen waarvoor het zowel functioneel als mentaal is ontworpen.

▲ (fig. 6) James Turrell, *Celestial Vault*, 1996, Den Haag (16) James Turrell (1943), hedendaagse Amerikaanse lichtkunstenaar.

(11) Benedictus de Spinoza (1632-1677), Nederlands filosoof tijdens de verlichting.

(12) Benedictus de Spinoza, *Ethica*, 1677

(13) Copernicus (1473-1543, wiskundige en astronoom, *De revolutionibus orbium coelestium* (over de omwenteling van de hemellichamen), 1543

(14) Charles Darwin (1809-1882), Britse bioloog en geoloog, grondlegger van de evolutietheorie in *On the Origin of Species*, 1859

(15) (Etymologie) Kerk, van het Griekse woord ‘*Ekklesia*’: groep gelovigen die samenkomt. Religie, van het Latijnse woord ‘*religare*’: verbinden.

Profaan, van het Latijnse woord ‘*profanus*’: werelds, niet-heilig, buiten het heilige.

Sacraal, van het Latijnse woord ‘*sacer*’: heilig, buiten het gewone.

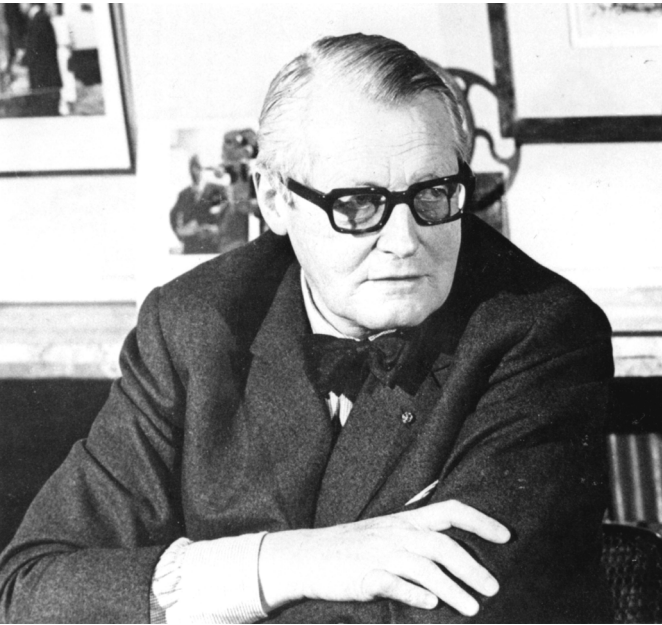
Tempel, van het Griekse woord ‘*temenos*’: een omsloten ruimte.

Architectuur

Léon Stynen

Léon Stynen heeft een enorme invloed gehad op het Belgische architectuurlandschap als tijdgenoot van Victor Bourgeois, Theo Van Doesburg, Walter Gropius, Le Corbusier en Renaat Braem. Van zijn radicale filosofie heeft hij niet veel neergeschreven, maar vooral in de praktijk waargemaakt. Dit is te zien aan de enorme productiviteit en verwezenlijkingen dat het bureau Stynen - De Meyer¹⁷ heeft gekend. Zijn invloed strekt zich uit in zowel de academische als professionele kanten van de architectuurpraktijk. Stynen was de medeoprichter van de Orde Van Architecten in 1963, was lid van CIAM¹⁸ en directeur van het Hoger Instituut Ter Kameren in Brussel. Een tijdslijn van zijn belangrijkste verwezenlijkingen staat op pagina 28 van de nota.

▲ (fig. 7) Portret van Léon Stynen

In zijn architectuur bepaalt de absolute vorm en geometrie een coherent geheel met de structuur in een soort doordrongen drang naar de essentie van wat een gebouw kan zijn. “De naakte vorm was altijd mijn ideaal” zei Léon Stynen.¹⁹ Hij bekeerde zich volledig tot het modernisme en refereerde doorheen heel zijn carrière naar Le Corbusier als zijn vriend en grootste bron van inspiratie.²⁰ In zijn ontwerpen ging hij echter verder dan enkel de perimeters van het gebouw. De architect streefde naar een *gesamtkunstwerk*, waarin hij oog toonde voor de kleinste details, van de tegel in de badkamer, het vormgeven van meubilair tot de leuning van de trap. Hiernaast werkte hij samen met kunstenaars voor muurschilderingen en beeldhouwwerken om zijn architectuur extra leven in te blazen.²¹ Naast zeer noemenswaardige residentiële projecten, hield Stynen zich vooral bezig met het ontwerpen van de publieke ruimte. De ideologie van het modernisme, zijn bewondering voor Le Corbusier en zijn participatie in CIAM hadden een grote invloed op zijn werk als architect en urbanist.

*“Een nieuwe wereld ontpopt zich, machtiger, oprechter dan voorheen. Menschen zullen opbouwen: Steden van arbeid, steden van lust en heerlijkheid. Centra van onderwijs, waar men leren zal, dat ‘Arbeid adelt’, dat cultuur alleen cultuur is als zij steunt op het leven, dat het geld de waarde van het werk weergeeft. Nijverheidscentra, waar de werktuigen den mensch zullen dienen. Schouwburgen zullen verrijzen in het teken van dit nieuw leven. Sportcentra zullen tot hun recht komen. En de menschen zullen levensbewust zijn.”*²²

▲ (22) (Citaat) Léon Stynen in 1935, *Vlaams Architectuur Instituut, Brochure Léon Stynen, Architect (Antwerpen, 2018)*, 2

Hij streefde naar een autonome architectuur, gebaseerd op de menselijke noden waarin hij een enorme aandacht aan zowel de humane als de stedenbouwkundige schaal besteedde. Het portaal en de gang was voor hem een genereuze ruimte waar ontmoetingen en menselijke interactie konden plaatsvinden. Een precieze inplanting en evenwichtige verhouding met de omgeving was voor hem het startpunt van een ontwerp. Hij was de architect die voor alle lagen van de bevolking architectuur bouwde, gebaseerd op socialistische, humanistische, en modernistische paradigma's.

*“Ik ben eerst ter plaatse gaan zien en de bouwplaats viel tegen. Het was een lelijke plaats die helemaal niet geschikt was om er een kerk op te bouwen: ze was helemaal omgeven met huisjes van de wet-De Taeye.”*²³

▲ (23)(Citaat) Onroerend erfgoed, *Beheersplan Parochiekerk Sint-Rita (2018)*, 24

Zijn gevoeligheid voor deze stedenbouwkundige schaal komt naar voren in zowel zijn grootschalige als kleinere projecten waaronder de Sint-Ritakerk. Hij verzette zich in 1948 manifest tegen de Wet-De Taeye²⁴ die subsidies vrijmaakte voor private woningbouw en het aanmoedigde een eigen huis te bouwen, daar waar nog niet gebouwd was. Stynen vond dat “de weg naar de grootst mogelijke middelmatigheid want mensen kunnen nu architecturaal doen wat ze willen”.²⁵ Vandaag de dag blijkt dit de grootste oorzaak te zijn van het vernevelde en volgebouwd Vlaanderen met zijn steenwegcultuur. Zowel voor de Sint-Ritakerk als het conservatorium De Singel plande hij het gebouw in een groene omgeving. Tot zijn eigen ergernis werden beide projecten later onderworpen aan stedenbouwkundige ingrepen. Rond het conservatorium werd beslist dat de ring van Antwerpen zou komen, ook de omgeving rond de Sint-Ritakerk heeft een enorme residentiële verdichting gekend doorheen de tijd.

(17) Architectenbureau Stynen en De Meyer, 1950 tot 1964, Antwerpen

(18)*Congrès Internationaux d'Architecture Moderne*, Stynen was prominent aanwezig op CIAM III (Rationele aanleg van woonwijken), 1930 te Brussel.

(19) De biografie van Albert Bontridder, *Dialogo tussen Licht en Stilte*, 1963

(20) Vlaams Architectuur Instituut, *Brochure Léon Stynen, Architect (Antwerpen, 2018)*, 19

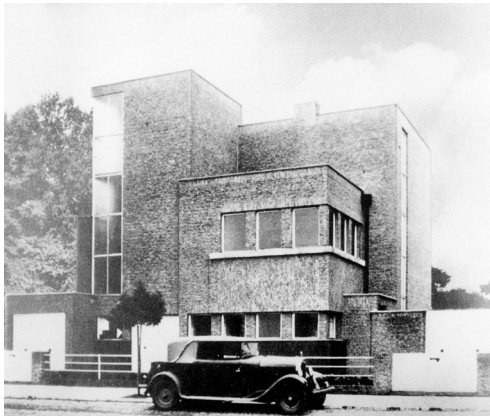
(21) Expo VAI 2018: 'Stynen kiest kunst', samenwerking met beeldende kunstenaars Paul Delvaux, René Guiette en Oscar Jespers.

(24) Uitgevaardigd door Alfred De Taeye (CVP) op 29 mei 1948 in Vlaams Parlement

(25) Dirk Laureys, *Léon Stynen, A Life of Architecture (1899-1990)*, (Kontich: BAI NV, 2019), 23

PROJECTEN EN HOOGTEPUNTEN

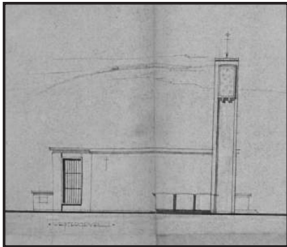
PROFESSIONELE EN ACADEMISCHE LOOPBAAN

▲ (fig. 8) Woning Verstrepen, Boom

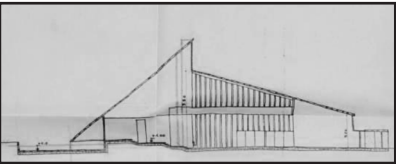
Residentie Elsdonck
Casino van Blankenberge

▼ (fig. 10)

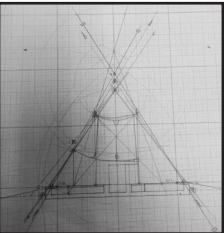
1958
Voorontwerp van ar. André
Vlieghe.

▼ (fig. 11)

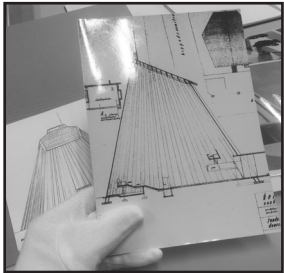
1958
Eerste voorstel van de kerk door
Meekels (medewerker), De Meyer en
Vlieghe.

▼ (fig. 12)

1961
Schetsen (Stynen) voor
ermitage met kapel in
Chevetogne. Gelijkend op
St.Ritakerk

▼ (fig. 13)

1963
De werken gaan van start

1899
Geboren te Antwerpen
Zoon van Leonard
Stynen, beeldhouwer
en vormgever

1921
Stage bij architect
Gerard De Ridder

1920
Gestudeerd aan Nationaal
Hoger Instituut Antwerpen

1925
Bezoek Parijs, *pavillon de l'esprit
Nouveau* van Le Corbusier
'bekeerde' hem tot het modernisme

1930
Aanwezigheid CIAM-conferentie
1930 in Brussel: Rationele aanleg
van woonwijken

1933
Kabinetmedewerker van
socialist en minister Camille
Huysmans tot 1940

1934
Cinema
Rex
1935

1938
Sanatorium Hof ten Bos

1952
Casino Kursaal, Oostende

1963
BP-gebouw, Antwerpen

1966
Sint-Ritakerk, Harelbeke

1968
Conservatorium, Antwerpen

1950
Directeur van Hoger
Instituut Ter Kameren
tot 1964

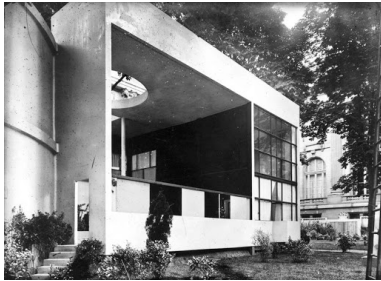
1963
Oprichten van de Orde Van Architecten

1963
Reis naar Chandigarh, India.
Fotografische reportage van de
stad, ontwerp van Le Corbusier

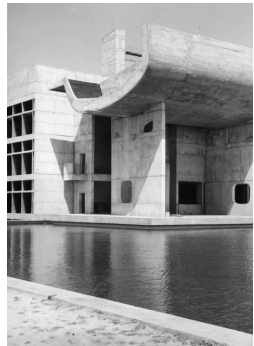
1978
Donatie van werk aan Vlaams
Architectuur Instituut.

2018
Jaar van Leon Stynen.
Overzichttentoonstelling in
Vlaams Architectuur Instituut,
DeSingel en Publicatie boek.

► (fig. 9)

► (fig. 14)

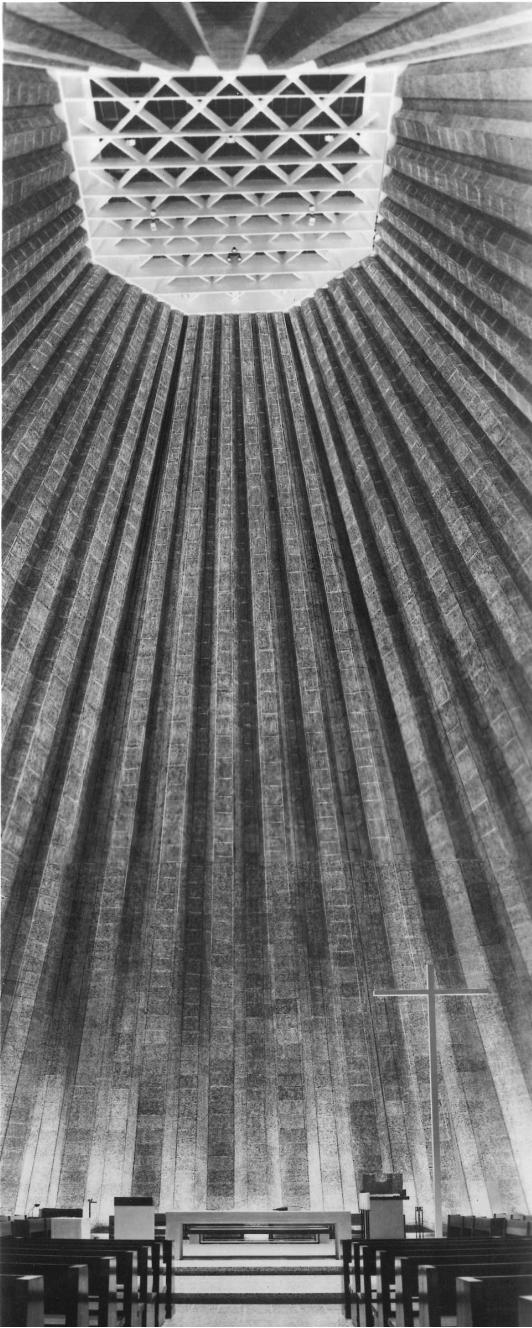
Sint-Ritakerk

*“De bedevaartkerk Sint-Rita te Harelbeke in 1962. Ik heb die opdracht aanvaard hoewel ik van een andere opinie ben, maar ik heb respect voor elke overtuiging. Dat heb ik ook aan mgr. De Smedt gezegd. Le Corbusier, die ook niet gelovig was, heeft hetzelfde gedaan. Ik heb ook wel een idee van ‘le sacré’, ‘het sacrale’, wat nodig is als ge zo een gebouw wilt ontwerpen.”*²⁶

▲ (26)(Citaat) Interview met Joos Florquin uit 1982, Ten huize van... 18. Davidsfonds, Leuven, 1982

► (fig. 15) Verticale panorama. Lichtplan Phillips. 1971

In een interview met Joos Florquin uit 1982, zei Léon Stynen dit. Naast het ontwerp van de pastoriewoning van lokale architect André Vlieghe en het bestaande schoolgebouw zou een nieuwe parochiekerk moeten komen. De kapel in het voormalige klooster was te klein geworden voor de groeiende wijk. De stad en de kerkfabriek zouden samen de kosten betalen. De eerste voorontwerpen van André Vlieghe zijn nooit goedgekeurd door het stadsbestuur. Wanneer Léon Stynen zijn ontwerp indiende, was iedereen onmiddellijk overtuigd. De dertig meter hoge schuin afgeknotte piramide was kleiner van oppervlakte, maar monumentaler van uitzicht. De piramide komt in de geschiedenis vaak voor als heilige vorm voor tempels, bijvoorbeeld in het oude Egypte en de historische beschavingen in Meso-Amerika. De centrale lichtbron lijkt dan weer op de *oculus* in het Pantheon van Rome. De bouwstijl van de kerk, dat wel breekt met elke mogelijke historische referentie, is het brutalisme²⁷, als een laatste hommage aan Le Corbusier zijn *béton brut*. De kerk is gelijkend op de Sint-Pieterskerk in Firminy van Le Corbusier die in dezelfde tijdspaniode werd ontworpen en tevens bestaat uit een betonnen afgeknotte piramide. Het is meer waarschijnlijk dat hij bij zijn bezoek aan het parlamentsgebouw in Chandigarh²⁸ in 1963 onder de indruk was van de spectaculaire lichtkoepel in de parlamentszaal. Opvallend is dat tegelijk een ontwerponderzoek liep voor een kluizenaarscel met kapel in het klooster van

Chevetogne. De voorschetsen van de twee ontwerpen hebben onmiskenbaar gelijkenissen op vlak van hun expressie en zoektocht van de piramide als primaire vorm en oer-hut.²⁹ De piramidale tentvorm was voor Léon Stynen ogenschijnlijk de essentie van ‘*le sacré*’.²⁹

De rooms-katholieke Sint-Ritakerk is zowel een parochiekerk als een bedevaartkerk toegewijd aan de Heilige Sint-Rita, de beschermheilige voor hopeloze zaken, ziektes, huwelijksproblemen, misbruik, moeders. Haar heilige attributen zijn de voorhoofdwonde, roos, bijen en wijnrank. Op 22 mei is het feest van de Heilige Rita, op die dag is er is een speciale misviering met activiteiten in en rond de Sint-Ritakerk. De kerk is ingewijd onder bisschop Jozef de Smedt, radicaal voorstander van het tweede Vaticaans Concilie en moderne kerkenbouw. Dit is tevens ook de reden dat het bisdom Brugge het hoogste aantal naoorlogse kerken telt. Bij de inwijding zei hij:

*“Dit is een tent waar men God vindt”.*³⁰

▲ (30) (Citaat) Onroerend erfgoed, *Beheersplan Parochiekerk Sint-Rita (2018)*, 24

Het interieur is één grote ruimte die je constant dwingt naar boven te kijken. Het vast kerkmeubilair waaronder de banken, het altaar, orgel, tabernakel, lezenaar, doopvont en biechtstoel zijn ontworpen door Stynen en volledig maat gegeven volgens de ‘*modulor*’ van Le Corbusier. Tijdens de bouw van de kerk is de liturgie nog aangepast geweest omwille van de beslissingen van het tweede Vaticaans Concilie dat een sober meubilair rond een centraal altaar voorschreef. In 1965 schreef architectuurcriticus Geert Bekaert enkele brieven naar pastoor Dupon en architect De Meyer waarin hij aanmaande de liturgische opstelling te herschikken volgens de actuele evolutie van de liturgische en spirituele beleving.³¹ Het grondplan en de architectuur van de Sint-Ritakerk lieten dit toe, mits enkele planologische aanpassingen.

▲ (fig. 16) Krantenartikel uit Nieuwsblad van 27 juni 1963 over de inwijding van de klokken en de eerste steenlegging.

^[27] Brutalisme ('50-'70) is een stroming binnen het modernisme waar de ruwe afwerking en vormen van materialen vaak megalomane betonnen gebouwen genereerde.

^[28] Expo VAI 2018: 'Stynen in Chandigarh', bezoek en fotografische exploratie van Le Corbusier's masterplan voor de Indische politieke hoofdstad Chandigarh.

^[29] Geert Bekaert, Léon Stynen. Een architect (Antwerpen: deSingel, 1990), 76-77

^[31] Onroerend erfgoed, Beheersplan Parochiekerk Sint-Rita (2018), 29

In plan en snede is te zien hoe een onregelmatige zeshoek met verschoven punt in het schuine dakvlak de vorm definieert. De vloer helt lichtjes opwaarts vanaf de inkom tot het altaar. Stylen wenste dit gevoel nog te versterken door middel van een donkere vloer, de pastoor koos echter voor witte granitotegels. In de kerk is er plaats voor vijfhonderd mensen die de misviering kunnen volgen. De zeshoek of hexagoon staat symbool voor de geometrie van de schepping, stevigheid en verbinding. Zijn vorm komt in de natuur vaak voor in bijvoorbeeld koolstofverbindingen, honinggraten, ijskristallen en celstructuren. De kerk symboliseert zowel spirituele en sacrale als wetenschappelijke en kosmologische elementen. Het beaamt zo een zoektocht naar de essentie van sacraliteit in een modernistisch kerkgebouw.

Het exterieur van de kerk bestaat uit twee voelbare volumes. Het portaal of *narthex*³² dient als transitieruimte tussen buiten en binnen en snijdt het volume van de kerk om hier de nadruk te leggen. De gang naar de sacristie en de pastorie ligt verscholen achter het volume en draagt de drie klokken. De verticaliserende structuur schept een sobere architectuur zowel in het exterieur als het interieur en leunt aan de ene kant naar de monumentaliteit van een gotische kerk en aan de andere kant de sereniteit van de romaanse kerk.³³ De vormtaal en het uitzicht zijn hetzelfde in het interieur en het exterieur, toch is de belevenis van beide ruimtes een compleet andere ervaring. Centraal staat het altaar, zenitaal verlicht door het dakraam.

Deze ‘goddelijke’ lichtbundel, versteend en vereeuwigd als de architecturale vorm van het beton, valt over het gehele interieur en is de enigste bron van natuurlijk daglicht. De vergelijking tussen fig. ... en fig. ... is treffend wanneer in het schilderij ‘the descent of the holy spirit’ van Titiaan³⁴, de goddelijke lichtbundel vervangen wordt door het vormenspel van de Sint-Ritakerk. De vergelijking toont een iconografisch sculpturaal karakter van de kerk. In het christendom is licht iets ontastbaar en onmeetbaar waardoor men gelooft dat het licht de openbaring is van God.

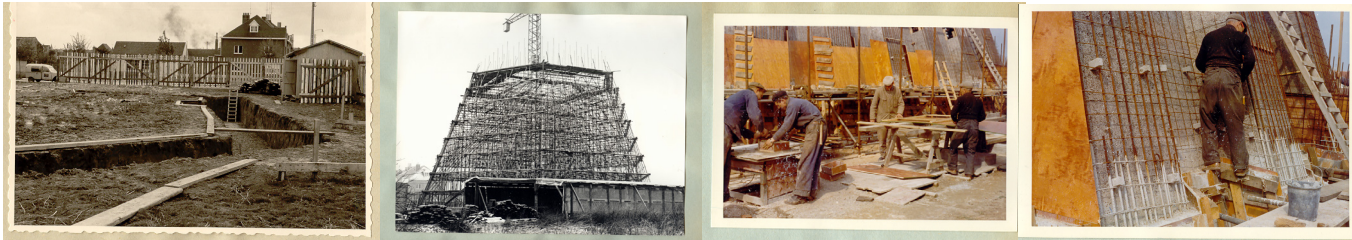
▲ (fig. 17) ‘The descent of the holy spirit’, Titian, 1545, Olie op doek, Santa Maria della Salute, Venetië
► (fig. 18) Oostkant vlak na de bouw van de kerk.

(32) *Narthex* is het portaal van een kerk, oorspronkelijk deel van het atrium (voorhof) van vroegchristelijke kerken.
(33) Onroerend erfgoed, Beheersplan Parochiekerk Sint-Rita (2018), 66
(34) Titiaan (1490 – 1576), Venetië, Kunstschilder uit de hoogrenaissance.

Vandaag staat de kerk nog altijd te midden van de wijk Zandberg langs de Hippodroomstraat. De kerk kent de laatste jaren een dalend aantal bezoekers voor de misviering die elke zaterdag doorgaat om vier uur 's middags. Het stadsbestuur en de kerkfabriek zijn zich hiervan bewust, maar er is geen urgente vraag naar her- of nevenbestemming. De kerk is deel van de stichting 'open churches'³⁵ en is dus elke dag publiek toegankelijk met uitzondering van zondag. Uit een gesprek met de kerkfabriek blijkt dat buiten de misviering de meeste bezoekers fotografen zijn die kort binnenkomen of mensen die een kaarsje komen branden in deze tijden van de gezondheids crisis.

De kerk, het meubilair en de omgeving zijn sinds 2016 integraal een beschermd monument en vastgesteld als bouwkundig erfgoed.³⁶ Er is een beheersplan van Onroerend Erfgoed opgesteld in 2018 door architect Alex Demeyere ter inventarisatie en restauratie van de gevel en de structuur. De witte verflaag die in 1985 is aangebracht, zal er terug worden afgehaald. De gevel zal gerestaureerd worden naar zijn oorspronkelijke staat van het zichtbare beton. Het beton is nog in relatief goede staat omdat de aangebrachte witte verf als een waterkerende laag is diende.

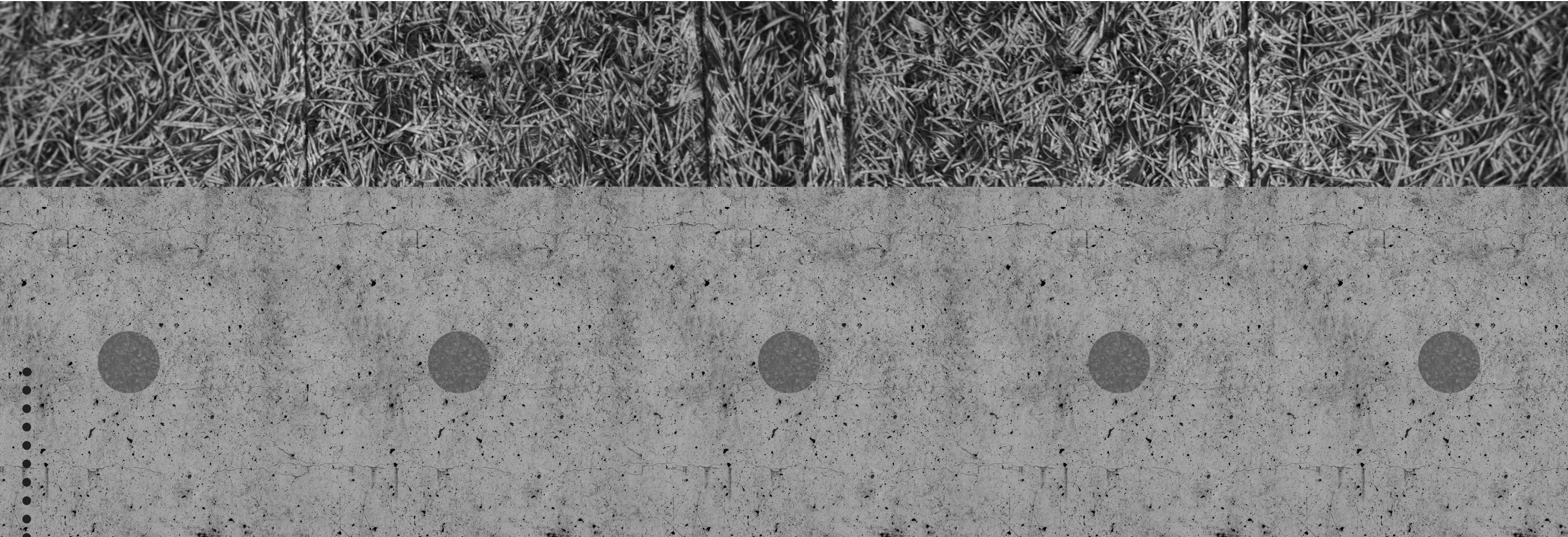
▲ (fig. 19) werfdocumentatie, fundering, stelling, handmatig beton gieten in de gladde bekisting.
► (fig. 20) Foto van de bouwwerf. Opvallend hoe de kraan vanuit een centraal punt opgesteld was en de verticale as en het denkbeeldige vluchtpunt tonen.

(35) www.openchurches.eu, geraadpleegd op 18 november 2020
(36) Parochiekerk Sint-Rita met inbegrip cultuuroederen aangeduid als Beschermd Monument, Uitgevaardigd als Ministerieel Besluit door Geert Bourgeois op 08-03-2016, gepubliceerd in Belgisch Staatsblad jaargang 186 nummer 102.

HORizontale SNEDE VAN DE WAND

Schaal 1:1 ▼ (fig. 21)

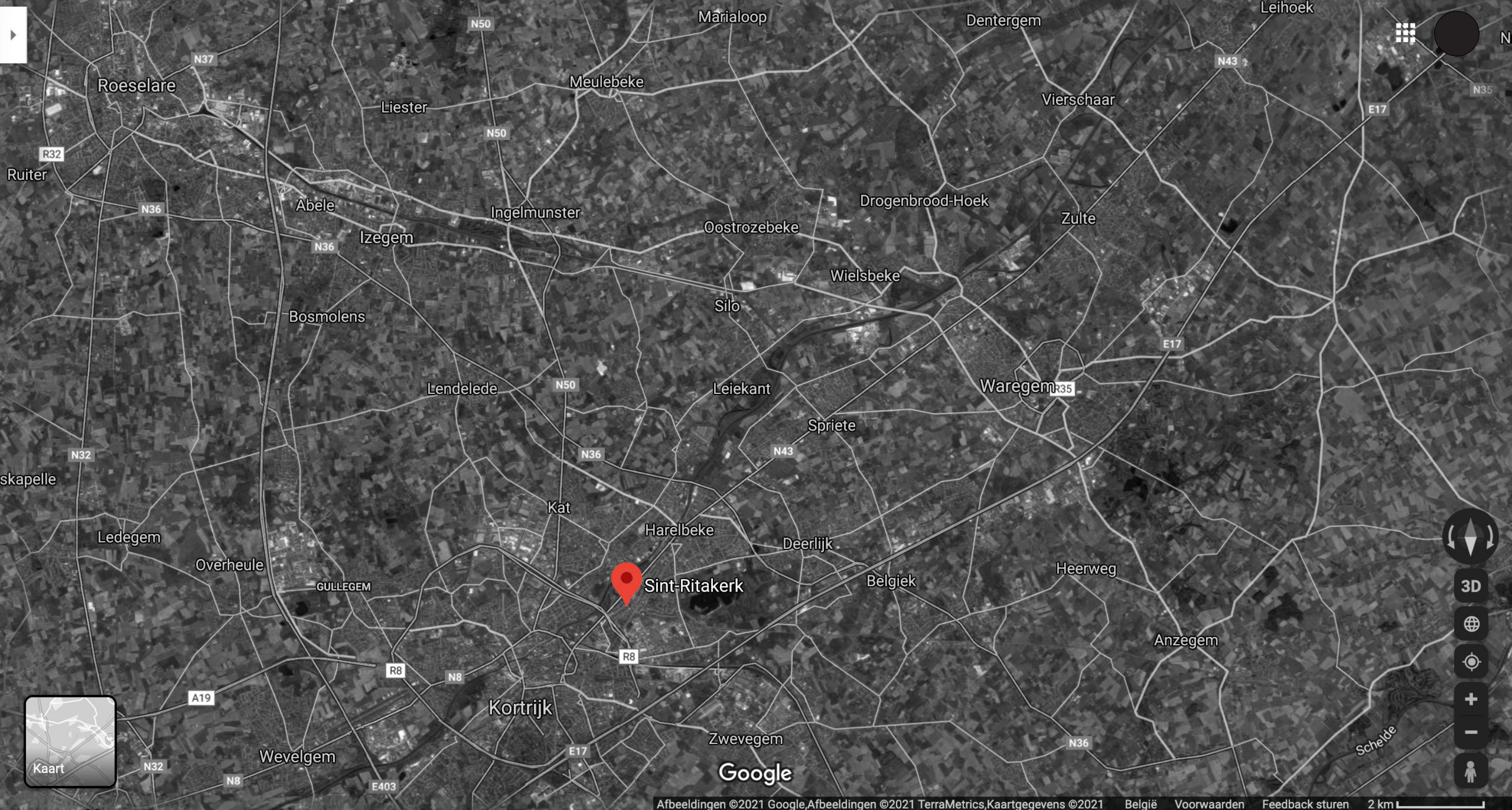

- ● ● ● De binnenzijde is volledig bekleed met houtwolcementplaten van 45 millimeter dik. Het is de verloren bekisting. De platen hebben zowel een thermische als een akoestische functie in het gebouw. De ruwe en donkere vezelplaten geven een organisch en uniform karakter aan het interieur. Het materiaal is zeer belangrijk voor het opnemen van condensatie aan de warme kant van het beton.
-
-
-
-
-
-

- ● ● De structuur van de kerk is een 8,5 centimeter dikke betonnen wand, versterkt met een enkele laag bewapening. De gecreneleerde vorm, in combinatie met een perfect uitgerekende helling maakt het mogelijk dat deze structuur stabiel is. De drukringen aan de opening in het dak en in de fundering houden de spatkrachten tegen en nemen de laterale krachten op. Enkel de vloer neemt de trekkrachten op. De ingenieur André Paduart³⁷ berekende de geschaalde beton op 7 centimeter, maar dit werd na compromis met de burgemeester afgerond naar 8,5 centimeter. Paduart noemde zijn betonschalen ook wel ‘les voiles en béton’, omdat de zelfdragende schaal zo licht mogelijk moest zijn zodat ze niet zouden bezwijken onder het eigengewicht.³⁸ De monolithische structuur heeft een zeer kleine tolerantie waardoor de kleinste afwijking de structuur in gedrang zou brengen.

*“Aldus smeeet hij mij dadelijk voor de voeten: omtrent de voorziene dikte van de wanden (7 cm) - enkel een zot kan dit voorschrijven! Omdat de wapening te dicht bij de buitenkant zal zitten, door roestvorming en afspringen van de betondekking, waardoor binnen de kortste keren de wanden nog 4 cm dik zijn. ‘En dan kom ik die kerk voor geen geld ter wereld nog binnen!’”*³⁹

(37) André Paduart (1914-1985), Burgerlijk ingenieur en professor aan ULB.
(38)Stephanie Van de Voorde, 4: André Paduart: Baanbrekende schaalconstructies (2008), 64-65
(39) (Citaat) Jozef De Poorter, uit 'Mijn blunderboek' (onuitgegeven), Bron: Beheersplan Onroerend Erfgoed, 44

▲ (fig. 22) Screenshot van GoogleMaps.
God ziet u, hier vloekt men niet! Of misschien eerder: Google ziet u. Is Google onze nieuwe god of laat het ons toe zelf god te zijn? Een allesziend oog dat een real-time overzicht heeft van onze wereldbol. Technologie geeft ons toegang tot informatie waar Copernicus alleen maar van kon dromen. Wat doet dit met ons wereldbeeld? Bedevaarders en architectuurpelgrims zullen alleszins hun weg snel vinden.

Harelbeke

De Sint-Ritakerk is gelegen in de stad Harelbeke. De kerk staat te midden van de wijk Zandberg, een residentiële arbeiderswijk gelegen aan de ring van Kortrijk en ten zuiden van het centrum van Harelbeke. De stad telt zo'n 28.500 inwoners en is deel van het verstedelijkt gebied rond Kortrijk langs de Leie rivier. Harelbeke wordt weleens de oudste stad van Vlaanderen genoemd omdat het een in de loop van de geschiedenis er vele nederzettingen zijn geweest. Zo zijn er restanten gevonden van 9000 v.C. In het centrum staat de Sint-Salvatorkerk met kapittel uit 1040 n.C. Een gouvgraaf benoemde Harelbeke tot stad in 1100 n.C. In 1716 werd de steenweg tussen Gent en Kortrijk aangelegd waarna het gebied verstedelijkt geraakte. Een station, spoorwegverbinding en het kanaal Kortrijk-Bossuit zorgde ervoor dat industriegebieden zich vestigden aan de rand van de stad.⁴⁰

Een stuk geschreven door een bewoner van Harelbeke, verschenen in de reeks ‘Mijn Gemeente, VK 14/10’.⁴¹ De passage raakt naar mijn inzien verschillende aspecten die Harelbeke een identiteit geven. Ik ben zelf niet van deze streek, maar acht het aspect identiteit als zeer belangrijk in dit herbestemmingsvraagstuk.

▲ (fig. 23) Sint-Salvatorkerk in centrum Harelbeke
► (fig. 24) Wielervedstrijd op de Hippodroom, 1955

“Harelbeke, stad van bouwvakkers, vechters en zatlappen. Stad van harde werkers, niet omdat we graag werken, maar omdat we graag een mooi resultaat neerzetten, een resultaat waar we trots op kunnen zijn. En waar we veel te snel content zijn met het loon dat we ermee verdienen. Stad waar feesten nog kan op het meest onverwachte moment. Een beetje linkser ook dan de rest van Zuid-West-Vlaanderen. Niet het intellectuele, progressieve links, maar het nog echte – en in deze tijden zeer kwetsbare – proletarische links. Dit was het DNA van Harelbeke. Een DNA dat langzaam aan het verdwijnen is. Zoals zoveel dat uit Harelbeke verdween: een geklasseerde stadhuisgevel, de bouwbeurs, de hippodroom (afb.16), de feestmarkt, bomen in het park, enzovoort. We trekken ons op aan het verleden. We noemen onszelf de oudste stad van Vlaanderen. De eerste drie zelfverklaarde graven van Vlaanderen, de Forestiers, vestigden zich in Harelbeke. De vierde heeft zijn verstand verloren en verhuisde naar Kortrijk. En ‘Jan Bib’, zo spreekt iedereen hem toch aan, maakt onze bib nog echt de moeite waard. Cultuur doet zijn best maar bereikt enkel een kleine kring van altijd dezelfde mensen. De wekelijkse markt is aan het verwateren na de zoveelste verhuis. Scholen, een ziekenhuis, de betere winkels, daarvoor moeten we naar Kortrijk of Waregem. De Gavers, een plaats ver van de stinkende, lawaaierige industrieterreinen, ver van de vele saaie verkavelingen waar burens elkaar nauwelijks nog kennen, ver van een op de spitsuren door auto’s overspoeld stadscentrum. Een stadscentrum dat nu al jaren een vuile bouwwerf is, een stadscentrum waar lelijke appartementsblokken stilaan het stadsuitzicht bepalen. En waar de met veel goede bedoelingen ingeplante groenzones langzaam verloederen. Harelbeke wordt helaas een slaapstad. Zelfs een slapende stad. Het is waarschijnlijk het lot van kleinere steden, gekneld tussen grotere steden of even kleine maar dynamische steden. Harelbeke wordt minder typisch Harelbeke. We weten niet of dit goed of slecht is. Maar het lijkt onvermijdelijk. Aansluiting vinden met de nieuwe digitale tijd moet, en lukt blijkbaar wel.”

(40) <https://nl.wikipedia.org/wiki/Harelbeke>, geraadpleegd op 10 oktober 2020
(41) www.sampol.be/mijn-gemeente, Zomerreeks 2018: Mijn Gemeente ‘Harelbeke: Slapende Stad’, Paul Decavele, geraadpleegd op 12 november 2020

Don't judge a church by its cover ...

Het Spanningsveld van de kerk

Een synthese van het onderzoek en de SWOT-analyse is gegoten in vier spanningsvelden op verschillende schalen en dimensies die zullen leiden tot de onderzoeksvragen. Van een voormalige levendige renbaan tot een lege autobaan. Van een kerken-netwerk tot een elektriciteitsbak die het zicht op de kerk belemmert. Van een gemeenschap die ooit mee de kerk hielp financieren tot een Japans tuintje op de stoep. Ze tonen aan dat de aanwezigheid van de Sint-Ritakerk een specifieke dynamiek teweegbrengt. De spanningsvelden zijn zowel te plaatsen in een algemeen maatschappelijk kader als in een specifieke problematiek. Ze achterhalen wat de Sint-Ritakerk ooit was, wat hij nu betekent en welke rol hij zal opnemen in de toekomst. Wie heeft de kerk gebruikt en wie zal hem gebruiken? De Sint-Ritakerk is het lokale niveau aan het overstijgen, zijn waarde als monument is misschien wel van algemeen belang en raakt stilaan een breder publiek. De titel “Don't judge a church by its cover” typeert de huidige toestand van de kerk: een onleesbare en vreemde gevel met een amper gewaardeerde en fascinerende inhoud.

► (fig. 25) Foto genomen in 2021. Opvallende relatie tussen het mos op de ruwe en organische stam van de boom en het mos op afgelijnde gevel van de kerk: 'ars et natura'. Beide zijn blootgesteld aan de kracht van de tijd en de natuur.

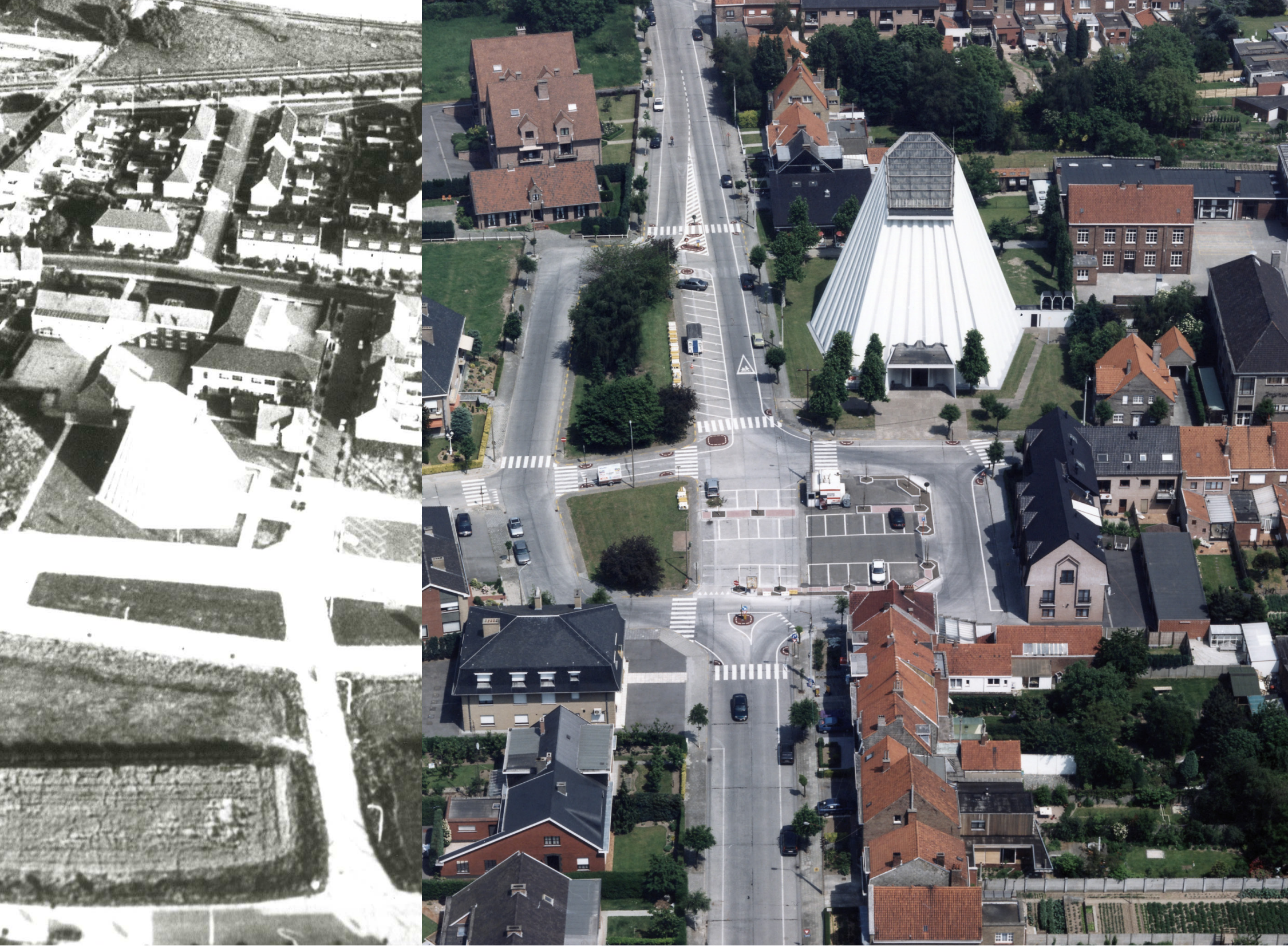
Hippodroom & Steenweg

Waar ooit een hippodroom gelegen was, een renbaan voor wielervedstrijden, paardenrennen, volksfeesten en circussen, zijn nu enkel nog auto's en woningen te vinden. De volledige omloop van ongeveer 1 kilometer ten zuiden van Harelbeke staat vandaag de dag nog in het stratenpatroon getekend, verhard en voor de auto. Na de verkoop van de site in 1955, moest de renbaan plaats maken voor een woonwijk waardoor het volledige binnen-gebied perceel per perceel werd verkaveld.⁴² Op een luchtfoto in 1968 is te zien hoe de Sint-Ritakerk grenst aan de renbaan toen er nog amper huizen gebouwd waren. Het toenmalige klooster, nu de Vrije Basisschool Sint-Rita en de pastorie maken deel uit van het geheel. De tweede luchtfoto uit 2008 toont de kerk in een dichtbebouwde omgeving, opgeslorpt door zowel rijwoningen als villa's waar de architectuur van de kerk als een zone-vreemd object aanvoelt. Hoewel Léon Stynen zich uitgesproken verzette tegen de Wet- De Taeye, is het omgekeerde de realiteit geworden.

De hippodroom, waar de bevolking van ver naar toe kwam, is nu een steenweg en een straat met sluipverkeer geworden. De parallelle vervoersassen namelijk de steenweg Kortrijk-Gent, het Kanaal, de spoorweg en de Hippodroomstraat verbinden de twee stadscentra van Harelbeke en Kortrijk. Zandberg is een wijk waar men doorgaat, maar niet naar toe komt. Zowel publieke gebouwen en voorzieningen als een kern en plein ontbreken in de wijk.

- (fig. 26) Luchtfoto, 1968
- (fig. 27) Luchtfoto, 2008

(42) Egied van Hoonacker, Duizend Kortrijkse Straten (1986)

Lokaal & Globaal

“Je bent ervoor of je bent ertegen” was de algemene teneur na een bezoek aan de kerkfabriek en het stadsarchief. Deze tweestrijd doet de vraag rijzen wie er nog betrokken is bij de kerk, wie is voor en wie is tegen? Aan de ene kant zijn er de lokale actoren waaronder de kerkfabriek, omwonenden zowel gelovig als ongelovig en de naburige school, gevestigd in het klooster die schijnen gemengde gevoelens te delen voor het gebouw. Velen rijden het blindelings voorbij en haken af bij de zogezegde ‘lelijkheid’ van het gebouw. Zij die dan toch naar binnen geweest zijn, vertellen dat ze soms duizelig worden en liever naar de nabijgelegen Sint-Salvatorkerk gaan voor de mis of een uitvaart . Aan de andere kant werd in 2018 een grote overzichtstentoonstelling met publicatie gehouden, genaamd *Léon Stynen, A Life of Architecture*, in De Singel. Zowel de expo als het boek kregen internationale belangstelling en prijzen. Het oeuvre van Léon Stynen verscheen zo meer en meer op het globale toneel. De Sint-Ritakerk is te vinden op allerhande architectuurblogs waaronder bijvoorbeeld de website *sosbrutalism*⁴⁴, een globale online inventaris die vecht voor de belangstelling en bescherming van brutalistische gebouwen. Dit online leven zorgt ervoor dat de belangstelling voor de Sint-Ritakerk enorm groeide de laatste jaren waardoor de kerk een nieuw soort bezoeker aantrok, genaamd de architectuurpelgrim. De bedevaartkerk krijgt nu niet enkel pelgrims voor de Heilige Sint-Rita over de vloer, maar ook voor de architect Léon Stynen. De ene brandt een kaarsje, de andere neemt enkele foto’s. Deze omgekeerd evenredige trend zorgt ervoor dat de Sint-Ritakerk zich op een kantelpunt bevindt omtrent zijn toekomstig gebruik, waardering en belangstelling.

◀ (fig. 28) Tentoonstelling Leon Stynen, *Architect in DeSingel*, 2018, Foto van Michiel De Cleene
 ▶ (fig. 29) Foto genomen vanop de Hippodroomstraat, 2021

(43) Gesprek met Véronique De Wijze, parochie-assistente Sint-Ritakerk, Harelbeke, 5 februari 2021
 (44) www.sosbrutalism.org, geraadpleegd op 7 april 2021

Individu & Gemeenschap

Er is een discrepantie ontstaan tussen het individu en het collectieve, gedreven door sterke neoliberale invloeden en crisissen. Consumentisme en individualisme bepalen de hedendaagse condities, voelbaar tot in de kleinste dorpen. Figuur 30 toont een rijhuis tegenover de Sint-Ritakerk, hoewel de twee huizen dezelfde gevel hebben, vormt de ene buur een deel van de stoep om met een verbasterd Japans tuintje. De rechter figuur is een pagina uit een krant van 1963. In het artikel staat een oproep om op de jaarlijkse kermis op de hippodroom geld in te zamelen voor de bouw. De financiering is uiteindelijk voor 40% door de gemeenschap en 60% door de stad gerealiseerd⁴⁵, wat niet ongebruikelijk was. De kerk heeft plaats voor vijfhonderd gelovigen, die vandaag voor 5% gevuld is tijdens de misviering.⁴⁶ Het gebruik van de kerk is relatief dynamisch, ondanks de statische opstelling van het meubilair. Het christelijk gebruik, waarvoor het ontwerp dient, is op jaarbasis ongeveer 52 missen, 4 doopsels, 1 trouw en 8 uitvaarten.⁴⁷ De kerst, paasviering en het jaarlijks feest van de Heilige Sint-Rita op 22 mei lokken veel volk. Buiten de liturgie zijn er lezingen van de stad en de school en gaan er orgellessen en concerten door. Sinds de coronacrisis komen meer mensen een kaarsje branden.

De verhouding tussen het individu en de gemeenschap is iets waarmee het christendom sinds zijn ontstaan, aandacht aan schenkt. Adam Curtis, journalist van de BBC en gerenommeerd cultuurhistoricus, benoemt de huidige sociale conditie als ‘*The Century of the Self*’⁴⁸ waarin sinds de jaren ’60 het idee van de gemeenschap heeft moeten inboeten voor de sterk geïndividualiseerde mentaliteit. Is deze trend iets wat nog verder zal versterken in de 21ste eeuw waardoor we onze maatschappijen hierrond moeten (her)organiseren? Ontstaat er naast het heiligdom kerk, ook het heiligdom woning? De kerk die nog symbool staat voor de gemeenschap tegenover de woning als symbool voor het individu en de zelfexpressie?

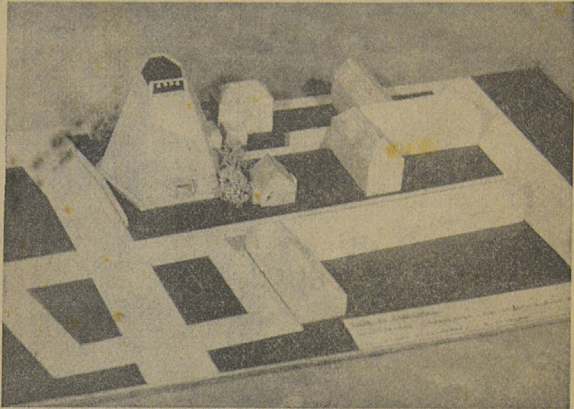

▲ (fig. 30) Foto genomen aan één van de huizen voor de kerk

▲ (fig. 31) Krantenartikel, Het wekelijks Nieuws. Een knipsel uit een lokale krant, 1963

VOOR EEN MODERNE KERK IN HET
BEDEVAARTSOORD VAN ST.-RITA
ZANDBERG TE HARELBEKE

DE NOVEEN TER ERE
VAN St.-RITA
van 18 mei tot
Ommegangszondag
26 mei

ZATERDAG 18 MEI:
De kinderen van onze scholen
openen de noveen met een H. MIS
te 10.45 uur.
ZONDAG 19 MEI:
6.30 u.: Stille Mis.
8.00 u.: Gezongen Mis.
9.30 u.: Hoogmis.
10.45 u.: Gezongen Mis.
Vandaag onder alle Missen, alsook
O. L. Heer Hemelvaart en Ommegangs-
zondag: SERMOEN door Zeer
Eerw. Pater Angelus, Karmeliet.

MAANDAG, DINSDAG en VRIJDAG:
Morgenmis te 7 uur en Avondmis
te 19 uur.
WOENSDAG 22 MEI:
FEEST VAN ST.-RITA. - GEDU-
RIGE AANBIJDING.
Missen te 7 uur, te 10.45 uur en
Avondmis te 19 uur.

ZATERDAG 25 MEI:
Morgenmis te 7 uur.
OMMEGANGSZONDAG:
Voor de Heer Hemelvaart te 9.30 uur.

(45) (46) (47) Gesprek met Véronique De Wijze, parochie-assistente Sint-Ritakerk, Harelbeke, 5 februari 2021

(48) Adam Curtis, *The Century of the Self*, Vierdelige documentair reeks, BBC, 2002

▲ (fig. 33) Foto genomen in de Hippodroomstraat, 2021

(49) *Heterotopia* (*heteros*: anders en *Topos*: plaats) is een neologisme van Michel Foucault (1926-1984), term geïntroduceerd in de lezing voor groep architecten '*les mots et les choses*', later in 1984 is het gepubliceerd.

Exterieur & Interieur

De dichotomie tussen het interieur en exterieur is zeer sterk in het geval van de Sint-Ritakerk. De ruimtelijke beleving verandert volledig wanneer men door het portaal van de kerk stapt en de verticale structuur de ogen begeleiden naar de hemelse lichtbron. Onmiddellijk raakt de ziel van de plek een vorm van sacraliteit en spiritualiteit. Het meubilair zoals de banken, altaar en orgel zijn zorgvuldig geordend in een vaste configuratie. De warme materialen zijn puur, helder en uniform. De banken, een ontwerp van Léon Stynen zouden origineel in beton worden uitgevoerd. Dit is de reden dat ze zo zwaar gedimensioneerd zijn en waarom de kerk met een flexibiliteitsprobleem zit. De houtwolcementplaten absorberen al het geluid en bezetten de gigantische ruimte met stilte. De lichtinval verandert met de intensiteit van het natuurlijk licht. Elke link met de buitenwereld ontbreekt. Een andere waarneming van tijd en ruimte zorgen voor een nieuwe realiteit. De kerk is in het christendom een gewijd object, waar andere normen, waarden en wetten gelden. De Franse postmoderne filosoof Michel Foucault, tijdgenoot van Léon Stynen, benoemde zo'n ruimte als een *heterotopie* in een lezing in 1966.⁴⁹ Wat Foucault beschreef als *heterotopie* is een plek, noch privaat, noch publiek, anders en 'buiten' de gewone ruimte, toegankelijk en afgesloten via een poort en materiële grens. In het geval van de Sint-Ritakerk is die ruimte rond de kerk inderdaad zeer generisch en past het zicht perfect in ons collectieve geheugen van een banale Vlaamse straat. Op figuur 33 is te zien hoe een elektriciteitskast recht in het midden van het plein staat, hoe de kabel bijna het stalen kruis raakt en hoe een minibusje geparkeerd staat voor de ingang. In tegenstelling tot de perfectie van het interieur, zijn het straatmeubilair en inrichting verouderd, chaotisch, tijdelijk en rommelig. Het belemmert het zicht op de monumentale kerk die zelf mossen en vochtplekken vertoont. Is de Sint-Ritakerk een verwaarloosd monument dat door de jaren heen verstopt is geraakt?

◀ (fig. 32) Foto genomen in de kerk, 2021

Een beschermd monument heeft enkele consequenties op juridisch, stedenbouwkundig en sociaal vlak in zowel de positieve als negatieve zin door het erfgoedkundig ‘heilig te verklaren’. De onderzoeksvraag gaat uit van een omgekeerde redenering binnen het herbestemmingsvraagstuk en bekijkt dit in de eerste plaats als ‘indirecte-herbestemming’. Wat kan de transformatie van de context betekenen of omgekeerd welke impact heeft het gebouw op de context wanneer men er nieuwe waardes aan koppelt? Ten tweede zal de wisselwerking tussen de vier spanningsvelden bepalend zijn voor het herontwerpen of toevoegen van de (im)materiële grenzen die hier verscholen zitten. Het is belangrijk te definiëren welke effecten een gebouw, zo uniek, radicaal en monumentaal als de Sint-Ritakerk heeft op zijn context wanneer je de kerk gaat zien als een sculpturaal en sacraal object in een banale bebouwde omgeving. De onderzoeksvraag gaat hierom als volgt: ‘Wat zijn de effecten van een ‘beschermd monument’ op zijn omgeving op korte en lange termijn?’

De Sint-Ritakerk heeft de functie kerk voor misvieringen. Het is ook een beschermd monument wat kan impliceren dat de functie mee beschermd zou moeten zijn want wanneer dit genegeerd wordt, dreigt het risico dat het gebouw herleid wordt tot een museaal object. In alle gevallen ga ik in het project ervan uit dat de functie van het gebouw als kerk blijft. Wanneer het herbestemmingsvraagstuk tegenover het erfgoedkundig vraagstuk komt te staan, komen naast de bestaande lokale actoren, nu een nieuwe groep genaamd de ‘globale actoren’ of ‘de architectuurpelgrim’ te staan. Ze delen zoals beschreven in het spanningsveld Lokaal & Globaal een ander waarden- en gebruikspatroon ten opzichte van de kerk. Het ontwerp zal dus tevens een antwoord proberen formuleren op de nevenvraag: ‘Kan de globale groeiende belangstelling en waardering voor de Sint-Ritakerk, die van de lokale bevolking aanwakkeren?’ Een duurzame toekomst voor het gebouw zal dus liggen in het ‘herwaarderen in plaats van herbestemmen’.

Wat is de impact van een ‘beschermd monument’ op zijn omgeving op korte en lange termijn ?

II. DRIE SCENARIO'S

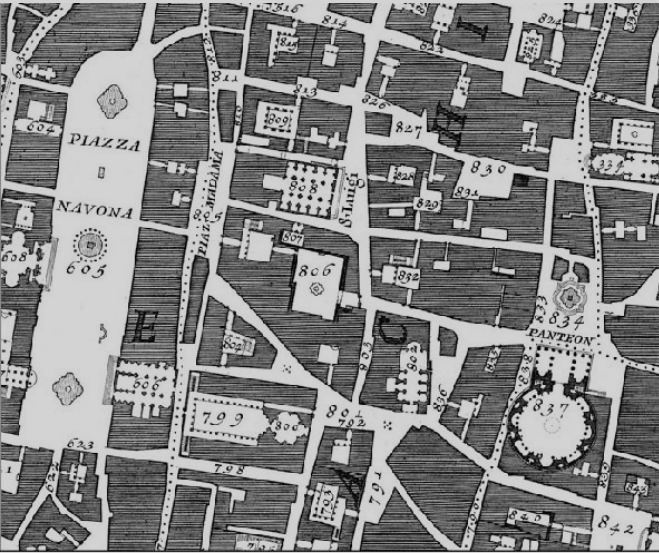
Het tweede deel van de nota is een eerste vertaling van het onderzoek in drie verschillende scenario's. Dit deel wordt theoretisch onderbouwd met een essay dat direct de brug slaat met het verdere onderzoek van de Sint-Ritakerk als monument en zijn omgeving. Het essay beknopt het hedendaagse discours rond architectuur en monument in drie parameters: retroactief, prospectief en reproductief. De uitwerking van de scenario's is gebaseerd op deze principes.

Essay 2: Retroactief - Prospectief - Reproductief

De parameter ‘retroactief’ heeft betrekking op de ‘hippodroom’. Het beoogt deze publieke ruimte ten opzichte van de kerk met een terugwerkende kracht naar zijn oorspronkelijke maatschappelijke en stedenbouwkundige rol te brengen zoals beschreven in het spanningsveld Hippodroom & Steenweg. De drie maps tonen een verkaveling en opvulling van deze ruimte doorheen de tijd. Enkel de renbaan staat nog geprint in het huidige stratenpatroon. Sinds 1955, na de verkoop van de hippodroom, zijn de 7,8 hectaren verkaveld in 60 percelen met ongeveer 65 gebouwen op. Deze gebouwen zijn hoofdzakelijk vrijstaande woningen. De densiteit van woningen aan de oostelijke zijde van de Hippodroomstraat is hoger en illustreert een duidelijke scheidingslijn in residentiële configuratie. Deze rijwoningen rond de Zandbergstraat en het toenmalige klooster dateren al grotendeels van voor de Tweede Wereldoorlog. De woningen op de hippodroom zullen op een bepaald moment te bouwvallig zijn. De vraag is dan of men deze renoveert of dat men deze terug afbreekt en de materialen kan gebruiken voor nieuwe publieke gebouwen. Een omgekeerd proces kan in de loop van de tijd in gang gezet worden om de hippodroom terug te geven aan de inwoners. Op de vergelijkende collages op pagina 58 is te zien hoe de monumentaliteit van de kerk terug tot recht komt, wanneer men het chaotische straatmeubilair en de wegmarkeringen weghaalt. De Sint-Ritakerk als een kritische en radioactieve structuur die deze evolutie in gang wil zetten en zijn omgeving adapteert in functie van zijn aanwezigheid.

Het fragment uit het Nolli-plan toont gelijkenissen met de situatie van de Sint-Ritakerk en de hippodroom. De *Piazza Novana*, met kerken van Borromini, is namelijk gebouwd op de funderingen van een oude romeinse paardenrenbaan. Het Nolli-plan toont de private ruimte in een zwarte massa en de publieke ruimte in het wit. Interessant is hoe het binnengebied van de voormalige renbaan naar een publiek plein is geëvolueerd. Daar waar vroeger de semipublieke tribune was, is nu private ruimte met de publieke ruimte in de kerken.⁵⁰ De hippodroom van Harelbeke heeft dus een omgekeerde evolutie gehad. Het publieke binnengebied is volledig geprivatiseerd, de renbaan is de straat geworden. Kan deze evolutie terug omgedraaid worden en welke rol kan de Sint-Ritakerk hierin spelen?

▲ (fig. 34) Nolli-plan, fragment van 18de eeuwse Rome met Pantheon en Piazza Novana

1950

De kaart, opgemaakt vlak na WOII door het ministerie van wederopbouw en openbare werken, toont de exacte ligging en omtrek van de hippodroom. In de omgeving staan amper huizen. Dit is hoe Stynen de site heeft aangetroffen.

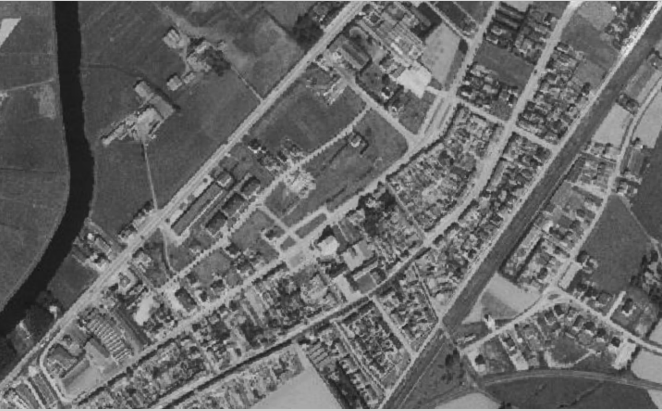
► (fig. 35) Topografische kaart Ministerie van wederopbouw
Bron: Geopunt Vlaanderen

1971

Op de luchtfoto is te zien dat de renbaan nu een straat is geworden. Centraal op de foto staat de Sint-Ritakerk op de scheidingslijn tussen de arbeiderswijk (Zuid-Oost) en de openheid van de hippodroom.

► (fig. 36) Luchtfoto Vlaanderen, Zwart-Wit, Zomer 1971
Bron: Geopunt Vlaanderen

2018

De kerk valt meteen op als een zonevreemd object. De luchtfoto toont hoe de hippodroom nu volledig verkaveld is. Zowel huizen als grote winkelvolumes aan de steenweg hebben de ruimte opgevuld.

► (fig. 37) Luchtfoto Vlaanderen, Kleur, Zomer 2018
Bron: Geopunt Vlaanderen

(50) Michiel Dehaene en Lieven De Cauter, *Heterotopia and the city: Public Space in Postcivil Society*, (Londen: Routledge, 2008), 2

▲ (fig. 38) Foto genomen door auteur, 2021

▲ (fig. 39) Fictief beeld bewerkt door auteur, 2021
Al het straatmeubilair en markeringen voor de auto's zijn weggenomen ten voordele van de visibiliteit.

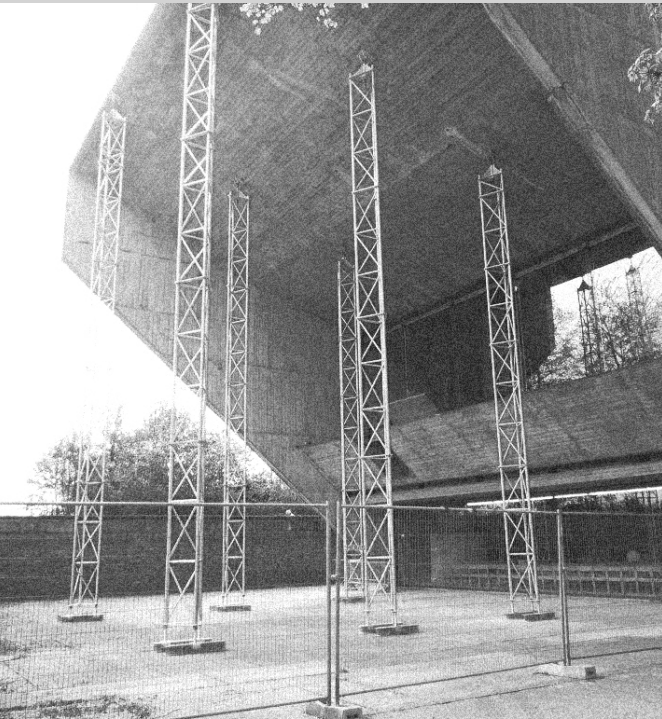
Wanneer in 2016 het gebouw geklasseerd werd als beschermd monument, werd zijn toekomst compleet hertekend. Het beschermen van zo een monument is een vooruitkijkende daad ten aanzien van het intact houden van het erfgoed. Er is geen twijfel mogelijk dat deze kerk een prominente rol speelt in het architectuurhistorisch landschap wat de aandacht van de globale actoren versterkt. De gevolgen hiervan zijn dat het gebouw subsidies krijgt ter restauratie door experts van monumentenzorg. De parameter ‘prospectief’ zorgt aan de ene kant voor restricties omtrent bouwvoorschriften en bestemming, aan de andere kant opent het een denkkader voor een lange termijnvisie voor het monument. Het element tijd en het spanningsveld Interieur & Extérieur spelen een belangrijke rol. Het interieur van de kerk is doorheen de tijd amper veranderd in tegenstelling tot de constante veranderingen aan de gevel en de omgeving. Het interieur is statisch en tijdloos, het exterieur is dynamisch en tijdelijk. Hoe moet men omgaan met zo’n radicaal monument in een generische omgeving?

De denkkaders rond monumentenzorg en erfgoed hebben in de loop van de geschiedenis vele pistes bewandeld. Begin negentiende eeuw vormden de twee spilfiguren, John Ruskin en Viollet-le-duc een tegengestelde visie rond restauratie.⁵¹ Na het Charter van Venetië in 1964 is er tot op heden een heterogene, meestal conservatieve polemiek rond erfgoed. Rem Koolhaas en Jorge Otero-Failos publiceerden in 2014 het boek *‘Preservation is overtaking us’*⁵², naar aanleiding van een lezing aan de Columbia University. Hierin oppert Rem Koolhaas een meer progressieve, radicale en controversiële methode ten aanzien van erfgoed en herbestemming die naar mijn inzien het meest vruchtbaar is voor de toekomst. Samengevat vreest Rem Koolhaas dat wanneer men gebouwen gaat ‘bevrozen’ in een tijdperk, ze hun culturele relevantie zullen verliezen.

Erfgoedconservatie is volgens Koolhaas: *“no longer a retroactive activity but becomes a prospective activity”*⁵³. Hedendaagse architecten moeten dus blijven strijden voor het implementeren van nieuwe vormen. De coïncidentie tussen de twee maakt de gebouwen weer relevant in de tijdsgeest. Architectuur wordt gered van veroudering en leegstand door het te blijven kaderen en her-kaderen. Door een constante supplementatie, adaptatie en simulatie neemt het publiek keer op keer het gebouw anders waar. Een nieuwe culturele relevantie kan enkel wanneer een grondig historisch onderzoek de basis van het ontwerp vormt.

Naast de Sint-Ritakerk telt ons land nog andere kerken van hetzelfde kaliber. De Onze-Lieve-Vrouwekapel van architect Juliaan Lampens⁵⁴ in Kerselare staat qua tijdsgeest en architecturale waarde op het hetzelfde niveau als de Sint-Ritakerk. Het bedevaartsoord in Oudenaarde is ook een primair voorbeeld van ons naoorlogs christelijk erfgoed en werd in dezelfde periode gebouwd in de stijl van het brutalisme. Het gebouw uit 1965 werd in 2009 integraal beschermd als monument. Dit was ook nodig omdat er hoge subsidies moesten komen om de kapel te restaureren. Tussen 2012 en 2020 werden de betonnen overkraging en het dak gestut uit vrees voor instorting wegens betonrot.⁵⁵ Men heeft er voor gekozen de kapel in een zo authentiek mogelijke staat te restaureren om zijn levensduur te verlengen.

► (fig. 40) Onze-Lieve-Vrouwenkapel, Kerselare, Juliaan Lampens, Foto uit 2013.

(51) De stilistische restauratiemethode (bv. Notre-Dame de Paris) in Frankrijk in de vorm van adaptatie en toevoegingen van Viollet-le-Duc (1814-1879). Hiertegenover stond de voorzichtige conservatiemethode, gepubliceerd in *Seven Lamps of Architecture* van John Ruskin (1819-1900). Het aspect tijd en natuur stonden in relatie met onroerend erfgoed.

(52) (53) Rem Koolhaas; Jorge Otero-Pailos, *Preservation is overtaking us* (New York, GSAPP BOOKS, 2014), 15

(54) Juliaan Lampens (1926-2019), gerenommeerd Belgisch architect, vooraanstaand voor het brutalisme in België.

(55) Kerknet, Restauratiedossier Kerselare (2019)

Naast de perceptie van Rem Koolhaas kan men ook een meer conservatieve methode hanteren. Gebouwen of voorwerpen die een aanzienlijke culturele waarde hebben, moeten volgens kunsthistorici en erfgoedzorg zolang mogelijk bewaard worden zodat ze in de toekomst altijd als een naslagwerk van een stijl- of tijdperiode kunnen worden bekeken. De waarde van een gebouw zit voor hen minder in gebruik, maar in het preventief bewaren, verzorgen en tentoonstellen ervan. De parameter ‘reproductief’ heeft dus betrekking op het concept ‘kopie’. Betreffende het ontwerpmatig onderzoek is dit concept een instrument dat men kan opdelen in drie categorieën, namelijk *translatio*, *imitatio* en *aemulatio*. Het kent zijn oorsprong bij de Romeinen en werd vooral in de renaissance en barok veelvuldig toegepast in zowat alle kunst disciplines. Het idee begint bij het originele ‘model’. De kopie is dan een letterlijke vertaling (*translatio*), een imitatie van de stijl (*imitatio*) of een verbetering van het origineel (*aemulatio*).⁵⁶ Deze instrumenten genereren geen nieuwe vormtaal en baseren zich op het verleden en worden vaak toegepast in de hedendaagse architectuur in historische context. Het kopiëren, adapteren en interpreteren van architecturale elementen en intenties kan het contrast tussen de oude en de nieuwe architectuur harmonieus samenbrengen.

Het concept kopie kan op verschillende manieren worden toegepast. De kopie heeft tot doel mensen te doen verwonderen, laten kennis maken en informeren. Het stelt kritische vragen over het gebouw, zijn context en wat origineel of authentiek is. Het tart de verbeelding en de herinnering. Enkele gekozen referenties illustreren hoe ‘een kopie’ wordt opgevat en welke soms vreemde relaties er tot zijn omgeving ontstaan.

De Sint-Ritakerk is zowel uniek als dat zijn piramidale vorm veelvuldig voorkomt in de sacrale architectuur waardoor men zou kunnen beredeneren dat de kerk ook een soort kopie is met alle absurde gevolgen van dien. Is de Sint-Ritakerk een kopie naar het ontwerp van de Sint-Pieterskerk van Le Corbusier in Firminy? De kans is eerder klein dat Léon Stynen de plannen van de kerk had gezien. Het gebouw in Firminy is misschien een kopie van zichzelf aangezien Le Corbusier enkel de plannen heeft achtergelaten na zijn dood. De kerk waarin nog een hele reeks aan ontwerpbeslissingen tijdens de bouw moesten gemaakt worden door Le Corbusier, werd door financiële problemen nooit afgemaakt. Pas in 2006 kon de kerk dan eindelijk afgewerkt en ingewijd worden.⁵⁷

► (fig. 41) Jorge-Oteros Pailos in Yerba Buena Center for Arts, ‘Ethics of dust and pollution’. Een latex afdruk van een oude muur, opgehangen in een museum.

► (fig. 42) Hotel Fouquet van Maison Edouard François. De betonnen constructie is een afdruk/kopie van de klassieke Haussmanniaanse blokken in Parijs. De inwendige structuur en ramen volgen niet de klassieke opbouw en breken letterlijk met de gevel.

► (fig. 43) Kopie van Notre Dame du Haut, Ronchamps van Le Corbusier. De kopie staat in China. Zowel de schaal, context als materialiteit is anders. De kopie staat hier voor Chinese toeristen.

(56) Koenraad van Cleempoel; Bie Plevoets, *Adaptive reuse of the built heritage* (Oxfordshire: Routledge, 2019), 32

(57) https://en.wikipedia.org/wiki/Saint-Pierre,_Firminy, geraadpleegd op 13 mei 2021

Scenario 1. Kerk&Tent

Hoe kan de waardering van de lokale actoren gekanteld worden? Eerst en vooral zullen de restauratiewerken aan de gevel van start gaan. De witte dunne verflaag zal ervan afgehaald worden en de originele toestand van de ruwe beton zal terug het straatbeeld domineren. Deze witte verflaag is en blijft een deel van de geschiedenis van de kerk en zit in het geheugen van de lokale bevolking. De tijdelijke en verplaatsbare installatie Kerk & Tent is een kopie dat de site zal verlaten. Het ontwerp is geïnspireerd op de originele tekeningen en eerste schetsen van Léon Stynen waar de vluchtlijnen van de piramide samenkomen in één punt ter hoogte van 40 meter. De tent van God, zo noemde Léon Stynen en Jozef De Smet hem althans, wordt nu een tent waar evenementen onder en rond plaatsvinden. Zijn eerste stop kan het Marktplaats van Harelbeke zijn voor de Sint-Salvatorkerk. Een vreemde juxtapositie tussen de twee kerken zal vragen en nieuwe belangstelling genereren. Er ontstaat zowel een link met de Sint-Salvatorkerk als met de restauratie van de Sint-Ritakerk anderhalve kilometer verderop. De tent kan landen op meerdere kerkpleinen in België en zo zelf een kerken-netwerk maken waar de belangstelling voor architectuur van naoorlogse kerken in de kijker komt te staan.

Onder de tentstructuur, gemaakt uit een translucient materiaal, kunnen lezingen, gesprekken, informele samenkomsten, workshops en eetgelegenheden plaatsvinden. De tent belichaamt op die manier de maatschappelijk rol van een kerk. Hij is nu niet meer statisch en gesloten, maar dynamisch en toegankelijk voor iedereen. De lichte structuur is als een geest van het gebouw, doorwaadbaar langs alle kanten. Er ontstaat zo een nieuwe associatie met de Sint-Ritakerk.

► (fig. 44)

Scenario 2. Kerk&Plein

Het is mogelijk het plein volledig opnieuw aan te leggen in functie van de kerk als monument en draaischijf van de wijk. De architectuur van de Sint-Ritakerk is een oriëntatiepunt en kan zo een sterke identiteit verlenen aan de lokale bewoners. Het plein zal dus zo ontworpen worden dat zowel de lokale als globale actoren er gebruik van kunnen maken op hun manier.

Op de collage is te zien dat de straat volledig onthard en terug een groene open ruimte is geworden naar analogie met de voormalige hippodroom. De kopie van de kerk staat op het plein zelf. Het grondplan van de kerk zit vijftig centimeter in de grond en vormt zo een plek waar mensen kunnen zitten. Het richt zich dus naar het aardse en niet het hemelse. De steen van de vloer is zwart, dit was een wens van Léon Stynen in de kerk. Zoals in het eerste scenario is het ook de bedoeling de statische en gesloten muren van de kerk weg te nemen om een nieuwe ervaring in verband met de schaal en het perspectief te creëren. De lokale bevolking wordt op die manier de kerk ‘binnengelokt’. Op het plein kunnen dorpsfeesten en ontmoetingen plaatsvinden. Het zicht op de kerk is weer helder en wordt niet verstoord door verkeersborden en lantaarnpalen.

► (fig. 45)

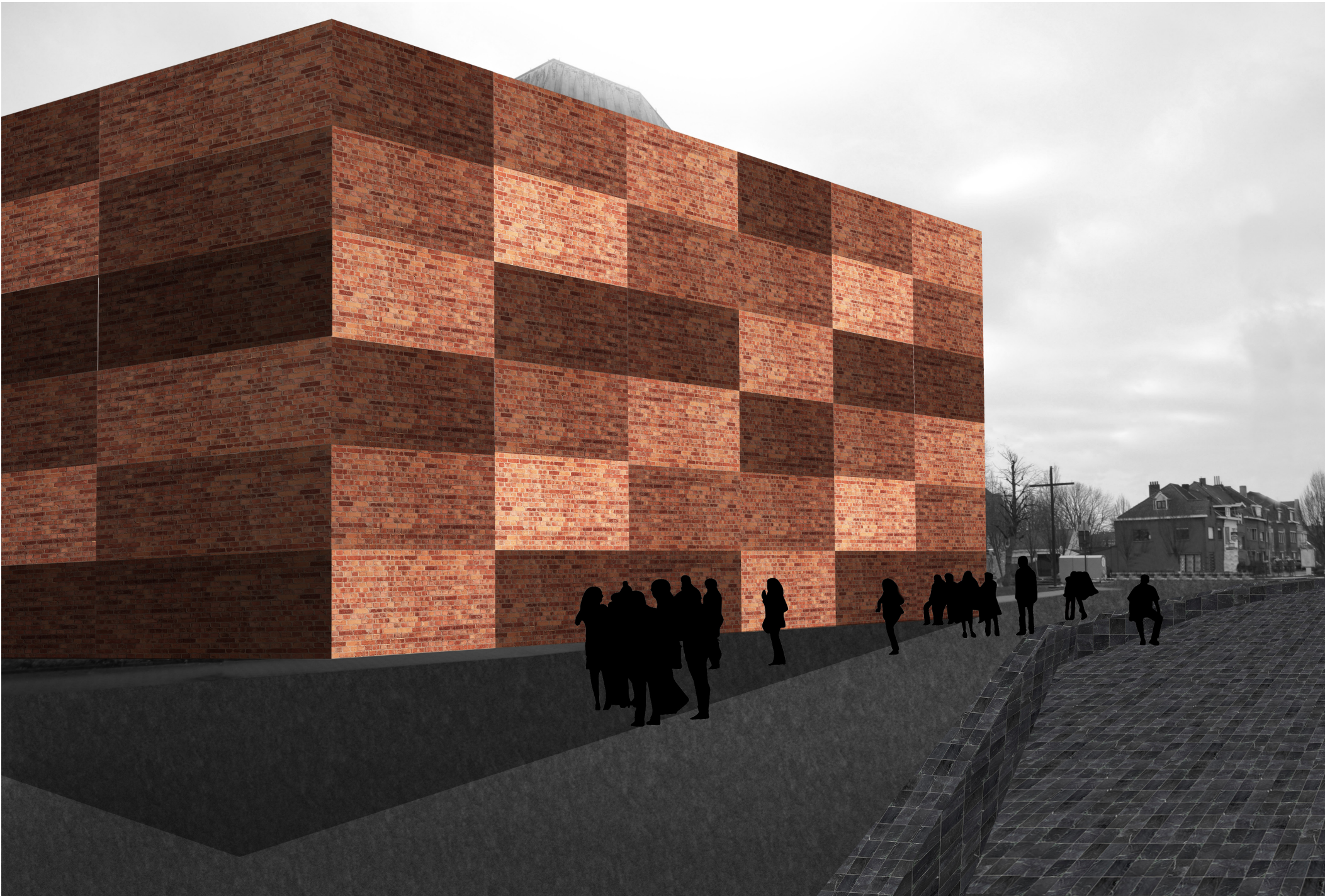
Scenario 3. Kerk&Museum

Wat als deze kerk ook heilig wordt verklaard door erfgoed- en monumentinstellingen? Scenario 3 speelt zich af in een langere tijdspanne. Extreme scenario's voor zowel de verandering van de omgeving en de hippodroom als de monumentale status die het gebouw kan verlenen, zullen heel uiteenlopende resultaten geven. In een extreem scenario zal de kracht van de kerk op zijn omgeving zo sterk zijn dat men een bouwverbod oplegt op de gehele hippodroom. Alle huizen zullen na verloop van tijd afgebroken worden en een heel nieuw park langs de steenweg verbindt Kortrijk met Harelbeke.

De collage alludeert op een extreme uitkomst van de monumentalisering van de kerk. Belangrijk is dat vooral de ruimtelijke ervaring van het interieur van groot belang is en ten alle tijden intact moet blijven. Het verstevigen van de betonstructuur is namelijk geen makkelijke taak aangezien de volledig structuur werkt als één geheel en de kleinste afwijking in gewicht of het toevoegen van trekkrachten enkel nefast zijn. De structuur zou namelijk moeten beschermd worden tegen weer en wind en tegen instortingsgevaar door erosie. Het gebouw wordt in een museum geplaatst. De rode baksteen is afkomstig van de huizen op de hippodroom die afgebroken moesten worden.

In een andere uitkomst van het derde scenario zou men kunnen beslissen de kerk verder te laten evolueren tot ruïne. Waarna men ofwel een exacte kopie kan zetten in het park of een nieuwe hedendaagse interpretatie hiervan. Zal dit dat nog een kerk zijn of wordt dit een tempel van de aarde, de mensheid of de kosmos?

► (fig. 46)

III. ONTWERP

*“Vanuit het bewustzijn van de impact van het monument op zijn omgeving, wordt die omgeving zelf door het monument getiranniseerd en, vaak letterlijk, teruggebracht tot een onleefbare schijn-omgeving, een slecht theater dat niet het drama van het leven laat zien, maar wel de trucs waarmee het zich ervan afkeert, perfect aangepast aan een onmiddellijke integratie in de culturele schijnwereld.”*⁵⁸

▲ (58) (Citaat) Geert Bekaert, ‘Kan het erfgoed de architectuur redden?’, in: *Erfgoedzorg in de 21ste eeuw. Kritische beschouwingen* (Brussel: Koning Boudewijnstichting, 2000), 19

Geert Bekaert schetst hier met een niet zo fraaie ondertoon, hoe men omgaat met ons onroerend erfgoed en het implementeren ervan in onze maatschappij. Hij alludeert op het fenomeen ‘disneyfication’ dat zijn oorsprong kent in de boeken *l’Allégorie du Patrimoine* van Françoise Choay⁵⁹ en *Variations on a Theme Park* van Michael Sorkin⁶⁰. De term en de problematiek hiermee gepaard, spreken voor zich maar in verband met de onderzoeksvraag en het ontwerp zijn woorden als ‘tiranniseren’, ‘schijn-omgeving’, ‘theater’, ‘trucs’, ‘afkeren’ en ‘integratie’ interessant om verder te bestuderen. Want wat betekent letterlijk ‘het beschermen van een monument’ en welke impact heeft zo’n stedelijk artefact wanneer het onder een glazen stulp gezet wordt?

Het spanningsveld Monument & Omgeving is van een stedenbouwkundige schaal. Daar waar de drie scenario’s een eerste triviale en expliciete exploratie waren in een ruimtelijke vertaling van deze spanningsvelden, is het voorkeurscenario een masterplan dat de perimeters en zones die voortkomen uit de gedefinieerde spanningsvelden eerst gaat optekenen om ze vervolgens te gaan hertekenen binnen een groter geheel. Ten eerste moet het gebouw en zijn context bestudeerd, beschermd, geïnventariseerd, gekaderd en tentoongesteld worden. Op de tweede plaats moet het zijn maatschappelijke rol vernieuwen opdat het zijn culturele relevantie bewaart. Als laatste is de eenheid tussen monument en stedenbouw van belang met een blik op de korte en lange termijn.⁶¹

Om terug te komen op de quote en het woordgebruik van Geert Bekaert, is dit een ruimtelijk experiment dat de omgang met een monument in een banale omgeving verder uitbuit. Het theataliseren van de Sint-Ritakerk beoogt geen drama en confrontatie, maar een waardevol gesprek en ontmoeting tussen het verleden en de toekomst, tussen de architectuurpelgrim en de lokale bevolking, kerk en zingeving, het individu en de gemeenschap en al bij al tussen monument en omgeving.

(59) Françoise Choay (1925), Franse architectuur en stedenbouw historicus, *l’Allégorie du Patrimoine* gepubliceerd in 1992.
(60) Michael Sorkin (1948-2020), Amerikaans architect en schrijver, *Variations on a Theme Park* gepubliceerd in 1992.
(61) N. Demeyere I., *Erfgoedzorg in de 21ste eeuw: Kritische beschouwingen*, (Brussel: Koning Boudewijnstichting, 2000), 5

Essay 3: De Architectuurpelgrim

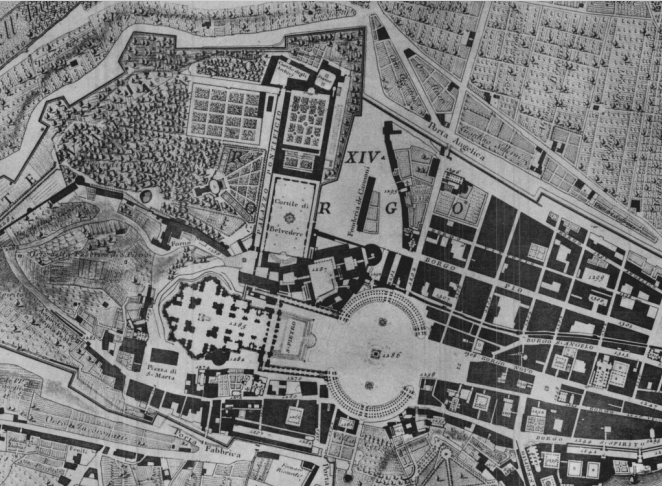
Het grootste deel van de monumenten op deze planeet zijn geïnspireerd door religie, hun rituelen, goden en verhalen. De monumenten zijn een architecturale vertaling hiervan waardoor ze vaak een naslagwerk zijn van een specifieke tijdsperiode en cultuur. Ze worden vandaag de dag nog elk jaar bezocht door miljoenen toeristen en bedevaarders wat het algemeen belang en de waarde van deze gebouwen blijft onderstrepen. De onoverzienbare flux aan bezoekers legt een enorme druk op deze gebouwen, maar zorgt tevens voor de instandhouding hiervan. Het blijven conserveren ervan gaat gepaard met deze stroom mensen te kanaliseren en accommoderen. Tussen deze miljoenen toeristen en bedevaarders bevindt er zich een specifieke soort, namelijk de ‘architectuurpelgrim’ die op vlak van zijn gedrag, vastberadenheid en bewondering te vergelijken is met een bedevaarder. Hun route, rituelen, slaapplekken en doelen zijn misschien wel anders, “maar beiden komen ze uiteindelijk aan op het Sint-Pietersplein in Rome”.

De bedevaarder is een archetype die in alle grote religiën zijn specifieke routes, oorden en rituelen kent. Hierin wordt de route ernaar toe vaak even belangrijk beschouwd als de heilige plek van aankomst. De spirituele reis staat symbool voor de overgave, het lijden en toewijding aan God. Deze vorm van actie⁶² wordt aanzien als de hoogste vorm van aanbidding en zaligheid om tot een fysieke en mentale vervulling te komen. Het bedevaartsoord staat in het teken van een heilige figuur waarvoor offers en gebeden worden gegeven. Het volledige ritueel is een vlucht uit de maatschappij, in een staat van reflectie en zelf-exploratie, om zo herboren terug te keren.

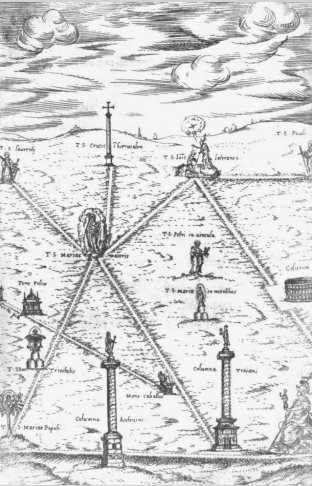
Dit heeft naast zijn mentale dimensie vaak een fysieke vertaling in de ruimte. De architectuur en stedenbouwkundige morfologie staan compleet in functie van het heiligdom en kruisen genadeloos door de alledaagse structuren.

Wegwijzers, accommodaties en pleinen hebben als doel de bedevaarders op hun bestemming te brengen. Deze tocht is een scenografie waarin verschillende fases de bedevaarders gradueel opwarmen om hun devotie aan te wakkeren.

In Rome kruisen bedevaarders, heiligdommen, architectuurpelgrims, inwoners en het dagelijks leven elkaar al eeuwenlang. De stad met zijn ontelbaar aantal kerken onderging in 1585 onder het bewind van Paus Sixtus V een complete stedenbouwkundige metamorfose die hij plande met de architect Domenico Fontana. Zowel de oude Romeinse stad als het toenmalige stadsweefsel moesten plaats ruimen voor een assensysteem dat de zeven grote kerken van Rome met elkaar verbond. Obelisksen markeerden de aanwezigheid van de kerken waarmee de bedevaarders zich konden oriënteren in het complete netwerk van kerken zodat ze altijd bewogen naar het centrum van een kerk.⁶³ Het effectieve epicentrum hiervan was de Sint-Pietersbasiliek, gebouwd aan de flank van het Vaticaan naar het ontwerp van Bramante. Dertig jaar na de afwerking van de basiliek voegde Bernini het barokke voorplein toe. Het plein bestaat uit drie elementen, ontworpen in functie van het theatraliseren en kaderen van de basiliek. De dubbele colonnade omsluit het plein van het stedelijk weefsel en dient als een transitiezone hiertussen. Het ellipsvormige plein met de obelisk biedt ruimte voor grote bijeenkomsten en zorgt ervoor dat de façade en de koepel duidelijk zichtbaar blijven. Het trapezium en de trappen van de kerk centreren het perspectief naar de ingang en benadrukken zijn monumentaliteit. Vierhonderd jaar na de afwerking manifesteert het Sint-Pietersplein zich nog altijd volgens de intenties van Bernini. Zowel de bedevaarder als de architectuurpelgrim zullen hier hun tochten eindigen in volle overgave en bewondering.

▲ (fig. 47) Nolli plan, Sint-Pietersbasiliek, 1748

▲ (fig. 48) Pelgrimsnetwerk in Rome, Bordini, 1588

Maar de architectuurpelgrim zakt niet af naar het Sint-Pietersplein om te wuiven naar de paus of om een selfie te nemen bij de *piëta* van Michelangelo. De architectuurpelgrim gaat aandachtig bestuderen hoe en uit welke soort zuilen de colonnade van Bernini is opgebouwd. Hij baant zich een weg doorheen de kerk aan de hand van de originele plannen van Bramante en is teleurgesteld als groepen toeristen zijn perfect gekadreeerde foto inpalmen. Zoals een bedevaarder gaat hij systematisch op zoek naar plaatsen met een waarde, geschiedenis en geest. In het geval van de architectuurpelgrim zijn dat ‘heilige’ gebouwen van architecten. De geest van de plek probeert hij vast te leggen in zijn schetsboek en met zijn camera. De architectuurpelgrim beperkt zich onderweg niet tot het *minimum minimorum* en slaapt niet in herbergen of bij de kluizenaar en is niet van plan te vasten. Zijn reis is immers compleet wanneer hij kan slapen in een jaar op voorrand geboekte kamer in bijvoorbeeld *unité d’habitation* of een andere architectuurwoning te huur via het internet.

Voor zijn stop in Rome passeert hij Venetië, waar zijn soort om de twee jaar fanatiek samenkomt voor *la biennale Architettura di Venezia*. De architectuurpelgrim wijkt net zoals de bedevaarder graag af van de reisgidsen en plant liever een vakantie in het thema van een bekende architect of stippelt een route uit via de hashtags *#sosbrutalism*, *#archiporn* of *#abandonedbuildings*. De laatste dag in Venetië trekt hij volledig uit om de *Tomba Brion* van Carlo Scarpa te bezoeken en zijn materiële details zorgvuldig te fotograferen in zwart-wit. De eeuwenoude traditie van de *Grand Tour* reikt verder dan ooit en de lijst met architectuurparadijzen blijft aandikken. De architectuurpelgrim verzamelt op zijn paspoort liever stempels van grondplannen dan van de landen waar hij is geweest.

(62) Het concilie van Trente (1545-1563) benadrukte dat gelovigen terug 'actie' moesten ondernemen.

(63) Philip Turner, 'Sacred space and the Baroque Liturgy, Pilgrimage and the urban stage' in: *Rituals and Walls. The architecture of Sacred Spaces* (Londen: AA Publications, 2016), 110

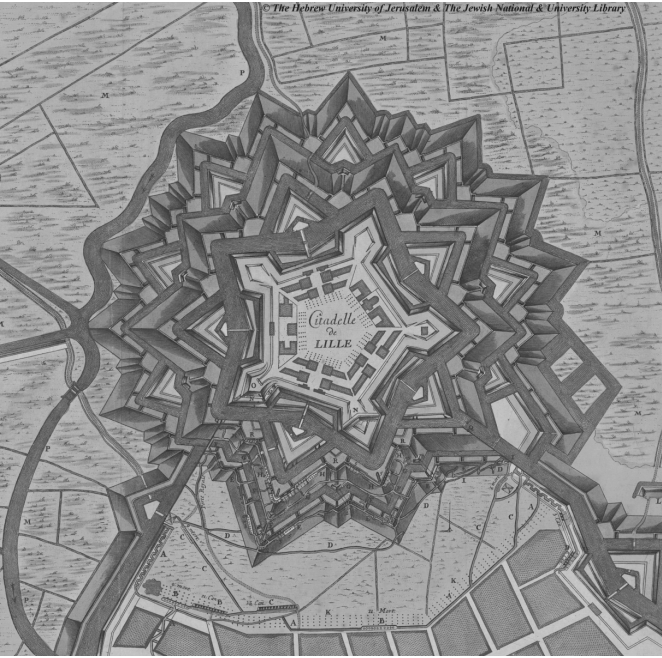
Het Web van de Kerk

Om een ontwerpmatig antwoord te bieden op de onderzoeksvragen, oppert het masterplan een expansief grid dat kan dienen als een soort instrument dat de impact van het monument kan meten in de tijd en ruimte. Dit grid of meetinstrument is het web van de kerk. Dit web is een ruimtelijke vertaling van de gedefinieerde spanningsvelden die de kerk teweegbrengt.

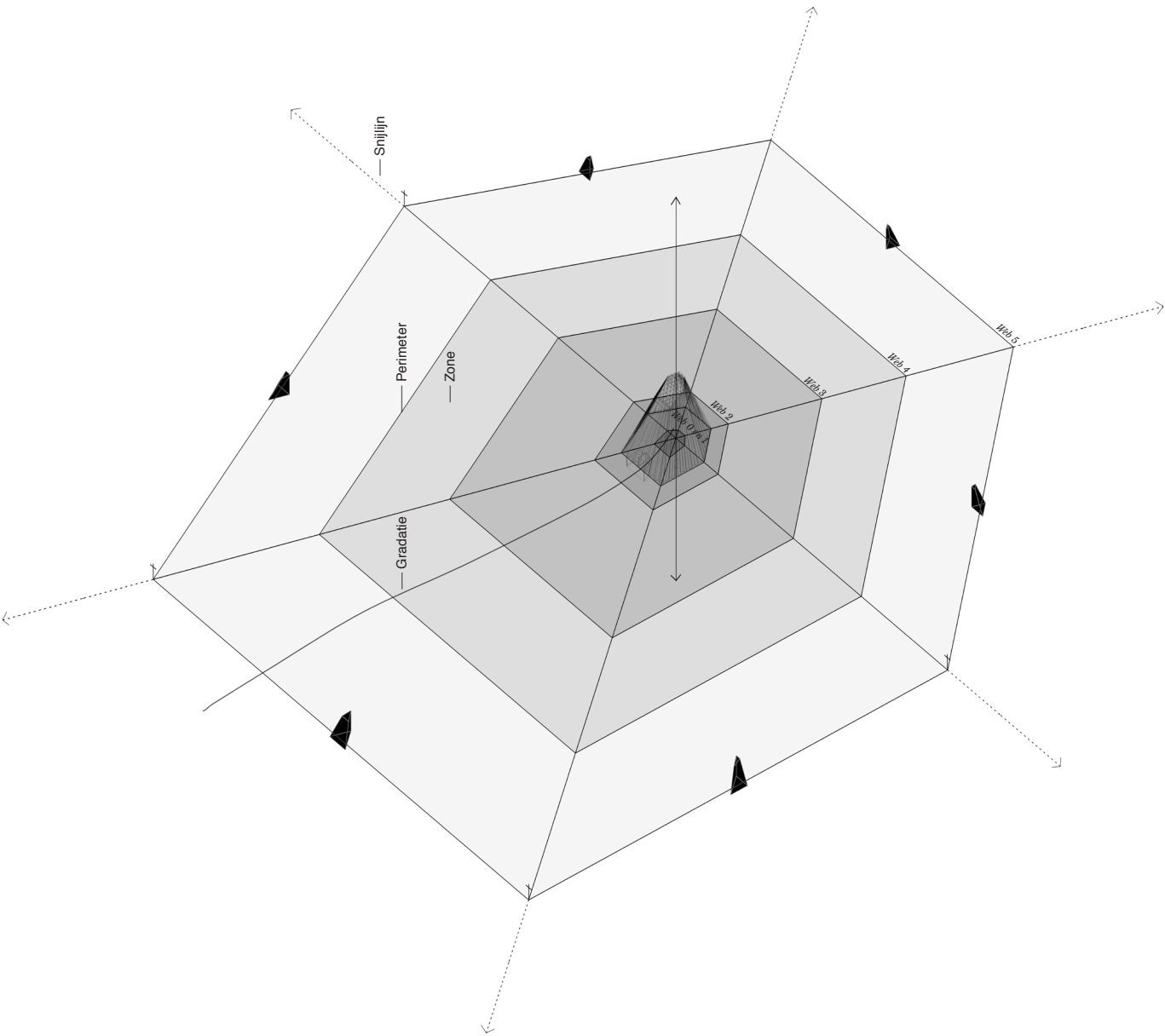
Het geometrisch middelpunt van het uitdijende zeshoekig web valt gelijk met de verticale centrale as die het altaar met het fictieve vluchtpunt van de kerkstructuur verbindt. Het is een dynamisch systeem dat toelaat een architecturale uitspraak te doen over elke zeshoek op verschillende schalen. Des te dichter of meer uitgedijd het web wordt, des te meer impact de Sint-Ritakerk heeft op zijn omgeving en omgekeerd wanneer dit web terug zou afnemen in kracht. De gehele fysiologie van de uiteenzetting is enkel meetbaar en voelbaar vanop plan, te vergelijken met de bastion fortificatie (fig.49) uit de 17de eeuw. De kerk kan een soort dynamiek in gang zetten door zich als monument voelbaar te maken.

Om dit meetinstrument verder te rationaliseren en te benoemen, worden de begrippen perimeter, zone, middelpunt, snijlijn en gradatie geïntroduceerd die in het ontwerp een restrictieve vrijheid bepalen. De drie snijlijnen lopen in principe dwars door de kerk in het oneindige. De perimeters zijn de grenzen van de zones tussen de snijlijnen, en definiëren het zeshoekig karakter van het web. De beweging doorheen de perimeters en zones richting het middelpunt is de gradatie of sequens.

Binnen het systeem van het web zal een lokale of globale actor telkens een andere relatie hebben ten opzichte van de Sint-Ritakerk. Het kruisen van de verschillende zones en perimeters richting het middelpunt verloopt volgens een gradatie. De volgende pagina's overlopen aan de hand van een zoom-out, enkele ontwerpmatige uitkomsten van de implementatie van het web. De ontwerpfilosofie komt voort uit het theoretisch kader, opgebouwd in het semester rond monumenten, kerk en zingeving in de 21ste eeuw en rond de filosofie van Léon Stynen.

▲ (fig. 49) Citadelle de Lille, Fricx, 1709

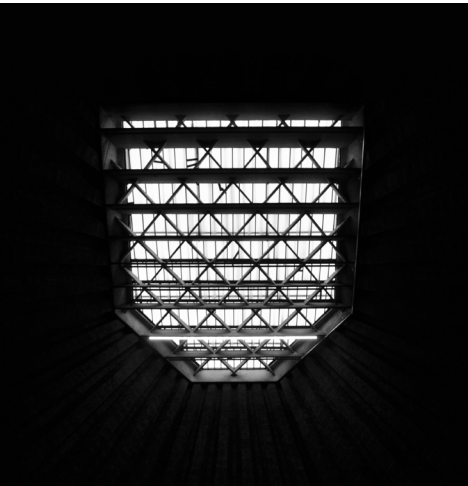
▲ (fig. 50) Conceptschema van Het Web van de Kerk

Web 0: Middelpunt &

Het middelpunt van het web valt samen met het altaar, de heiligste plek van de kerk en de eucharistie. Zoals eerder beschreven staat de volledige architectuur en vorm van de Sint-Ritakerk in het teken van de zenitale verlichting van het altaar waarrond de banken concentrisch zijn geplaatst, conform aan de voorschriften van het Tweede Vaticaans Concilie. Het schuin afgeknotte dakraam vormt een zeshoek en is de eerste perimeter van het web. Het is de enigste bron van natuurlijk licht die de atmosfeer in de kerk constant verandert naargelang de lichtintensiteit van buiten. Hiertegenover staat de vloer, licht hellend ten opzichte van het verhoogde altaar. Deze verticale as is wat de architectuur een kerk maakt en het een sacraal karakter geeft omdat het zo de link legt tussen de aarde en hemel, tussen het individu en God.

Web 1: Interieur &

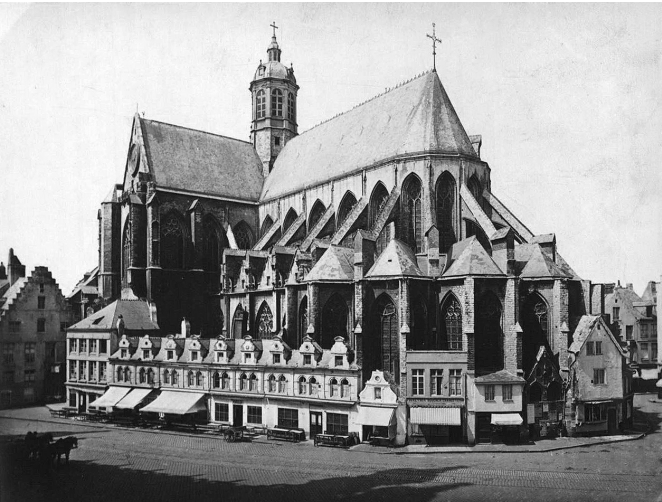
Wat is dan nog de maatschappelijke rol van de kerk? Deze vraag wordt besproken in het eerste essay over zingeving in de 21ste eeuw. De tweede perimeter omringt het volledige interieur. De blinde muren omsluiten de ruimte volledig waardoor er een soort universele en transcendente realiteit wordt geschept die geen enkele link meer vertoont met de realiteit daarbuiten. In het geval van Sint-Rita zal de kerk een kerk blijven omwille van twee redenen. Het gebouw, inclusief het kerkmeubilair, is beschermd, wat een zeer minimale flexibiliteit toelaat. Ten tweede de stelling dat in een post-seculiere tijd, de kerk (terug) een algemene zingevende rol kan opnemen. Het volledige geheel aan elementen staat op zo een specifieke en ordelijke manier opgesteld, dat het verplaatsen van een bank, de orde zou kunnen tenietdoen. Een eerste intentie is om het statische en tijdloze interieur te conserveren op een zo getrouw mogelijke manier. De tweede intentie is echter om zowel terug de lokale als de globale actoren de kerk te laten gebruiken, waarvoor hij ontworpen is. Naast de misvieringen zouden zowel de architectuurpelgrim, een passant als een lokale inwoner deze ruimte kunnen gebruiken als een plaats buiten de drukte van het leven en de maatschappij. Als een plaats waar het geluid van de stilte en de aanwezigheid van de leegte ieder tot een moment van bezinning kan brengen. Er is in deze case geen sprake van een her-of nevenbestemming, wel van een herwaardering van het gebouw en zijn rol in de maatschappij.

▲ (fig. 51) Dakraam van de Sint-Ritakerk

Web 2: Extérieur &

Is dit misschien de laatste generatie gebouwen in Vlaanderen dat de typologie van een kerk heeft, de laatste architecturale naslag van een intensieve geschiedenis van kerkenbouw in Europa? Moet men een prospectieve houding aannemen ten opzichte van deze moderne kerken en ze preventief beschermen, verzorgen en conserveren om zo het publiek bewustzijn aan te scherpen? Vanuit deze drang naar sensibilisering rond het naoorlogs (kerkelijk) erfgoed zal scenario 1: Kerk & Tent blijvend deel uitmaken van het masterplan. Het beoogt aan de ene kant het aspect van de gevel die gerestaureerd wordt naar zijn oorspronkelijke staat. Aan de andere kant zal de afdruk van de verf de site verlaten en als tijdelijke installatie reizen langs plekken binnen een uitgestippeld netwerk. De eerste halte is het marktplein van Harelbeke waar er een confrontatie met de oude kerk zal ontstaan. De tent breekt letterlijk uit de statische muren van de kerk en vormt op deze manier een plek van ontmoeting en verwondering om zo een publiek bewustzijn te creëren.

▲ (fig. 52) Sint-Pieterskerk, Leuven, 1865. Hoe dicht kan de grens komen? De foto toont huizen gebouwd tussen de nissen tot aan de gevel van de kerk. De grens tussen wonen en religie wordt hier wel zeer nauw.

Web 3: Plein &

De perimeters en zones zijn een ruimtelijke vertaling van de immateriële en materiële spanningsvelden die de Sint-Ritakerk als ‘beschermd monument’ teweegbrengt ten opzichte van zijn directe omgeving. Het ontwerp van het kerkplein berust op het idee om een nieuw kader te scheppen. De toegevoegde architectuur is een verderzetting, reproductie en interpretatie van het bestaande ontwerp van Léon Stynen vanuit een obsessie voor zijn vorm en vluchtlijnen in de zoektocht naar een harmonieus geheel. Veelal elke ontwerpbeslissing staat volledig in functie van het etaleren van het monument, toch probeert de toegevoegde architectuur zich niet te verstoppen waardoor hij in concurrentie staat met het bestaande. Dit kader is vormgegeven door middel van elementen die een horizontale expressie ten opzichte van de verticaliteit van de kerk uitdrukken. De grondplaten scheppen een zekere leegte en ruimte rond de kerk. De luifel, gesteund door dikke blokken zorgen voor de visuele en fysieke afscheiding en een transitiezone tussen het monument en de omgeving. Onder de overkapping ontstaat er een publieke ruimte opgedeeld volgens positie en densiteit van de blokken. De architectuur van dit kader als perimeter heeft drie intenties die de stedenbouwkundige morfologie en dynamiek compleet veranderen.

Ten eerste komt het monument in een gecontroleerde omgeving terecht. De soort verkavelingsdrang van het vernevelde Vlaamse land heeft ook de Sint-Ritakerk tot op een bepaalde perimeter opgeslorpt. Tot hoever kan de ruimte verder verkaveld worden ten opzichte van het monument? Op beide luchtfoto’s in het spanningsveld Hippodroom & Steenweg is te zien dat vanaf het begin een perimeter van ongeveer 50 meter rond de kerk is getekend dat vandaag het zogezegde voorplein moet voorstellen. Men heeft tot juist aan het beschermde perceel, ongeveer 4 meter rond de kerk, parking, bushokjes, lantaarnpalen en huizen gebouwd.

▲ (fig. 53) Giorgio De Chirico, *The enigma of a day*, 1914. Een surreële stad, afgesloten van de geïndustrialiseerde wereld met een muur. Een compositiespel tussen artefacten, architectuur, schaduw en leegte binnen een omsloten metafysische ruimte.

► (fig. 54) Grondplan ontwerp kerkplein, schaal 1:1000

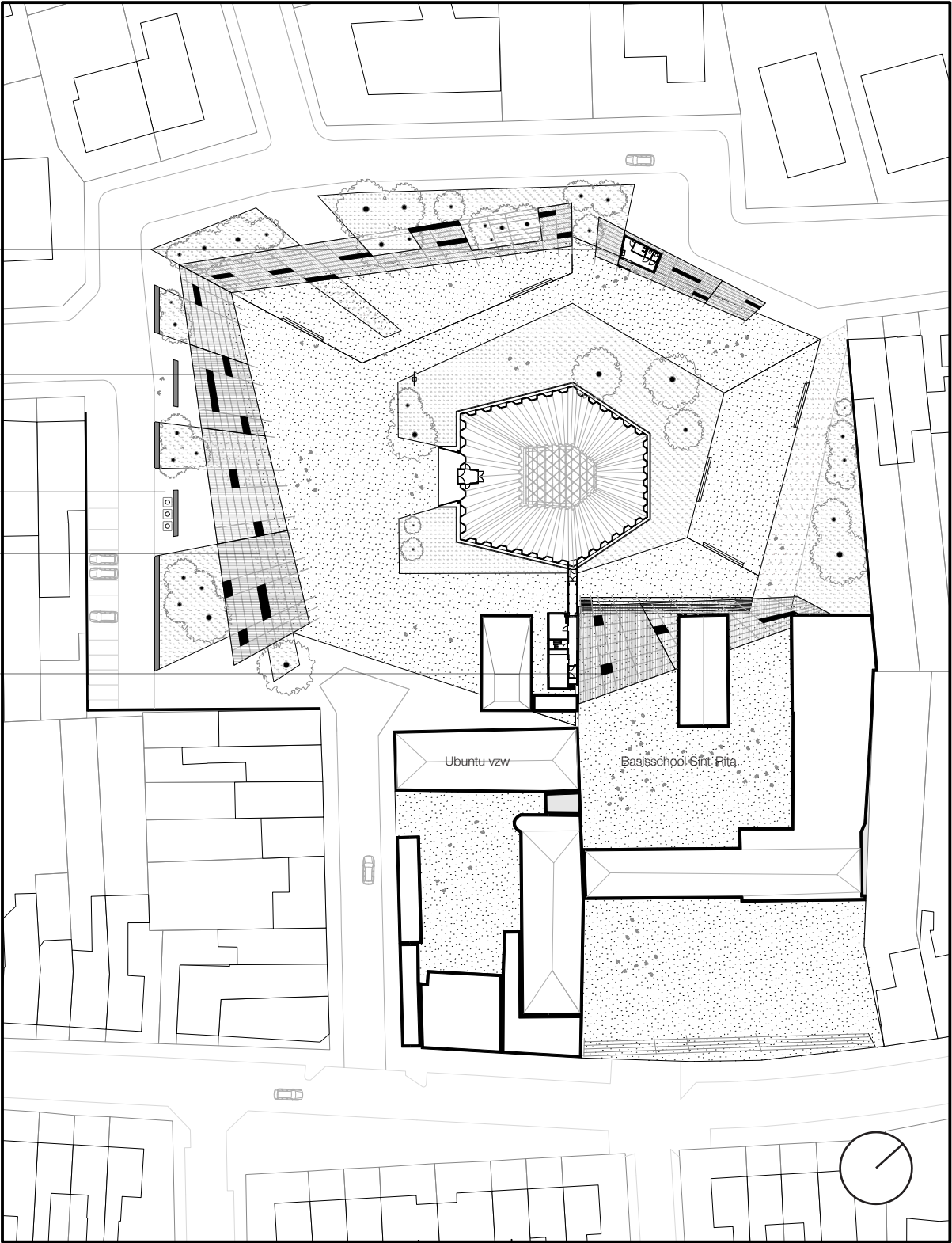
Publiek toilet
Bushalte

Fietsenparking

Glasbakken

Postbus
Deelauto's

Overdekking
speelplaats

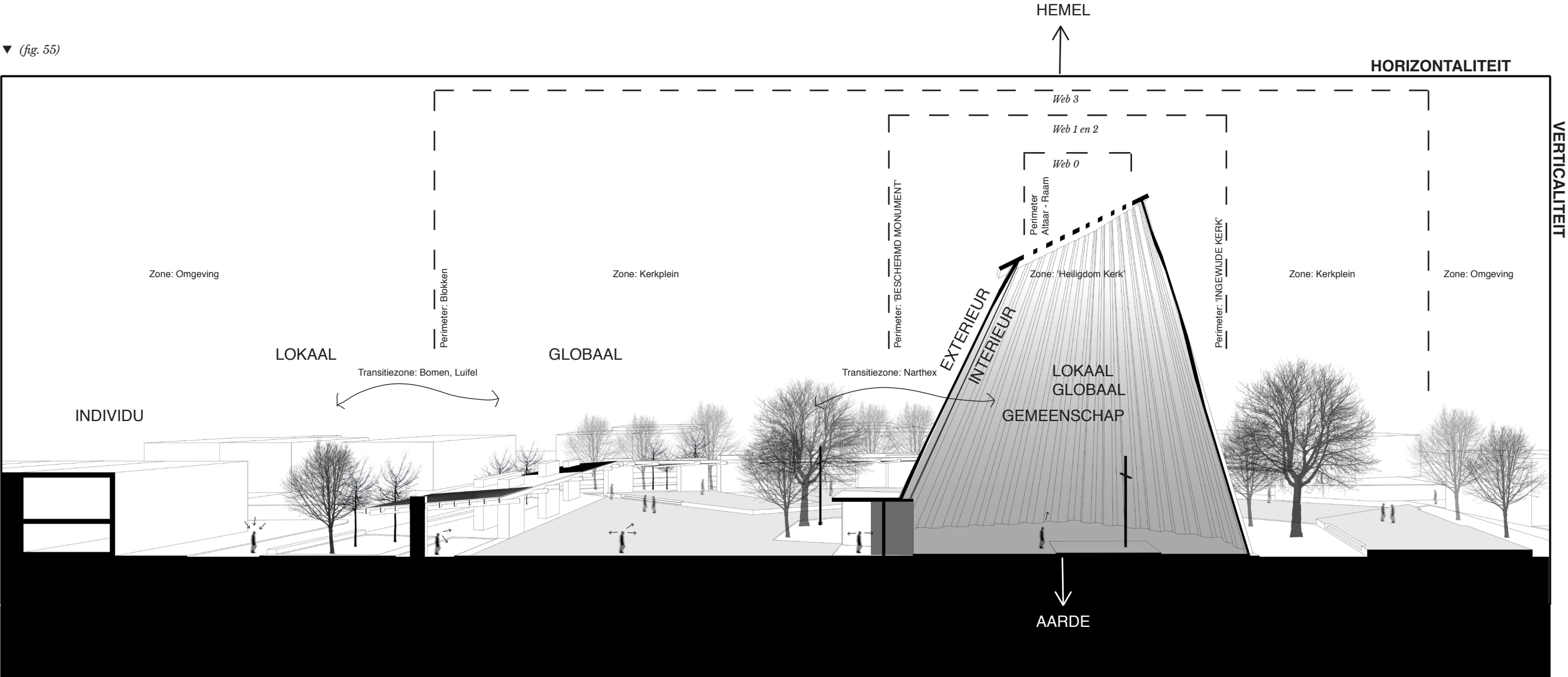

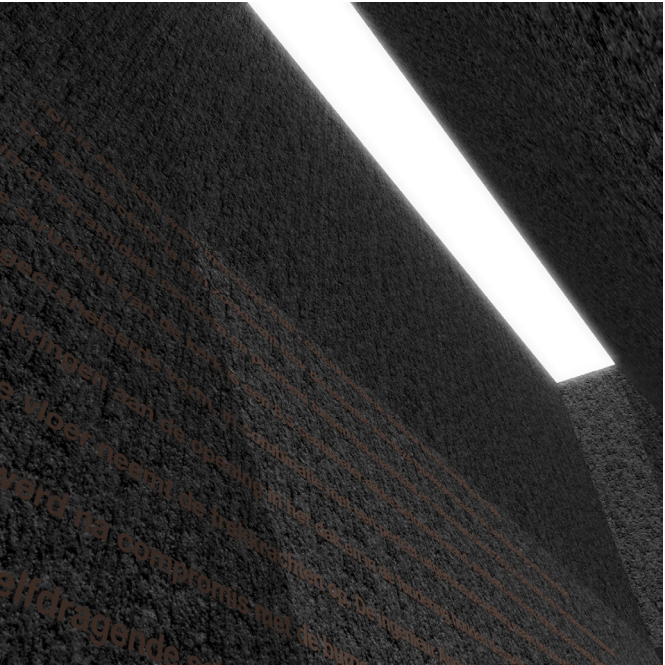
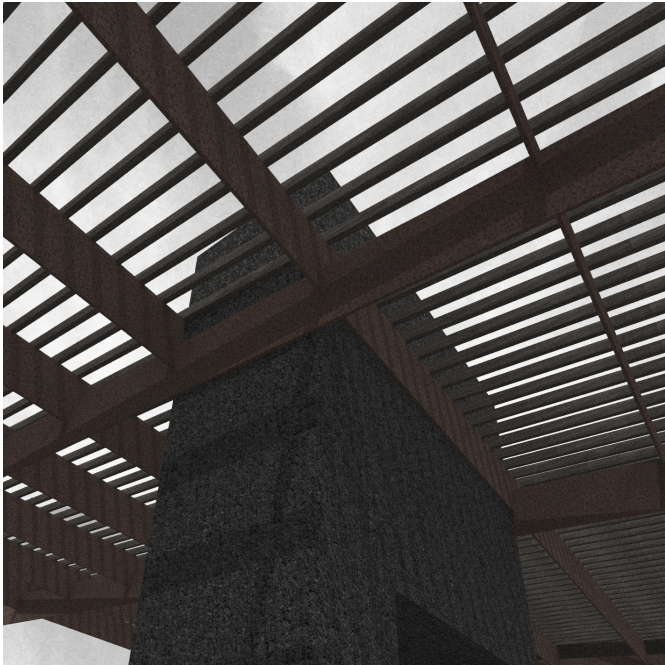
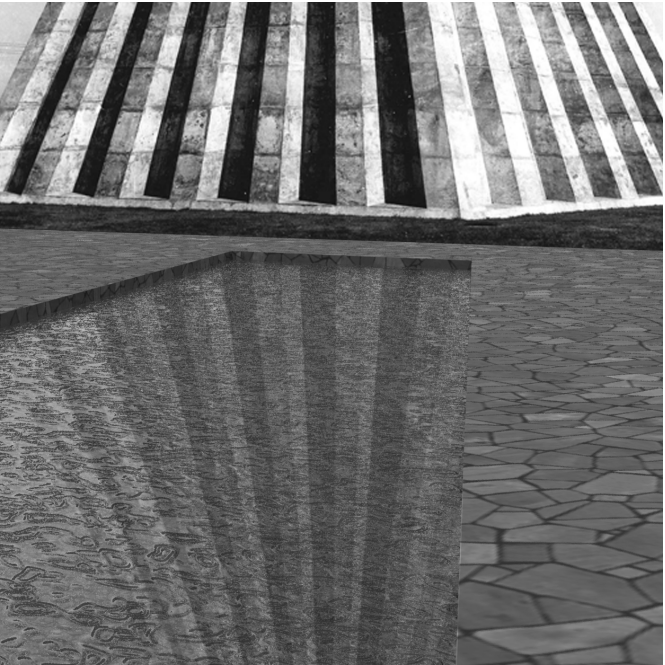
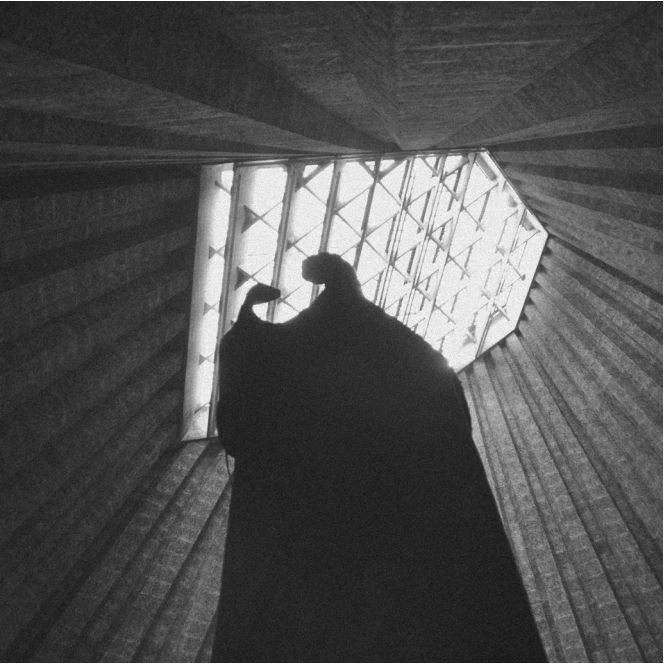
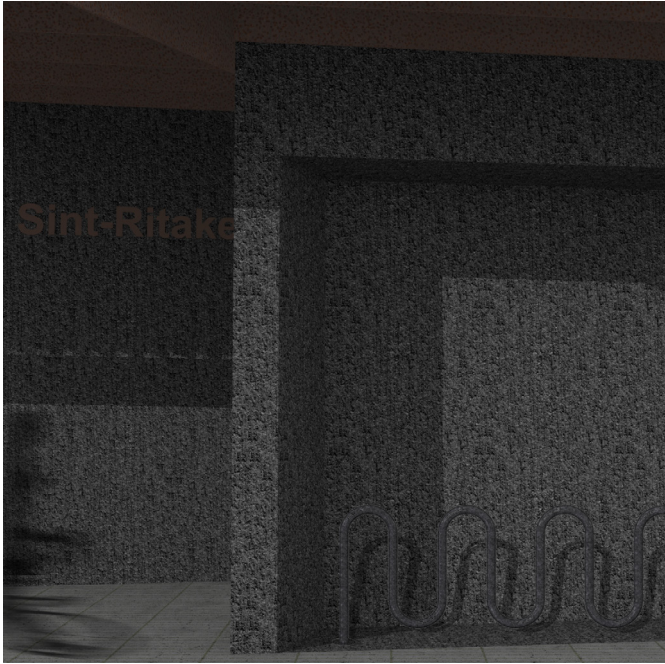
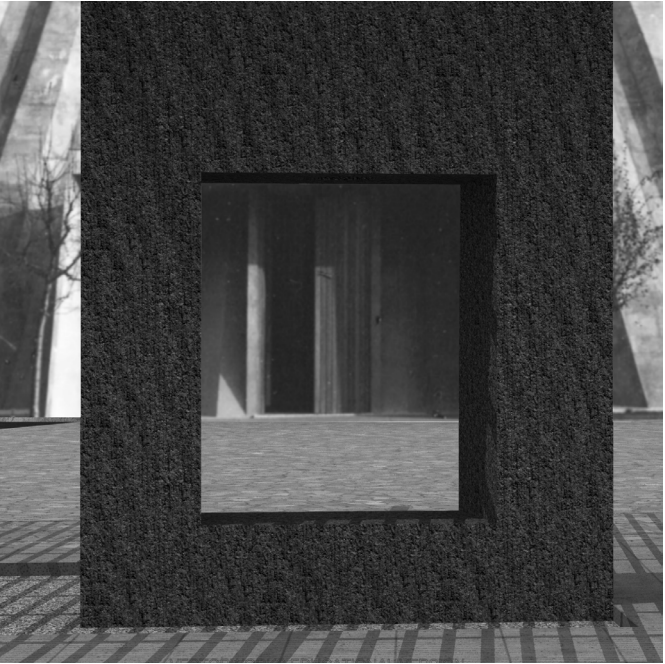
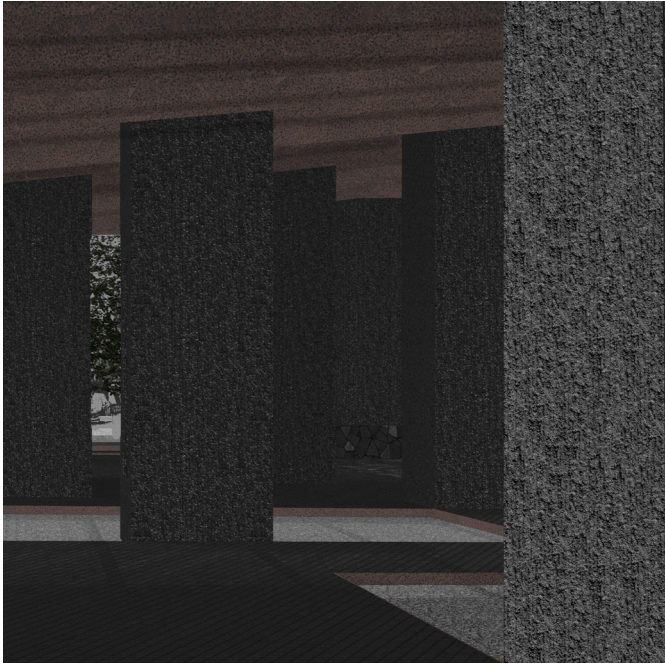
Het idee is om met deze perimeter het monument te onttrekken van zijn banale omgeving en een nieuwe afgesloten stedelijke ruimte te genereren. Op een rationele manier, kan men het monument in een gecontroleerde omgeving verder laten zijn. Uit *in-situ* testen, bleek dat een afstand van maximum 30 meter nodig was om de kerk goed te bezichtigen. De eerste stap in het ontwerpproces was het uittekenen van zes platen die met een bepaalde tektoniek verschillende hoogtes en platformen genereren. Het volledige ontwerp houdt rekening met de

toegankelijkheid van rolstoelgebruikers en de ordediensten. De kerk zelf blijft in zijn originele staat als een reuze monoliet uit het gras verrijzen. De platen zorgen voor een leegte waarin een compositie ontstaat tussen verschillende bestaande en nieuwe stedelijke artefacten. Het metalen kruis, de bomen, de sculpturale kerk, het voormalige klooster, het waterbassin en de robuuste monolieten creëren een enigmatisch geheel, gekaderd door de zware luifel.

Op de tweede plaats alludeert het ontwerp op een soort theatralisering van het monument. Het benaderen ervan gebeurt op een graduele manier waarmee de waarnemer de kerk telkens op een verschillende manier zal percipiëren. De tocht doorheen de verschillende perimeters en zones is zowel obstructief als continu en verbergt als onthult de kerk. De snede toont de sequens aan hoge en lage, gesloten en open ruimtes die het blikveld van toeschouwer telkens in de richting van de kerk leidt. In de graduele benadering verandert de horizontale articulatie geleidelijk

aan naar de verticale. Deze deviatie tussen het horizontaal en verticaal vlak is metaforisch voor de link tussen het individu en de gemeenschap en de aarde en de hemel waartussen de kerk als mediator optreedt. De structuur van de geïnclineerde luifel en zijn schaduwen op de platen zijn een verlenging van deze zichtlijnen. De blokken die de luifel omhoog houden vormen een zuilengang en bufferzone. Ze zijn een obstructief element die het plein in drie verdeelt namelijk het deel naar de straat, de ruimte onder de luifel en tussen de blokken en de open ruimte voor de kerk.

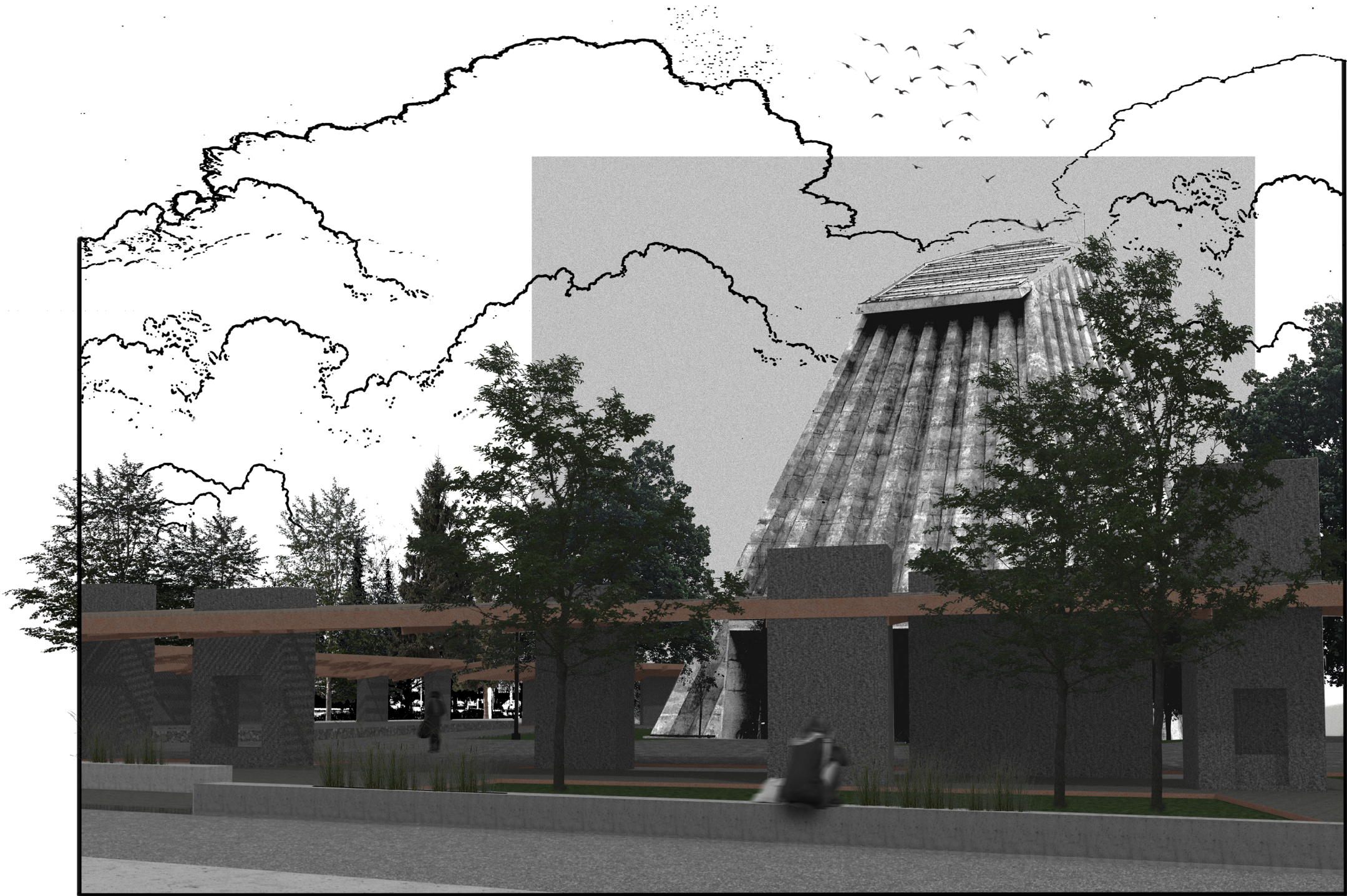

▲ (fig. 56, 57, 58, 59) Details. Ter visualisatie van dit project, kon ik me als student opvallend goed vereenzelvigen met de rol van de ‘architectuurpelgim.’ De acht details zijn geconcipieerd alsof ik zelf op de site zou rondlopen en foto’s zou nemen voor mijn architecturaal portfolio.

▲ (fig. 60, 61, 62, 63, 64) Details

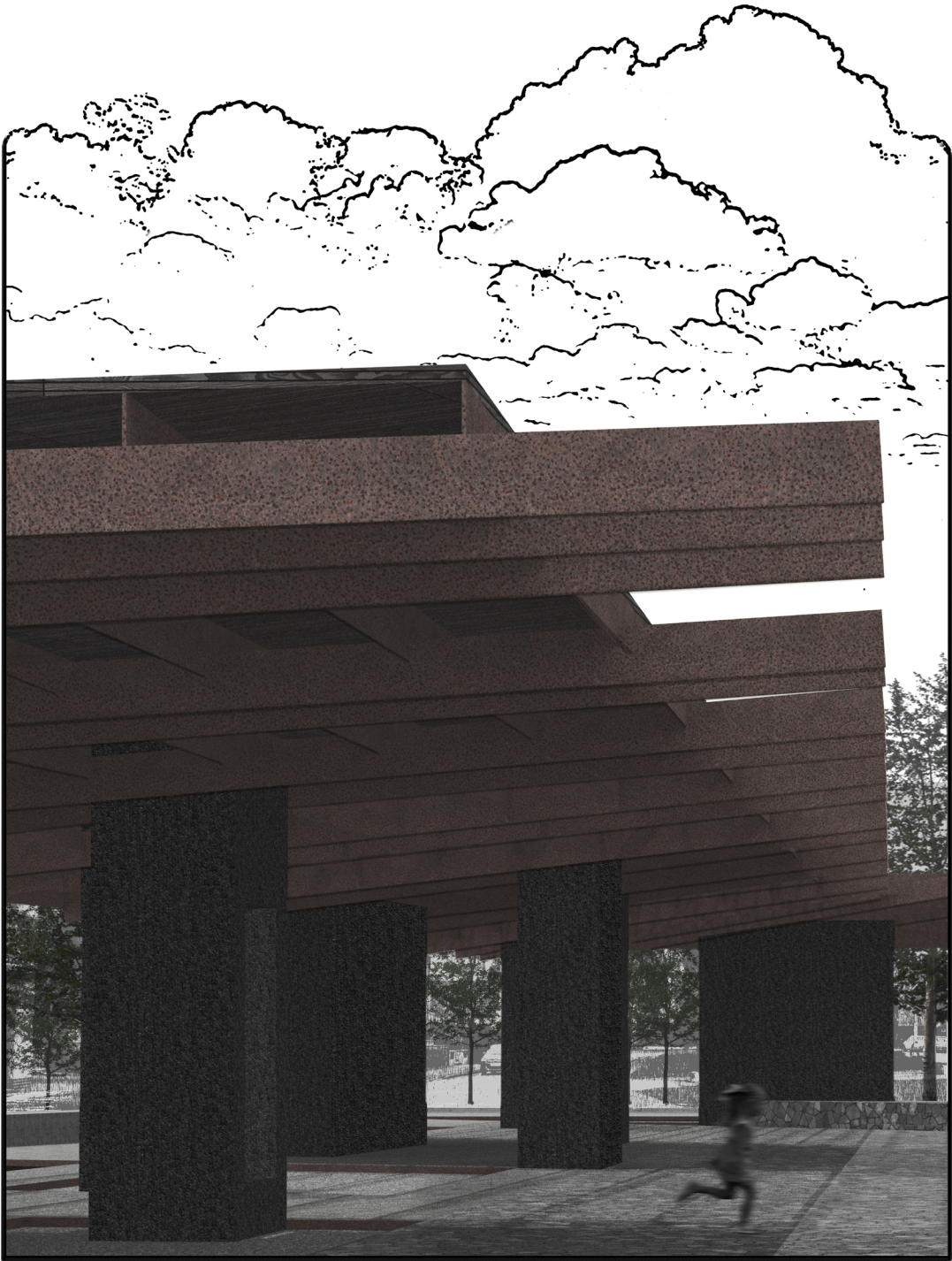
De derde intentie van het kerkplein speelt in op het spel tussen inclusie en exclusie. De perimeter en zonering van de luifel en de blokken zijn zo ontworpen dat ze zowel de lokale als globale actoren aanspreken. De luifel zelf includeert de school en het sociaal huis⁶⁴ ten oosten van de kerk door op de juiste plaats te openen. Een vernieuwde overkapping voor de speelplaats en bushalte bewerkstelligen dit. De blokken zijn zo vormgegeven dat ze aanspraak maken voor zowel de lokale als globale behoeftes op de site. De klassieke communale elementen van een kerkplein zijn aanwezig op het nieuw centrum en kerkplein voor de Zandbergwijk. Ze vervatten aan de kant van de huizen een functionaliteit voor de buurt zoals een postbus en glasbak, aan de kant van het monument zijn er zitbanken en informatieborden uitgehouwen over de kerk en Léon Stynen. Ze bevatten de afwatering en de lampen voor de verlichting. De blokken refereren naar het snijdend volume van het portaal waar de transitie tussen perimeters zeer voelbaar is.

► (fig. 65)

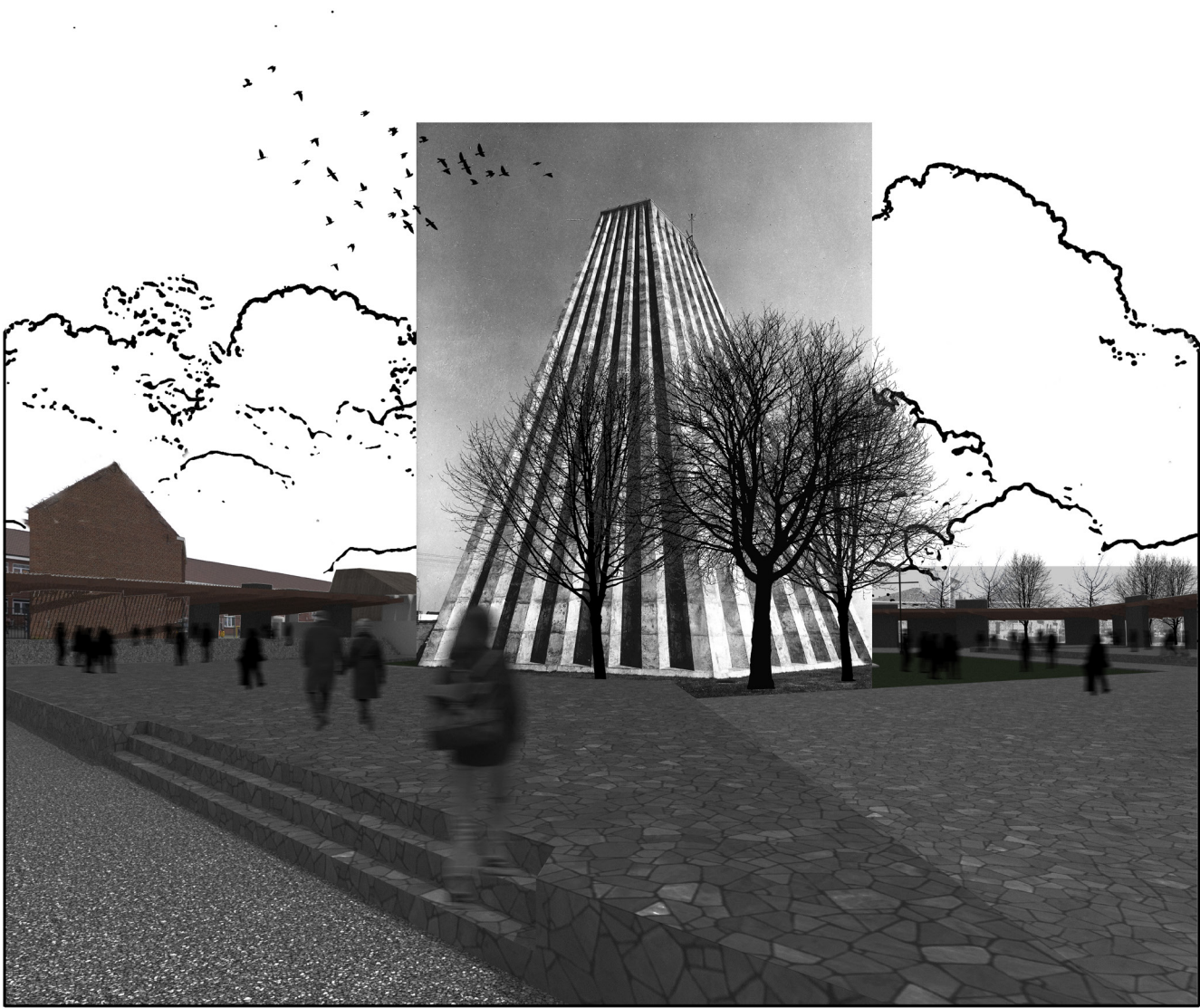
(64) Groep Ubuntu vzw en De Kunstwerkplaats Zandberg zijn twee sociale instellingen voor mindervaliden en mensen met een verstandelijke achterstand.

► (fig. 66)

◀ (fig. 67)

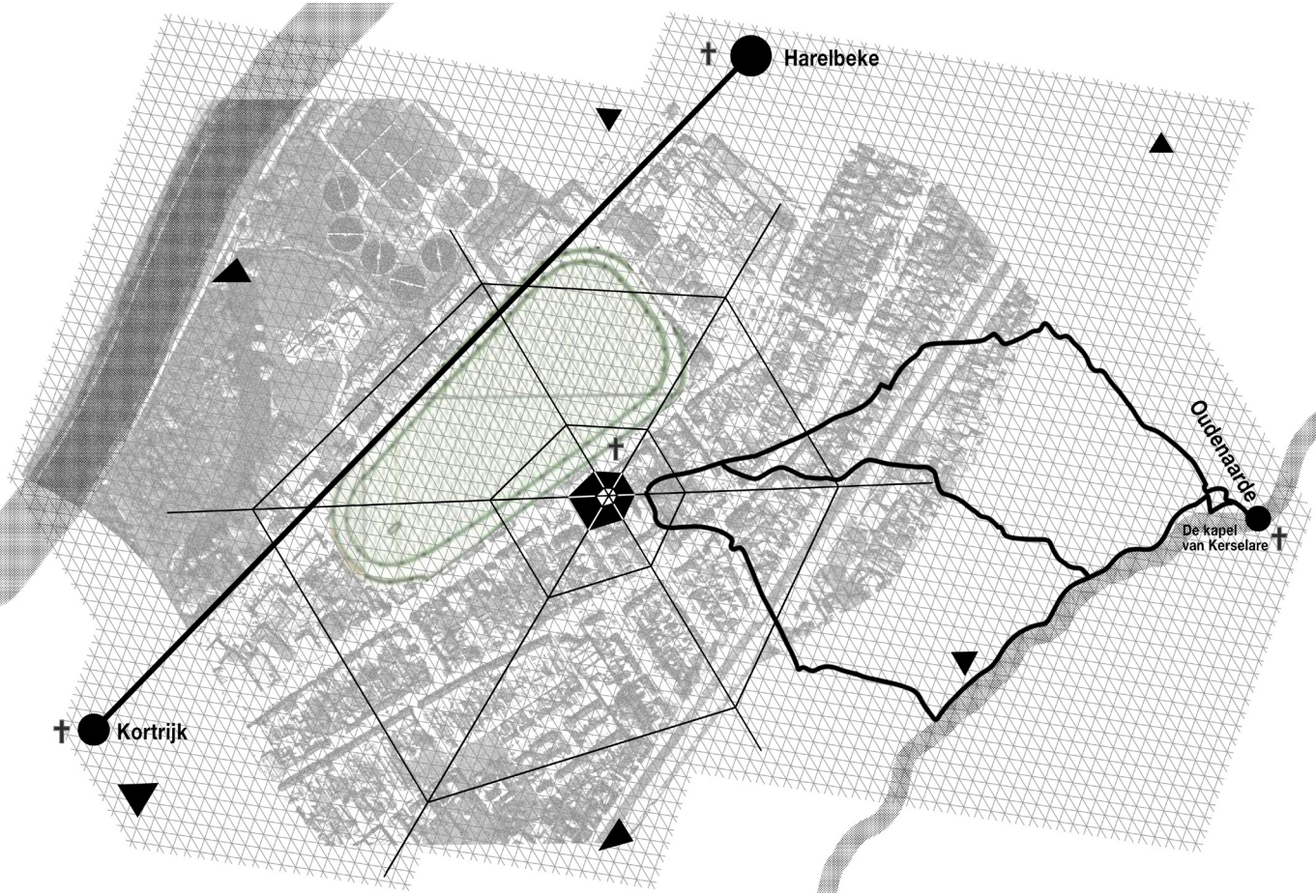
► (fig. 68)

Web 4: Hippodroom &

De stedenbouwkundige morfologie rond de Sint-Ritakerk is sinds zijn bouw enorm veranderd. Hoe kan de kerk een nieuwe dynamiek in gang zetten en een waardevolle identiteit creëren voor de wijk Zandberg? Kan door de aanwezigheid van deze centraal gelegen kerk er een klein dorpscentrum ontstaan? Deze zone heeft betrekking op de reeds geschetste problematiek in het spanningsveld Hippodroom & Steenweg. De intentie strekt zich uit op twee pistes. Ten eerste zou de voormalige hippodroom zijn sociale en stedenbouwkundige rol terug opnemen. Dit retroactieve effect vertaalt zich in een stop voor bouwvergunningen. Na verloop van tijd wordt deze geprivatiseerde ruimte een groot groen park. De kerk ligt op een ongemakkelijke grens tussen twee stedelijke centra die expliciet zijn verbonden door drukke doorgangswegen. In de tweede piste kan door een identiteits- en centrumontwikkeling de wijk Zandberg evolueren van een doorgangsruijnte naar een noemenswaardige stopplaats. De Sint-Ritakerk is de katalysator in deze stedenbouwkundige metamorfose.

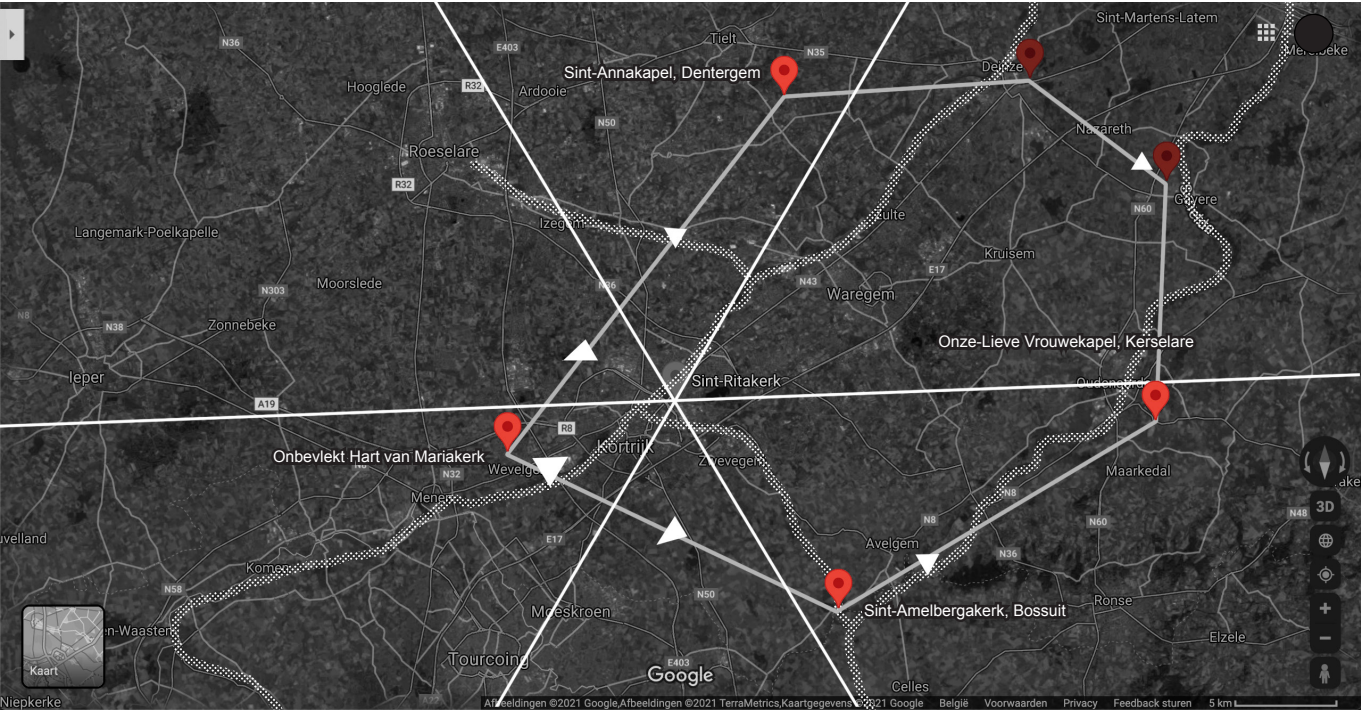
▲ (fig. 69) Collage Luchtfoto. Mogelijk fictieve situatie van de hippodroom en Zandbergwijk anno 2121. De wijk die gekneld ligt tussen twee stadscentra en doorgangassen, krijgt nu terug een reden om er te stoppen.

▲ (fig. 70) Conceptschema gemaakt in de loop van het semester. Eerste beeld dat een aanzet maakte naar een breder netwerk rond de Sint-Ritakerk met een grid als meetinstrument.

Web 5: Netwerk &

Tot zover is dit de meest uitgedijde perimeter van het web en het krachtveld van de Sint-Ritakerk waarin de architectuurpelgrim een cruciale rol speelt. De Sint-Ritakerk nestelt zich in het centrum van een uitgestrekt netwerk van kerken, bedevaartsoorden en architectuur met een zingevende rol in West- en Oost-Vlaanderen. Dit netwerk profileert het toeristische en recreatieve aspect van het kerkelijk onroerend erfgoed in Vlaanderen dat verdient in de kijker gezet te worden.

▲ (fig. 71) Het Kerken-Netwerk rond de Sint-Ritakerk. De exacte locatie van de kerken en cellen in het zeshoekig web van de kerk.

De route die de architectuurpelgrim kan volgen loopt via het rurale landschap langs enkele uitgekozen sites met als eindbestemming, de Sint-Ritakerk van Léon Stynen. Zoals beschreven in het derde essay, is het belangrijk deze stroom goed te kanaliseren en te accommoderen. Naast de vier zorgvuldig uitgekozen sites komt er langs de route nieuwe architectuur. Aan de ene kant zijn er nog twee blinde vlekken die in de toekomst kunnen worden ingevuld door... een nieuwe kerk, moskee, synagoge of een andere tempel of gebouw dat aanspraak maakt op een zingevende rol in de 21ste eeuw. ...

▲ (fig. 72) Herbestemming van de Sint-Annakapel, Dentergem. Van ruïne in het landschap, naar een eervolle herbestemming. De bouw zal starten begin september 2021. Samen met DMOA architecten werk ik hier al een jaar lang aan mee.

▲ (fig. 74) De bedevaartskerk te Kerselare, naar het ontwerp van architect Juliaan Lampens.

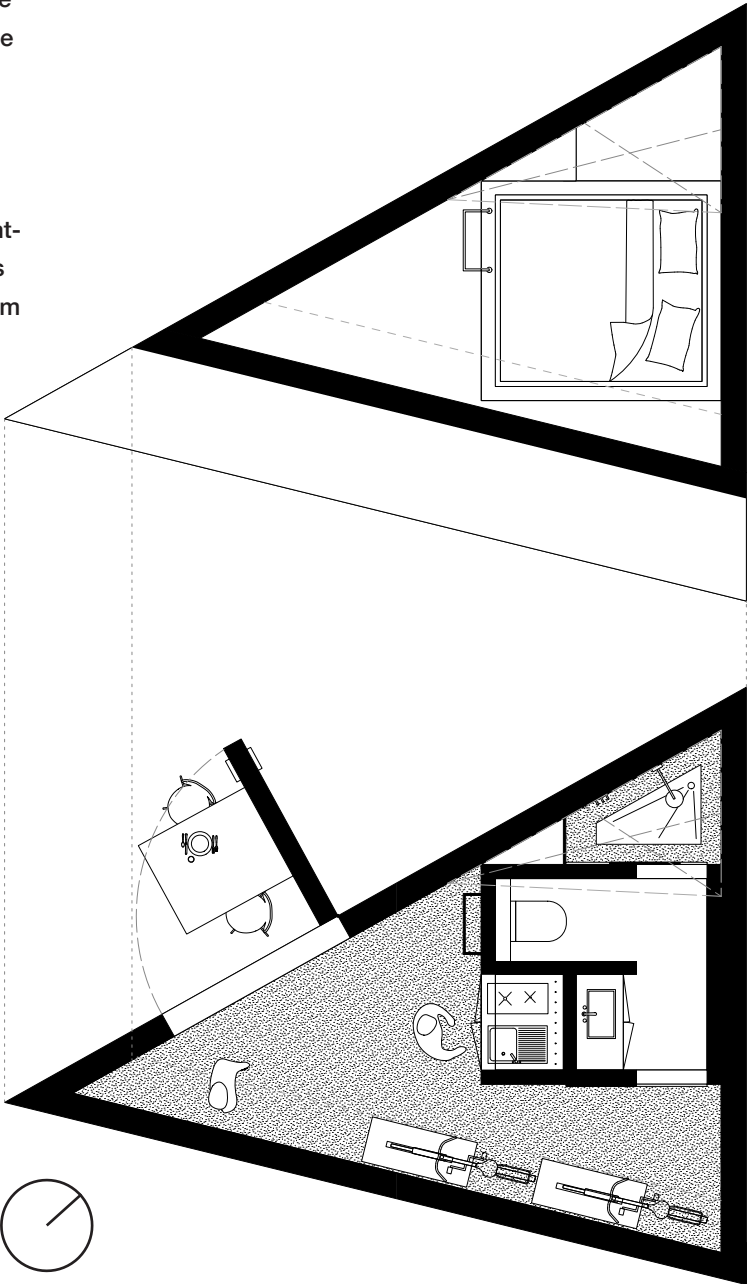

▲ (fig. 73) Onbevlekt Hart van Mariakerk te Wevelgem naar het ontwerp van Nico van der Laan, 1965 Aangeduid als Beschermd Monument in 2005 door Agentschap Onroerend Erfgoed Vlaanderen.

▲ (fig. 75) Sint-Amelbergakerk te Bossuit. De 'kunstkerk', van ruïne tot een toeristische hotspot in een klein dorp aan de grens tussen België en Frankrijk.

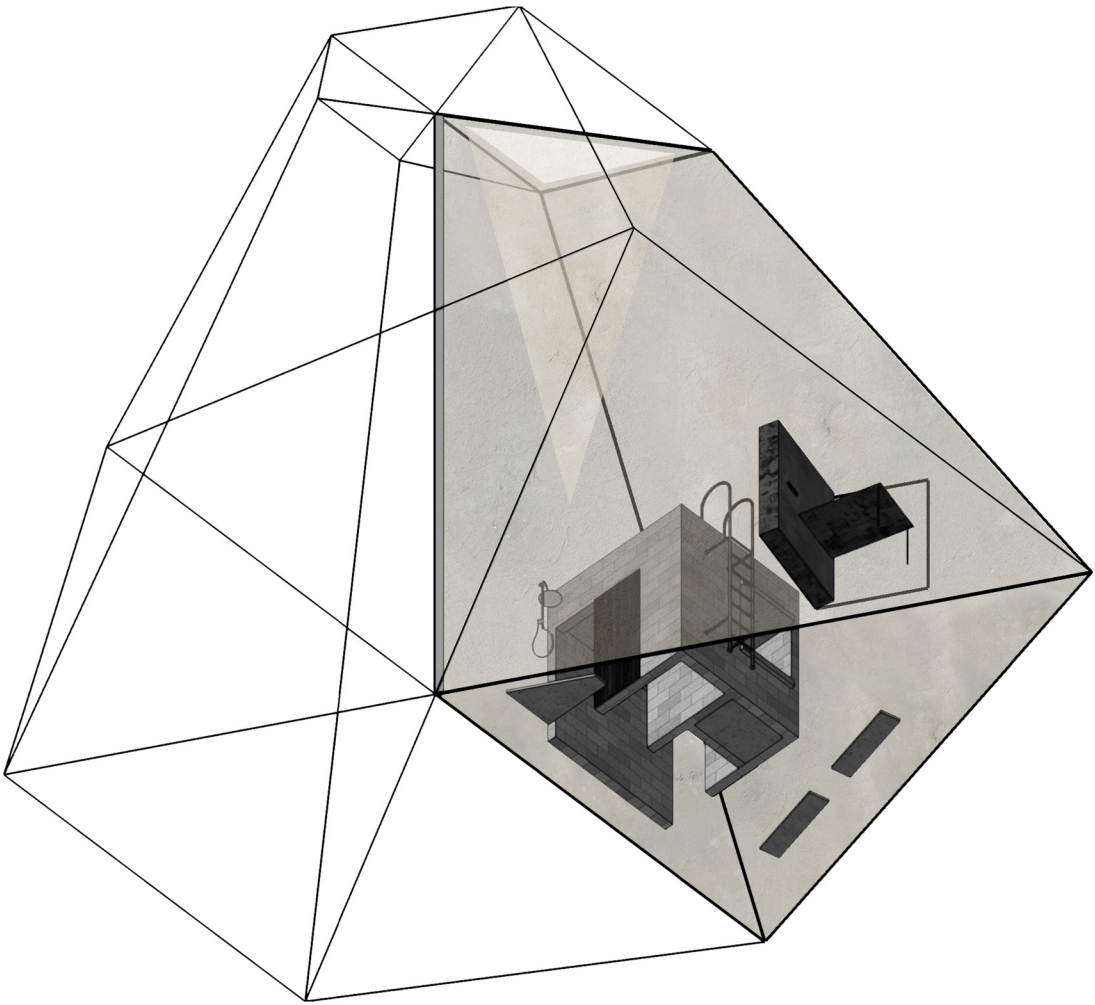
Aan de andere kant worden langs de route zes kluizenaarscellen geplaatst op een exacte locatie bepaald door het web. De vorm, coördinaten en oriëntatie van de zes cellen liggen vast en komen voort uit het idee van de kopie, als een hedendaagse ode aan de Sint-Ritakerk. Elk deel van de ‘tent van God’ wordt ontworpen door een architect na open wedstrijdvraag volgens de vaste parameters geformuleerd op de volgende pagina. Het resultaat zijn zes hedendaagse interpretaties van de Sint-Ritakerk, onafhankelijk verspreid over het landschap als een obelisk die elke verloren gelopen architectuurpelgrim de weg naar de Sint-Ritakerk wijst.

▲ (fig. 76) Grondplannen Cellen, schaal 1:75

SET OF RULES

- Locatie: opgegeven door coördinaten
- Oriëntatie: punt wijst naar het centrum van de Sint-Ritakerk
- Vorm en dakraam staan vast
- Schaal: 1/3 van de originele afmeting van de kerk
- Programma: het minumum aan faciliteiten zijn
 - bed voor twee personen
 - keukentje
 - douche, lavabo en toilet
 - plaats voor twee fietsen

▲ (fig. 77) Conceptschema Cellen. Een abstractie van de Sint-Ritakeerk, een verschaling (1/3) en verknipping vormen de zes cellen, waarna de ‘set of rules’ is opgesteld. Eén van deze cellen heb ik zelf architecturaal ingevuld, vertokken van het idee van de primaire tent, kluizenaarscellen en ‘grotto’s’.

Tot slot heb ik mijn persoonlijke interpretatie van de Sint-Ritakerk kunnen omzetten in een ontwerp voor een van de cellen. Léon Stynen heeft met dit werk een gigantische lege ruimte geschept vanuit een oervorm die naar mijns inziens nooit leeg zal aanvoelen door zijn universeel en tijdloos karakter dat kracht, energie en geborgenheid uitstraalt. Hij laat de ruimte leven door ze met een zorgvuldig en uniek ontworpen meubilair te ordenen waardoor het geheel een ode is aan wat de essentie is van een kerkgebouw en aan de gemeenschap die hier samenkomt.

In die zoektocht naar de architecturale essentie van een plek om te overnachten, is het idee om drie basisnoden van het leven op te hemelen in het programma. Het slapen, wassen en eten krijgen een primaire en centrale rol in de cel. Het wassen gebeurt onder het dakraam in een puntvormige ruimte van tien meter hoog. De cel is volledig afgesloten van buitenaf. Bij het eten is de enigste plaats voor een tafel onder de uitklapbare luifel waardoor er een directe relatie met het landschap ontstaat. Een tweede volume is een bed, geconcipieerd als een nest onder de sterrenhemel.

Er is plaats voorzien voor twee fietsen, inclusief bij het huren van de cel. Dit kan het voornaamste transportmiddel zijn in het uitgestippelde netwerk. De hele route is namelijk perfect te fietsen op twee à drie dagen. Een overnachting is dus nodig.

► (fig. 78

► (fig. 79)

► (fig. 80)

Om af te sluiten zou ik graag willen benadrukken dat de masterproef mijn verwachtingen heeft overtroffen. De thema's, gesprekken, besluiten en uitkomsten zijn veel verder en inhoudelijker gegaan dan louter de verwachte uitwerking van het 'herbestemmen van een kerk'. De studio heeft mij meer inzicht en vaardigheden gegeven om vanuit een theoretisch opgebouwd kader een ontwerpmatige uitspraak te genereren. Dit kader maakte het mogelijk linken te leggen tussen de thematiek van de studio en andere academische velden binnen en buiten de architectuur. Dit werd nog eens versterkt door een vruchtbare uitwisseling van ideeën, input en anekdoten tussen promotoren en leerlingen.

Verder kan ik zeggen dat deze intense periode zeer vruchtbaar is geweest voor mijn visie als architect. De nood aan waardevolle herbestemmingen binnen het relevante huidige discours rond onroerend erfgoed en duurzaamheid zal in de toekomst enkel toenemen. Mijn houding, kennis en werkmethodiek is aangescherpt waardoor ik nooit meer op dezelfde manier een kerk zal binnen wandelen of een monument zal bezoeken.

“Herwaarderen in plaats van herbestemmen”

Ter conclusie van de projectnota zou ik graag het proces willen evalueren door het resultaat terug te koppelen aan de intentienota. Wat op het eerste zicht een moeilijke case bleek te zijn binnen de vraagstelling van de studio, kreeg doorheen het semester als maar meer invulling. Het werd een puzzel van duizend stukken die vorm heeft gekregen na het formuleren van het spanningsveld van de Sint-Ritakerk. Een onderzoek en ontwerp kan zo - in die zin zou ik me beter verdiepen in de ideeënleer van Plato of de zwaartekrachtwet van Newton- altijd rusten op het idee dat elk voorwerp in dit universum een spanningsveld en relaties hebben ten opzichte van elkaar. In de intentienota kwamen de thema's rond zingeving, erfgoed, monumenten en het gebruik ervan naar voren. Hiermee ben ik heel het semester aan de slag gegaan. De masterproef in zijn geheel is naar mijn inzien geslaagd in zowel de juiste onderzoeksvragen als antwoorden te formuleren. Antwoorden zoals de Sint-Ritakerk in een breder netwerk te plaatsen en een nieuwe dynamiek te scheppen voor zowel de lokale als de globale actoren. Via het uitgerolde web is het mogelijk de impact van het monument te kunnen meten. De geformuleerde intenties hebben uiteindelijk alle drie iets gemeen, namelijk dat de Sint-Ritakerk een unicum is dat tot op heden onbekend en onbeminde blijft. Het ontwerp alludeert met een nieuw kader op verschillende schaalniveaus naar een herwaardering en omkadering van deze kerk specifiek, maar breder gezien, op het groter geheel aan kerken in Vlaanderen en Europa. De beste intentie zit hem daarom niet in het ontwerp, wel in de verantwoordelijkheid die ik hierna als architect heb om iedereen, inclusief mezelf deze parels te laten ontdekken en erover te praten zodat hun voortbestaan monumentaal blijft.

BIBLIOGRAFIE

Boek

ABEN, R.; DE WIT, S., *The Enclosed Garden. History and Development of the Hortus Conclusus and its Reintroduction into the Present-day Urban Landscape* (Rotterdam: 010 Publishers, 1999)

AURELI VITTORIO, P.; GIUDICI, M.S.; *Students Architectural Association, Rituals and Walls. The architecture of Sacred Spaces* (Londen: AA Publications, 2016)

BEKAERT, G., *In een of ander huis. Kerkbouw op een keerpunt* (Tielt: Lannoo, 1967)

BEKAERT, G: DE MEYER, R., *Léon Stynen. Een architect* (Antwerpen: deSingel, 1990)

BOSSUYT, F.; VIAENE, D.; De roede van Harelbeke, *Tijdingen. 19de jaargang nr. 1* (Kuurne: Bruce Almey, 2016)

DE BOTTON, A., *Religie voor Atheïsten* (Londen: Hamish Hamilton, 2012)

DEHAENE, M.; DE CAUTER, L., *Heterotopia and the city. Public Space in Postcivil Society* (Londen: Routledge, 2008)

HARARI, Y. N., *21 lessen voor de 21ste eeuw* (Londen: Jonathan Cape, 2018)

JOORIS, A. (red); GUNST, P (red); ADRIAENSSENS, I., *Erfgoedzorg in de 21ste eeuw. Kritische beschouwingen* (Brussel: Koning Boudewijnstichting, 2000)

KOOLHAAS, R.; OTEROS-PAILOS, J., *Preservation is overtaking us* (New York: GSAPP BOOKS, 2014)

LAUREYS, D., *Léon Stynen. A Life of Architecture 1899-1990* (Kontich: BAI NV, 2019)

MEIJER, R.; WIERENGA, P., *Herkerken. De toekomst van geloofsgemeenschappen* (Amersfoort: Vuurbaak, 2020)

STEMP, R., *De symboliek van kerken en kathedralen. Vorm en betekenis van de christelijke beeldentaal* (Alphen aan de Rijn: Atrium, 2012)

VAN CLEEMPOEL, K.; PLEVOETS, B., *Adaptive reuse of the built heritage* (Oxfordshire: Routledge, 2019)

Hoofdstuk in boek

FOUCAULT, M., ‘of other spaces (1967)’, in: DEHAENE, M.; DE CAUTER, L., *Heterotopia and the city. Public Space in Postcivil Society* (Londen: Routledge, 2008). 13-29.

VAN DE VOORDE, S., ‘4: André Paduart: Baanbrekende Schaalconstructies’, in: *Beton in de Belgische Architectuur* (Researchgate, 2008), 62-68

Artikel in tijdschrift

STERKEN, S.; FRÖHLICH, N., ‘Herbestemmen is maatwerk’, A+, Adaptive Re-use (2018) 270, 52-55

Publicaties, Exposities

Onroerend erfgoed, Beheersplan Parochiekerk Sint-Rita, opgemaakt door DEMEYERE J & A BVBA, Arch. Alex Demeyere, 2018

Vlaams Architectuur Instituut, Expositie: Léon Stynen. Architect, (DeSingel, Antwerpen, 2018)

Archief

Kerkarchief, Gentstestraat 20, Harelbeke, geconsulteerd op 5 februari 2021

Stadsarchief, Gentstestraat 20, Harelbeke, geconsulteerd op 5 februari 2021

Architectuurarchief Provincie Antwerpen, Volledige archief van Léon Stynen bevindt zich in Vlaams Architectuur Instituut, omtrent de Sint-Ritakerk: 4 archiefdozen (623, 624, 625, 626) en map met originele plannen, geconsulteerd op 12 maart 2021

Internet

<http://www.herbestemmingkerken.be/pages/default.aspx> , geraadpleegd op 5 november 2020

<https://www.kerknet.be/parochie-oudenaarde/artikel-informatie/restauratiedossier-kerselare>, geraadpleegd op 4 mei 2021

<https://beeldbank.kortrijk.be/index.php/image/watch/>, geraadpleegd op 21 januari 2021

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Harelbeke>, geraadpleegd op 10 oktober 2020

<https://openchurches.eu/nl>, geraadpleegd op 18 november 2020

<https://www.sosbrutalism.org/cms/15931433>, geraadpleegd op 7 april 2021

https://en.wikipedia.org/wiki/Saint-Pierre,_Firminy, geraadpleegd op 13 mei 2021

www.sampol.be/mijn-gemeente, geraadpleegd op 12 november 2020

<https://www.innovatiesteunpunt.be/nl/inspiratie/yot-gaat-voor-herwaardering-van-het-kerkgebouw>, geraadpleegd op 4 mei 2021

<https://www.yot.be/nl/home/5>, geraadpleegd op 4 mei 2021

Iconografie

(cover) Quinten Malfait, Fotografische exploratie Sint-Ritakerk’, 5 februari 2021, fotografisch analoog 35mm

(10 full-page zwart-wit foto's) Quinten Malfait (ed.), ‘Fotografische exploratie Sint-Ritakerk’, 5 februari 2021, fotografisch analoog 35mm

(fig.1) Charlotte Ardui, ‘Matrix cases’, 2020, digitaal

(fig.2) Yves Herman (CNS Photo), ‘Belgische katholieken blijven voorlopig aangewezen op online gestreamde Missen.’, 26 november 2020, fotografisch, bron: <https://www.kn.nl/nieuws/corona/belgische-kerk-blijft-bij-opschorting-publieke-vieringen/>

(fig.3) Kristof Vadino, ‘De sans-papiers confronteren ons met het feit dat sociale en politieke grenzen veranderd zijn.’, 17 februari 2021, fotografisch, bron: https://www.standaard.be/cnt/dmf20210216_98088468

(fig.4) onbekend, fotografisch, Stadsarchief, Harelbeke

(fig.5) Jan Collaert (II), ‘Uitvinding van het kompas’, 1589, Gravure, 26,8 x 20,5 cm, collectie Rijksmuseum, Amsterdam

(fig.6) onbekend, ‘hemels gewelf’, 1996, fotografisch, bron: <https://denhaag.com/nl/james-turrell-hemels-gewelf>

(fig.7) onbekend, fotografisch, archief collectie Vlaams Architectuur Instituut, Antwerpen

(fig.8) onbekend, ‘woning Verstrepen’, 1927, fotografie, archief collectie Vlaams Architectuur Instituut, Antwerpen

(fig.9) FLC/ADAGP, ‘pavillon de l'Esprit Nouveau’, 1925, fotografisch, La Fondation Le Corbusier, Parijs

(fig.10) André Vlieghe, ‘Stad Harelbeke Zandberg Ontwerp Kerk’, 1958, schaal 1:800, inkt op kalkpapier, Stadsarchief en kerkarchief, Harelbeke

(fig.11) Meekels en Paul De Meyer, ‘voorontwerp voor kerk te Harelbeke’, 1958, schaal 1:100, inkt op kalkpapier, Stadsarchief en kerkarchief, Harelbeke

(fig.12) Léon Stynen, ‘schetsontwerp ermitage Chevetogne’, 1961, potlood op millimeterpapier, archief collectie Vlaams Architectuur Instituut, Antwerpen

(fig.13) Quinten Malfait (ed.), ‘foto genomen in archief VAI van aanzicht St.Ritakerk (Léon Stynen)’, 2021, fotografisch, uit archief collectie Vlaams Architectuur Instituut, Antwerpen

(fig.14) Léon Stynen, ‘bezoek aan Chandigarh’, 1963, fotografisch analoog, archief collectie Vlaams Architectuur Instituut, Antwerpen

(fig.15) Phillips, ‘Lichtplan Sint-Ritakerk’, 1971, fotografisch analoog, Stadsarchief, Harelbeke

(fig.16) Vandeputte, ‘inwijding Parochie Sint-Rita’, 27 juni 1963, scan van krantenartikel uit Nieuwsblad, Stadsarchief, Harelbeke

(fig.17) Titian, ‘The descent of the holy spirit’, 1545, olieverf op canvas, 570 x 260 cm, Santa Maria della Salute, Venetië

(fig.18) onbekend, ‘Oostgevel’, 1968, fotografisch analoog, Stadsarchief, Harelbeke

(fig.19) onbekend, ‘werfdocumentatie’, 1963-1966, fotografisch analoog, Stadsarchief, Harelbeke

(fig.20) onbekend, ‘bouwwerf’, 1965, fotografisch analoog, Stadsarchief, Harelbeke

(fig.21) Quinten Malfait (ed.), ‘horizontale detailsnede’, 2021, schaal 1:1, digitale collage

(fig.22) Quinten Malfait (ed.), ‘Google ziet u’, 2021, digitale collage, bronmateriaal: Google Maps

(fig.23) onbekend, ‘Zicht op de Sint-Salvatorkerk’, prentbriefkaart, bron: <https://nl.geneanet.org/prentbriefkaarten/view/197019#0>

(fig.24) onbekend, ‘wielerwedstrijd op de hippodroom anno 1955’, 1955, fotografisch analoog, copyright Stad Kortrijk

(fig.25) Quinten Malfait (ed.), ‘ars et natura’, 2021, fotografisch digitaal

(fig.26) onbekend, ‘luchtfoto’, 1968, fotografisch analoog, Stadsarchief, Harelbeke

(fig.27) onbekend, ‘luchtfoto’, 2008, fotografisch digitaal, Stadsarchief, Harelbeke

(fig.28) Michiel De Cleene, ‘Tentoonstelling Léon Stynen, Architect’, 2018, fotografisch digitaal, bron: <https://desingel.be/nl/programma/architectuur-expo/Léon-stynen-architect-tentoonstelling>

(fig.29) Quinten Malfait (ed.), ‘Hippodroomstraat’, 2021, fotografisch digitaal

(fig.30) Quinten Malfait (ed.), ‘Japanse tuin’, 2021, fotografisch digitaal

(fig.31) onbekend, ‘het wekelijks nieuws’, 1963, scan krantenartikel, Stadsarchief, Harelbeke

(fig.32) Quinten Malfait (ed.), ‘interieur’, 2021, fotografisch digitaal

(fig.33) Quinten Malfait (ed.), ‘exterieur’, 2021, fotografisch digitaal

(fig.34) Giambattista Nolli, ‘La Nuova topografia di Roma’, 1748, gegraveerde koperplaat, detail

(fig.35) onbekend, ‘Topografische kaart Ministerie van Wederopbouw’, 1950, bron: Geopunt Vlaanderen

(fig.36) onbekend, ‘Luchtfoto Vlaanderen Zomer 1971’, 1971, fotografisch analoog zwart-wit, bron: Geopunt Vlaanderen

(fig.37) onbekend, ‘Luchtfoto Vlaanderen Zomer 2018’, 2018, fotografisch digitaal kleur, bron: Geopunt Vlaanderen

(fig.38) Quinten Malfait (ed.), ‘straatmeubilair’, 2021, fotografisch digitaal

(fig.39) Quinten Malfait (ed.), ‘straatmeubilair II’, 2021, digitale collage

(fig.40) onbekend, ‘Onze-Lieve-Vrouwenkapel Kerselare van Juliaan Lampens’, 2013, Stadsarchief, Harelbeke

(fig.41) onbekend,’ The Ethics of Dust’, 2016, fotografisch digitaal, <https://offramp.sciarc.edu/articles/slow-ground-a-review-of-jorge-otero-pailos-ethics-of-dust>

(fig.42) Floriane De Lassée en Maison Edouard François , ‘Fouquet’s Hotel’, 2006, fotografisch digitaal, <https://divisare.com/projects/223936-maison-edouard-francois-fouquet-s-barriere-hotel>

(fig.43) Onbekend, ‘Faking it, Replica architecture sweeps China’, 2013, fotografisch digitaal, <https://www.theguardian.com/artanddesign/gallery/2013/jan/07/replica-architecture-china-in-pictures>

(fig.44) Quinten Malfait (ed.), ‘scenario 1 Kerk & Tent’, 2021, digitale collage

(fig.45) Quinten Malfait (ed.), ‘scenario 2 Kerk & Plein’, 2021, digitale collage

(fig.46) Quinten Malfait (ed.), ‘scenario 3 Kerk & Museum’, 2021, digitale collage

(fig.47) Giambattista Nolli, ‘La Nuova topografia di Roma’, 1748, gegraveerde koperplaat, detail

(fig.48) Giovan Francesco Bordini, ‘De rebus praeclaris gestis a Sixto V’, 1588, bewaring in Metropolitan Museum of Art, New York

(fig.49) Henry Fricx, ‘Citadelle de Lille’, 1709, Historische kaart, <https://www.caue-nord.com/en/portail/41/mediatheque/6258/plan-de-la-citadelle-lille-1709.html>

(fig.50) Quinten Malfait, ‘Conceptschema Web van de Kerk, 2021, Digitale collage

(fig.51) Quinten Malfait, ‘Dakraam’, 2021, fotografisch digitaal

(fig.52) Onbekend, ‘Sint-Pieterskerk. Een zeldzaam zicht’, 1865, fotografisch analoog zwart-wit, bron: <https://leuven.weleer.be/sint-pieterskerk/1780>

(fig.53) Giorgio De Chirico, ‘The enigma of a day’, 1914, olie op canvas, 83 x 130 cm, MAC Sao Paulo

(fig.54) Quinten Malfait, ‘Grondplan kerkplein’, 2021, schaal 1:1000, digitaal

(fig.55) Quinten Malfait, ‘Snedede Deviatie, 2021, digitaal

(fig.56) Quinten Malfait, ‘Details kerkplein’, 2021, collage digitaal

(fig.57) Quinten Malfait, ‘Details kerkplein’, 2021, collage digitaal

(fig.58) Quinten Malfait, ‘Details kerkplein’, 2021, collage digitaal

(fig.59) Quinten Malfait, ‘Details kerkplein’, 2021, collage digitaal

(fig.60) Quinten Malfait, ‘Details kerkplein’, 2021, collage digitaal

(fig.61) Quinten Malfait, ‘Details kerkplein’, 2021, collage digitaal

(fig.62) Quinten Malfait, ‘Details kerkplein’, 2021, collage digitaal

(fig.63) Quinten Malfait, ‘Details kerkplein’ ,2021, collage digitaal

(fig.64) Quinten Malfait, ‘Details kerkplein’, 2021, collage digitaal

(fig.65) Quinten Malfait, ‘kerkplein I’, 2021, collage digitaal

(fig.66) Quinten Malfait, ‘kerkplein II’, 2021, collage digitaal

(fig.67) Quinten Malfait, ‘kerkplein III’, 2021, collage digitaal

(fig.68) Quinten Malfait, ‘kerkplein IV’, 2021, collage digitaal

(fig.69) Quinten Malfait (ed.), ‘fictieve luchtfoto Vlaanderen Zomer 2121’, 2021, digitale collage, bronmateriaal; Geopunt Vlaanderen

(fig.70) Quinten Malfait, ‘Conceptschema Netwerk I’, 2021, collage digitaal

(fig.71) Quinten Malfait, ‘Conceptschema Netwerk II, 2021, digitale collage, bronmateriaal: Google Maps

(fig. 72) DMOA, ‘Sint-Annakapel’, 2020, digitale collage

(fig. 73) Onbekend, ‘Onbevlekt Hart van Mariakerk’, 2016, fotografisch, <https://cgconcept.be/wevelgem-omgeving-wijnbergkerk-ere-hersteld/>

(fig. 74) Archipel VZW, ‘Archipel en Juliaan Lampens’, 2019, fotografisch, [https://archipelvzw.be/nl/agenda/656/](https://archipelvzw.be/nl/agenda/656/eeerbetoon-aan-juliaan-lampens)

(fig. 75) Stijn Bollaert, ‘Repaet Sint-Amelberga Bossuit’, 2013, fotografisch digitaal, <https://www.vlaamsbouwmeester.be/nl/instrumenten/kunst-in-opdracht/projecten/kunst-opdracht08-repeat>

(fig. 76) Quinten Malfait, ‘Grondplan Cel’, 2021, schaal 1:75, digitaal

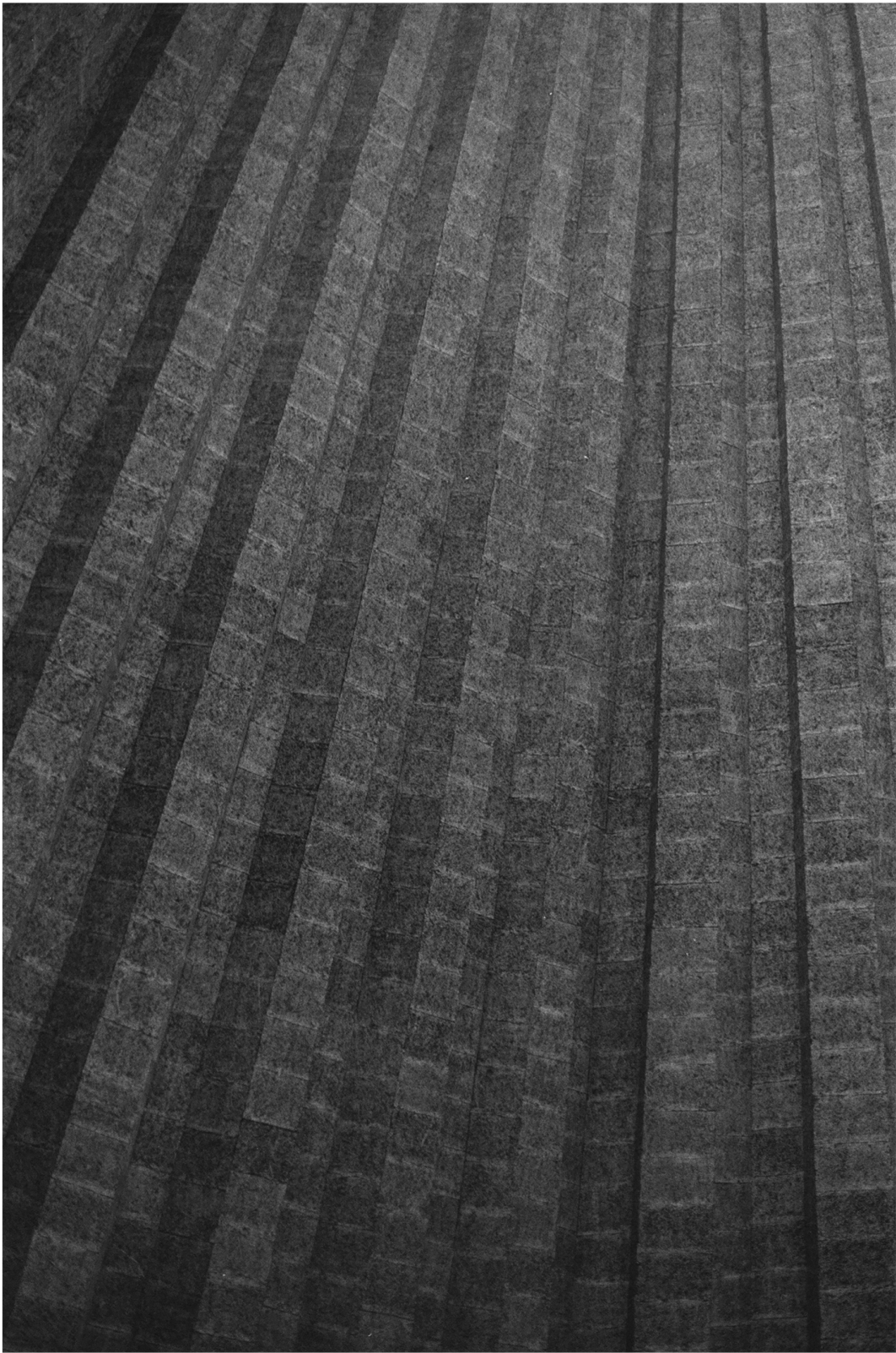
(fig. 77) Quinten Malfait, ‘Conceptschema Cellen’, 2021, collage digitaal

(fig. 78) Quinten Malfait, ‘Cel I’, 2021, collage digitaal

(fig. 79) Quinten Malfait, ‘Cel II’, 2021, collage digitaal

(fig. 80) Quinten Malfait, ‘Cel III’, 2021, collage digitaal

	&	
Monument	&	Omgeving
	&	
	&	
Hippodroom	&	Steenweg
verleden	&	nu
levendig	&	doods
stopplaats	&	doorgang
stedenbouw	&	wet- De Taeye
	&	
	&	
Lokaal	&	Globaal
realiteit	&	digitaal
afkeuren	&	prijzen
Sint-Rita	&	Leon Stynen
kerk	&	monument
	&	
	&	
	&	
Individu	&	Gemeenschap
heiligdom wonen	&	heiligdom kerk
identiteit	&	collectiviteit
ik	&	wij
deel	&	geheel
	&	
	&	
	&	
Interieur	&	Exterieur
tijdloos	&	tijdelijk
statisch	&	dynamisch
orde	&	chaos
hemel	&	aarde
sacraal	&	profaan
spritueel	&	banaal
gecontroleerd	&	ongecontroleerd
specifiek	&	generiek
	&	
	&	

De projectnota is opgesteld in het kader van de masterproef OMG! Van God Los en bundelt het onderzoekend en ontwerpend werk, opgebouwd uit drie blokken, opeenvolgend onderzoek, scenario's en ontwerp. De masterproef spitst zich toe op het relevant en hedendaags vraagstuk rond de herbestemming van het kerkelijk erfgoed in Vlaanderen. Door de groeiende secularisering lopen de kerken, vaak gelegen in het centrum van een wijk of dorp, stilaan leeg. Toch zien architecten, stedenbouwkundigen en erfgoed specialisten verschillende opportuniteiten ontstaan voor de gebouwen omwille van hun specifieke typologie, strategische ligging en publieke schaal. De casestudies richten zich specifiek toe op kerken gebouwd na de Tweede Wereldoorlog. De modernistische architectuur zowel in plan als opbouw verschilt fenomenaal van de kerken gebouwd voor de oorlog.

De vooropgestelde case van deze nota is de Sint-Ritakerk in Harelbeke van de Belgische architect Léon Stynen. De kerk staat als een losstaand sculpturaal artefact in een generische Vlaamse context. "Dit is een tent waar men God vindt", concludeerde de pastoor bij de inwijding in 1966. De architectuur is een zoektocht naar de essentie van deze typologie waarin de sacraliteit wordt uitgedrukt in de piramidale oervorm en puurheid tussen het materiaal en structuur. Sinds 2016 is de kerk een beschermd monument.

De aanwezigheid van de Sint-Ritakerk laat zich gelden in de ruimte waarmee dit heilige object een spanningsveld creëert als monument op zijn omgeving. Hierom luidt de onderzoeksvraag als volgt: "Wat is de impact van een 'beschermd monument' op zijn omgeving op korte en lange termijn?". De Sint-Ritakerk wordt hiermee niet enkel een 'heilige' plek voor christenen, maar ook voor architecten en erfgoed specialisten.

Het uitgewerkte scenario is een masterplan dat de zones en perimeters die voortkomen uit de gedefinieerde spanningsvelden eerst gaat optekenen om ze vervolgens te gaan herformuleren in een groter netwerk. De intentie is om de kerk van zijn banale omgeving te onttrekken en hem een centrale rol als monument en kerk te geven in de nieuwe gecontroleerde stedelijke ruimte waar zowel de lokale als de globale actoren in en rond de kerk samenkomen. Het web van de kerk biedt zo een omkadering op uiteenlopende schaalniveaus dat de impact van de Sint-Ritakerk op zijn omgeving op korte en lange termijn kan meten.

OMG! Van God Los
Sven Sterken en Charlotte Ardui

Academiejaar: 2020-2021
KU Leuven, Faculteit Architectuur, Campus Sint Lucas Brussel

Quinten Malfait